KÁROLY-BAKÁK

ÍRTA

KORCSMÁROS NÁNDOR

RAJZOKKAL ELLÁTTA
BICZÓ ANDRÁS

BUDAPEST,
A CS. ÉS KIR. 19. GYALOGEZRED KIADÁSA
1917.

Hornyánszky Viktor es. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

KÁROLY CSÁSZÁR
ÉS
APOSTOLI KIRÁLY
ŐFELSÉGÉNEK

A KÖNYV EGÉSZ JÖVEDELMÉT
ROKKANT BAJTÁRSAINAK AJÁNLJA
A SZERZŐ

Król

Önmagának emlék
oszlopot az, a ki a csaták
küzdelmeiből csonkán és meg-
törten visszatérő hősökről gon
doskodik

Isten áldása kisérje az
ily nemes törekvést!

Baden, 1917 január hó 30. án

Károly

ujbessenyői Wagner ezredes

BEVEZETÉS.

Még ágyúk dörgése remegteti meg a levegőt köröttünk, kezünk még erősen szorítja fegyvereink markolatát, hogy becsülettel fejezhessük be a becsületből kezdett háborút. De a harci tevékenység súlyos gondjai mellett a felebaráti szeretet is kötelességet ró a parancsnokokra. A mai háború parancsnokai nemcsak a küzdő katonával törődnek, hanem atyai aggódással gondolnak a harc veszedelmei között rokkanttá váltak jövőjére is.

Ez a magasztos gondolat vezérelte a mi legfelsőbb Hadurunkat, Őfelségét is, amikor tollat fogott, hogy legmagasabb Előszavával tüntesse ki ezt a könyvet.

Ez a feladat lebegett szemem előtt is, amikor ezredem egy egyszerű közkatonájának e könyv megírásával módot adtam arra, hogy írói talentumát az ezred rokkant hősei és ezek családja javára gyümölcsöztesse. Károly-baka írta ezt a könyvet, aki a felajánlott nyugalmasabb beosztás helyett, mint a lövészárok közembere, írásának élethűsége érdekében is, osztozni akart a harcoló katona minden nélkülözésében és örömében. A tűzvonalban átélt nehéz napok gyümölcse ez a könyv, és ismertté válik általa egy színmagyar

ezred népe, amely a háború legdúlóbb viharait önfeláldozással és eredményesen állotta ki. Az ezred testén sebek, homlokán a diadal soklevelű babérkoszorúja tanúskodik emellett.

Mentől nagyobb kelendősége lesz ennek a könyvnek, annál több erőt, vigasztalást adunk azoknak, akik a háború kárvallottjai lettek.

Északi harctér, 1917 február 17.

ÚJBESSENYŐI WAGNER PÉTER EZREDES.
a cs. és kir. 19. gyalogezred parancsnoka.

A TIZENKILENCEDIK MENETZÁSZLÓALJ.

A TIZENKILENCEDIK MENETZÁSZLÓALJ.

A trónörökös ezrede tizenkilenc zászlóaljat küldött már a harcterekre.

Tizenkilenc menetzászlóalj: tizenkilenc hosszú tehervonat.

Az Express-Oriental finom Pullman-kocsijai, a hosszú, Havana-színű háló- és étkező termeskocsik elvesztik szeretetünk érzékeny mérlegén a jelentőség súlyát. A tehervaggonok emelkednek a rang legmagasabb fokára; egy olyan mennybolt ívére, ahol a nemzeti büszkeségünk szikrázza ki testéből a csillagokat.

A trónörökös ezredének ez még csak a tizenkilencedik zászlóalja. De már elindult a huszadik. Még nincs itt a harctéren; tehervonatja még csak a Kárpátok bércei közt dübörög Galícia felszabadított teste felé: már készül a huszonegyedik is. A látóhatárnak egy pirosló szalagja hívja őket, ahol a tűz a vérrel köt frigyet.

Mint az izgalmas, királyát és hónát védő méhraj, készülődnek a menetzászlóaljak.*

* Amikor sajtó alá bocsátom a harctéren megírt kéziratait, az ezredem már Őfelsége Károly császár és király nevét viseli és már a harmincadik menetzászlóaljat küldi a frontra. *K. N.*

Akikkel együtt elmentem, a háborúban lettek katonák. Javarészt földmívelésre edződtek. Lelkük a polgári élet szokásaihoz alakultak. Amikor katonaládáikkal elfogódottan sereglenek össze a kaszárnya udvarán, azt hiszszük, hogy ezek az emberek nem bírják el a harcokat, a szenvedéseket, a nehéz harctéri munkákat.

A harsány parancsszóra megrebbennek. Idegen világba kerültek és félőseknek látszanak. Lomhák. Tétovázók. Új nekik a levegő, a szokás A puszta fia ketrecben! Az erdő madara kalitkában! A Balaton hala varsában!

Miképen lesz ezekből harcos katona?

Erre voltam kíváncsi, amikor elindultam velők. Milyen lesz ezekben az emberekben a *katona?* Az ellenséggel szemben pedig már más érdekelt jobban. Hogyan viseli magát a *katonában* az *ember?* A hazagondoló, az asszonyára vágyó, a gyermekeit, az életét szerető, a vallásos és a nem vallásos ember? Sárban és tűzben, a lövészárok falai között és a nyílt terepen? Előrerohanva a győzelem izgalmával; visszavonulva megszégyenült lélekkel és bosszúra gondolva? Embereket ölve és halálos sebekben várva az elmúlást?

Szerettem volna ezeket a katonaruhás embereket bélésükre fordítani és úgy rajzolni meg őket noteszom kicsiny lapjain.

FEDELESTŐL VISZI A CIGÁNY A HÁZÁT.

Ácsorognak a regruták a kaszárnya udvarán. A párás, ólmos levegő szürke színt nyom gyűrődött arcukra. Nemrég hozta őket a vonat. Az otthoni elkeseredett mulatozás is nyomot hagyott rajtuk. Még egyszer kilegénykedték magukat. Még egyszer; — mert már megtették ezt valamikor, húsz évvel ezelőtt, amikor először vonultak föl a sorozóbizottság előtt. Akkor is cigány kísérte őket, de röstelkedve kullogtak vissza. Nem váltak be akkor. Azóta húsz év telt el. Most álom gyanánt tűnik elő ez a húsz év. Rip van Winkle húszéves álma az öregséget hozta meg pókhálós szakállal; ezeknek a húszéves álom leszedte állukról a pókhálós szakállat és megfiatalította őket.

Katonák lettek öreg fejjel. Amit a Múlt elmulasztott a békés időkben, meghozta azt a háborús idők Jelen ideje.

Gyerekarcok is vannak a csoportokban. Anyjok szoknyája mellől kerültek el. Ami ember pedig *korosztályban* az öregek és a gyerekek csoportja közé jutna, az már elment . . . Most hát, elmennek ők.

Mindegyik mellett, ahogy álldogálnak, egy-egy kis láda, nevük fölírásával; a ládikák mellett színes kendőkben sok jóféle *hazai.* Halkan beszélgetnek és várakoznak, mert azóta, hogy átlépték a kaszárnya fegyveres kapuját, már csak az fog történni velők, amit mások rendelnek.

Fölénynyel lépkednek a csoportok között az öreg bakák. Ezeket tisztelettel bámulják meg.

— Ez már többet tud. Volt a háborúban. Kisezüstje van.

A kisezüstös vitéz, foga közt kínált cigaretta, fürkész a civilruhás tömegben. Talál-e ismerőst? Nem kell soká keresgélnie Hogyne találna. Elkiált egy ácsorgó csoportra:

— Hé! Kótai bácsi! Aggyisten! Maga is berukkolt?

Kótai bácsi fölkapja fejét, végigsodor dohánysárga bajuszán s ide-oda nézeget, honnan szólíthatják? De észreveszi már. Néz a kisezüstös vitézre

— Az ám! Ejnye . . . Nolám! Csete Mihály!

Csete Mihály egészséges nevetéssel lép mellé.

— Hát már az egész falu berukkolt! — mondja s jól megrázza az öreg kezét. — Hogy vannak otthon?

— Jól, akik még vannak, — mondja Kótai.

A katona más ismerőst is talál a csoportban. Azokkal is nevetve fog kezet, mintha valami jó tréfa sodorta volna őket össze; de van a nevetésében valami annak az embernek az érzéséből, aki tudja, mennyi szorongató érzés fonja most pókhálóját a többiek szívére, amin ő már régesrég túl van.

Azoknak is fesztelenül nyújtja a kezét, akiket nem ismer. Amióta háború van, sok földet megjárt és

elég intelligenciát tanult. Mintha otthon nevelték volna rá, mutatkozik be:

— Csete Mihály, Gefreiter.

Azok csak félszegen fognak vele kezet, de nem mondják a nevüket, csak nézegetik Csete Mihály mellén a kisezüstöt.

Az öreg regruta már szivarral is kínálja, mindjárt párosával, amit a vitéztalléros Csete Mihály „köszönöm, van cigarettám" kifogással el is fogad s éppen, hogy csak zubbonya mellzsebébe dugja, már is ellép a csoporttól s nevetve talál egy másik csoportban is „földit" és aztán a harmadikban is, amíg lassacskán csak úgy dudorodik zsebe a szivaroktól, cigarettáktól, hogy utóbb már csak a füle mellett talál egy-egy szivarnak helyet s aztán eltűnik egy visszhangzó folyosón, otthonosan és harsányan kiáltván:

— Napos kettő! Napos kettő! — és az ismerősei még néznek utána némi irigységgel, de nem minden tisztelet nélkül.

Gyapjas juhok a regruták. Még sokszor nyúlnak szivarjaik után, hogy kínálgatva nyújtsák egy-egy sarzsinak, aki, hogy csak bátrabban fogadja el, nem mulasztják el hozzátenni:

— Gyújtson csak rá! Van ám elég. Hoztam.

Mennyi ártatlan megvesztegetési szándék rejlik ezekben az apró-cseprő kínálgatásokban! Ettől is reménylenek valamit, attól is; hol ezzel a sarzsival van dolguk, hol azzal, és alig tűzdelik meg őket szivarral, cigarettával, már eltűnnek, hogy egy újonnan érkező altisztnek adják át helyüket, aki mindig komoly és a hivatalos fensőbbség ábrázatával jön, de csakhamar fölenged arcán a jégréteg és egyikkel-másik-

kal sógorozik is, amit a regrutahad földerült tekintettel néz, látván, hogy itt sem eszik az embert vasvellával.

Lassacskán nekibátorodnak. Nyílik a hangulat, mint a pünkösdi rózsa. A reggel is leveti szürke köpenyét; fölcsókolja a kissé hidegen sütő nap a párát; meghasadoznak a felhők is a kaszárnya udvara fölött, megélénkül a tarka tömeg; hangosabbak a hangok; a barátságtalan épület falai mintha már nem is volnának oly dermesztően szigorúak és már nem bújnak úgy össze, mint a szegény ember malacai.

— Akkora pántlikás kalapod volt otthon, mint egy tikkosár! — kiált egy öreg regruta egy pörge, zsíros-kalapú emberre.

Az csak ennyit felel:

—Berukkolásra ez is elüti.

Hírek is kerengenék. Jók, rosszak vegyest Ez is hall valamit, az is.

Egy cingár emberkének igen fenyegető dolgot adhatott hírül a másik, mert haragosan mondja neki oda:

— Az is csak akkora kenyeret eszik meg, mint mink, aki ezt mondta!

— Csak ne higgye! Majd meglássa!

Arrébb egy csoportba belekeveredik egy asszony is. Eljött az ura után. Az egyik kezében örökösen zsebkendőt szorongat, a másikban a teli kosarát tartja. Rebbenő, ijedt tekintettel néz ide oda; hol a nagy sárga épületet szemléli, hol pedig urára vetődik aggódó pillantása. Igen szeretheti, ámbár az oly bambának látszik, mint a birka, akit kötélen vezetnek.

— Édes jó istenkém, irgalmas teremtőm, — sopánkodik egyre minden ok nélkül.

De már kifogyott a panaszból, mint a járdi pap az imádságból. Élete párja pedig csak bámul, mint a szegény ember a nagyvárosban. Nem törődik az semmivel, amiben, hiszen, igaza is van. Majd törődnek itt vele mások!

Nagy ritkán fordul csak meg az asszonyhoz. Az. asszony ilyenkor mindig aggodalmas, szinte anyai szeretettel kap a kosarához. Hol kolbászt, kenyeret, hol kalácsot és egyéb hazait vesz elő. Hízik, amint nézi, mily étvágygyal eszik a párja. Holdképű, hal· vérű ember. Nem törődik avval, hogy mi történik, körülötte.

Melléjük lép egy elégedetlen tekintetű ember.

— Megéheztél, Mátyus?

Mátyus Jóska csak ráveti pontypikkely szemefényét és tovább evegetve bólint.

— Délig elállhatunk itt semmivel, — szólal meg ismét az előbbi.

— A fenye! — mondja erre Mátyus minden indulat nélkül s csak úgy kortyog a torka, amint nyeldes.

Hirtelen kis morajlás támad. Altisztek kíséretében jön az őrmester úr. Szigorú, keményvágású ember. Ahogy a tó tükre fodrosodik a szellőtől, fut át borsózva a hideg az embereken. Minden szem rajta. Az őrmester úr szakértelemmel nézegeti az „állomány"-t, az embereket, ahogy girbe-görbén ténferegnek s csak úgy magában mormogja:

— Majd kiegyenesítem őket!

Matyusné félős alázattal köszönti, de az őrmester úr éppen hogy csak rátekint és odébb megy néma kíséretével.

Végre megáll és hangos szavakkal ekképpen fejezi ki gondolatát:

— Lesz bajom ezekkel a jajbeli katonákkal!

Egyik is, másik is érdeklődik: mi az a *jajbeli* katona?

Hát, az a katona, akit a háború alatt soroztak.

Még csak a „regruta" nevet se tartják rájuk érdemesnek. Ők csak a *jajbeliek* és jajbizony, van is ebben valami igazság!

Kótai bácsi kalapot emel az őrmester úrnak.

Az emberek elcsendesedve figyelnek az őrmester úr minden mozdulatára s csak amikor már eltűnt szemük elől, még mindig a „jajbeli" szó járván az eszében, megszólal keserűen Kótai bácsi:

— Hát, bizony; öreg csontok vagyunk! A sok munkában megtilolódott már az ember . . .

Két öreg bakára fordul a figyelem, aki asztalt állít az udvarra. A harmadik iratokat hoz; a negyedik padot.

Megindul a gép. Eleinte csak lassan. Itt is, ott is lendül egy-egy kereke; végre működésbe jut, hogy egyformává dagaszsza, rekeszekbe oszsza s földolgozza a sokféle embert, hogy végcélul a lövészárkokba juthassanak.

Olvassák a neveket. Kinek-kinek oda kell mennie a fenyűfa-asztal elé.

Lassan halad a dolog. Akit szólítanak, összeszedi előbb a sok göncöt, amit magával hozott és a sárgaceruzás altiszt idegesen dobol iratain, míg egy-egy ember elébe áll, hóna alatt ládikájával, kezében bugyraival.

— Gyorsan, gyorsan; ne lopják az időt! — kiált az altiszt. — Rozs Pál!

Rozs Pál hátul sógorozik.

— Rozs Pál!

Végre elkiáltja magát.

— Jelen!

— Mozogjon!

Rozs Pál kezdi összeszedni a lábai elé rakott cókmókját.

Az altiszt nézi messziről s kijön a sodrából.

— Hagyja azt a sok vacakot!

Hanem Rozs Pál nem hagyja. Katonaládával, két-három bugyorral cammog az asztal elé. Az altiszt ráförmed.

— Mi az ördögnek cepeli ide magával ezt a sok limlomot? Fél, hogy ellopják?

Rozs Pál ezt feleli rá:

— Fedelestől viszi a cigány a házát!

Ez ellen nem lehet kifogás.

Sorra kerül a többi is. Ki frissen lép az asztalhoz, ki pedig a Rozs Páléhoz hasonló fölkészülődéssel Idestova dél van, mire végeznek a dologgal.

Aztán megint csak álldogálnak csoportosan. Akinek elvásik a lába az álldogálásban, ládájára ül. Külön csoportban álldogálnak a vasalt nadrágot és gallért viselő „bevonultak". Ezeket megnézegetik. Találgatják, ki mi lehet otthon? Egy urasabban öltözött ember már reggel óta álldogál egyedül, egyik cigarettát a másik után hajítja el félig elszíva, s mintha aranyakat szórt volna el, hever körülötte a sok aranyvégű cigarettamaradvány. Egyik csoporthoz se tartozik. Kialudatlan, fásult arca csak akkor derül fel, amikor meglát egy kadétot. Siet hozzá. A kadét derült arccal fogadja. Ismerősök. Megrázzák egy-

más kezét és a kadét mindjárt tudakolja, hogy mi van vele?

— No, majd gondoskodom, hogy az én századomhoz kerülj, — mondja jóakaratúan, — de most gyere, ráérsz ide visszajönni kettőkor.

A mellett a csoport mellett beszélgetnek, ahol Kótai bácsi van. Amikor már kiléptek a kapun, megszólal az öreg, még mindig a civil után bámulva, aki már reggel óta szemet szúrt úrias télikabátjával és kedvetlen tekintetével:

— Jó annak, akinek Jézus a barátja!

Pedig hát jómaga is Jézuskát keresett a kisezüstös frejter úrban, amikor párosával kínálgatta szivarral.

Hűs, verőfényes dél. Elszélednek az idegen városban. Most már hát itt lesznek pár hétig, esetleg hónapig, aztán pedig mennek ők is valamelyik harctérre. Van abból annyi, hogy válogatni is lehetne belőlük.

Kettőkor megint együtt vannak az udvaron.

Mátyus is ott áll az asszony mellett, mint a kocsi lőcséhez kötött jófajta kérődző állat. Ő az egyetlen, aki nem kíváncsi semmire és nem bánja, akármi lesz. Kótai bácsi is jön szivarozva. Mindig beszél s ha nem is adnak sokat a szavára, de nagy hallgatósága van. Ez is elég. A papnak is több a hallgatója, mint hívője. Mért legyen Kótai bácsi külömb a papnál?

A délelőtti altiszt, jóval három után, szintén megjelenik. Kezében nagy árkus papiros, ami különös respektust kelt iránta az emberekben. Valahogy nem is katonát, hanem valami végrehajtószerű hivatalos személyiséget látnak benne és nem minden ok nél-

kül bajonétja és rajta a sárga pamutgomb nem jut fegyver csövére, de gallérján a két *krumplivirág,* a két csillag, ami ravaszul megválasztva veszedelmesen hasonlít a főhadnagyi sarzsihoz, annál nagyobb tiszteletet gerjeszt, és a hangja is, beszédje is szigorúbb, mint más kápláré, aki a harctérről jött és harctérre megy. Ő voltaképen nem is káplár, noha ez a címe és jellege; ő az Iroda, ő a sok írással telerótt árkus, ami maga fölér a harctérrel, mert azon dől el az ember sorsa.

Fölosztódik az udvar népessége. Ez derül ki az árkus papiros tartalmából. Most már nem atyafiság szempontjából, hanem századok szerint csoportosulnak az emberek. Ez már némi búcsúzkodással jár. Megszakadoznak a csoportok, mint szellőtől a felhők. Egyik is, másik is elválik földijétől; a szerencsések összekerülnek; a megindult gépezet rostál, részekre bont s mint valami láthatatlan erő hatalmának, engedelmeskedik a sok ember s tíz perc múlva négy csoportra tagolva állanak az udvar térségén.

De alig szoknak itt is egymáshoz, alig hogy fogadkoztak, hogy most már végesvégig együtt maradnak, a századok is négy darabra hullanak; a szakaszokra, a melyek külön-külön tanyát kapnak és már ebbe is beleélve magukat, azt veszik csak észre, hogy még itt sem állapodhatnak meg egymás mellett, mert egykettőre rajokra tépik őket, egyik is, másik is más-más szomszédot kapván, amibe szintén bele kell nyugodni, de mielőtt ez az embercsoportparcellázás megtörténnék, boszorkányos gyorsasággal *angyalbőrbe,* azaz katonaruhába bujtatják őket s mintegy varázsütésre, egyformákká válnak. Alig-alig

van köztük különbség. Kótai bácsit Mátyustól, ezt pedig attól a finom úriembertől, akinek Jézus a barátja, alig lehet megkülömböztetni. Egyforma baka mind, mintha nem is különböznének egymástól és ez e pillanattól fogva szinte igaz is. Szállásuk, eledelük, munkájuk, gondjuk, apró örömük, nagy bánatuk, reményük és reménytelenségük egy és ugyanaz!

Most már aztán nagyot lendülnek a gépezet kerekei. Másnap már észre se veszik, hogyan: nagyság szerint állanak a szakaszok az udvaron, tartásuk legényesebb és száz szem, száz fül figyel *egy* ember szavára s nem is tudják, hogy ezzel teljesedett be a legfőbb katonai elv.

Belekerültek a hadsereg állkapcsai közé, melynek foga hasonló a kígyó fogazatához. Befelé hajló és hegyes. Akit felszív, simán csúszik befelé, ha nem ellenkezik. Ha ellenkezni próbál, vérző testtel győződik meg arról, hogy lehetetlen és esztelen dolgot akar.

De most nem gondol erre senki! Mert nem is a hadsereget, hanem a haza védelmének a feladatát látja mindenki; de, ha a hadsereg rideg szerkezetét is látja, mégis tudja és érzi, hogy ez oly intézménynyé vált, amely az ő ridegségével családi otthonunk melegségét ótalmazza.

Új köntös kerül a testre, új érzések köntöse ereszkedik a szívre, új gondolatok köntösébe öltözik az emberek agya is. És most az érzések és gondolatok köntöse összhangban van azzal a köntössel, aminek a neve egyszerűen *uniformis.*

Elfojtott zúgolódás csiráját se lehet fölfedezni. Magyarok! Jelenjük csak azt cselekszi, amit a múltjuk követel tőlük.

Pár hét múlva már a legnagyobb fáradságot állják ki a gyakorlatok alatt, és Rozs Pál, amint teljes marsagyusztirungban vonul ki reggelenkint a kaszárnyából hatalmasan megtömött hátizsákjával, fegyverével, ásójával, csákányával, tarisznyájával, pokrócával, sátorlapjával, oldalszíjasan, bajonétosan, már igazán azt dörmögheti, hogy:

— Fedelestől viszi a cigány a házát!

A HOLTIG TARTÓ RUHÁBAN.

Február tizedikén menetre készen kell állania a zászlóaljnak. A bevonult öregek már *legények*-ké váltak. Igaza volt az őrmester úrnak, hogy kiegyenesíti őket. Egyenesek, mint a cövek. A súlyos fölszerelés alatt is frissek. A kék katonaruhában olyanok voltak, mint az ibolyabokréták. De a régidivatú kék katonaruha csak a kiképzés és a gyakorlatozások idejére volt jó. A háborúba indulók szürkét kapnak. De az idők gyors szárnyon repülnek manapság. A kék ruha már igen régi divatú, pedig a háború előtt csak olyan volt a katona ruhája. Háborúra már csukaszürkét kaptak a katonák. A huszárok is hamarosan ledobálták festői ruhájukat. Bakaszínűbe öltöztek ők is. De a csukaszürke is félig-meddig már a múlté. A tábori szürke divatja következett; ennek a színe jobban egybevegyül a föld és a mező színével. Ilyenbe öltöztünk hát mi is a tizenkilencedik menetzászlóaljban.

A tehervonat kocsijai, amelyek elvisznek bennünket a háborús rejtelmek földjére, sorakozva állanak

már a lévai állomáson, ahol az ezred ideiglenesen tartózkodik. Könnyen ráismerünk a szürke teherkocsikban azokra, amikbe majd beleszállunk háborúba menni. A *svarmkályhák* már a vaggonokban vannak s tudjuk, hogy tizedike után már csak rövid napok következhetnek, amiket Magyarország földjén tölthetünk el.

Ahogy ledobáltuk magunkról — még nem is oly rég — a kényelmes civilruhát, oly egy-kettőre vetettük le a kékszínű katonaruhákat is. Újakat kaptunk. Tábori szürkéket. De nemcsak ruhát kaptunk vadonatújat; köpenyt is, bakancsot is. A viseltes helyett két pár drága, új bakancsot. Hát még a temérdek fölszerelési holmi! A bekecset forgatta a baka legszívesebben. Az egyik birkaszőrűnek találja, a másik kecskeszőrűnek, a harmadik pedig, aki sokáig volt az olasz határon és sokat tud a taljánok szokásairól, macskaszőrűnek minősíti. Abban egy a vélemény, hogy meleg. Ez a fontos. A muszkák országa Jelé telünk hidegénél is dermesztőbb idők járnak.

Ha menázsit vagy egyéb neki tetsző dolgokat adnak a bakának, olyan kedve van, hogy madarat lehetne vele fogatni. Most is, hogy látta a nagy pénzeket fölérő ruhákat, az új egycsattos és kétcsattos szíjakat és ahogy rakosgatta hátizsákja végtelenségig telhetetlen gyomrát a konzervák négy fényes dobozával és más *rezerva-porciók-kat,* amik alatt egy zacskó kávé, egy zacskó kétszersült, vagyis cvibak és két pakli pipadohány értendők, valamint sok meleg ruha: derűs volt a kedve, mint szüretkor.

Arravalók azonban az öregbakák, hogy elvegyék a „jajbeli" katonák jókedvét.

Amint hát javában öltözködünk s megelégedetten nézegettük magunkat a zöldes színbe játszó tábori szürkében — ugrálgattak is benne, mint a szöcskék —, közénk csöppen egy öregbaka.

Odaszól a hangos társaságnak:

— Megkaptátok már a holtig tartó ruhát?

Elnémulunk. Mit jelenthet az, hogy *holtig tartó ruha?* Hamarosan rájövünk. Hát, hogy ez a ruha már most elég lesz, amíg élünk. Ennél több ruhára immár nem lesz szükségünk ez életben . . .

A háborút csak híréből ismerő újdonsült bakatársaság elkomorodik. Csöndesebben folyik az öltözködés. Hiába! Az élet nagy szó! És íme, most eszükbe juttatják, hogy életük talán rövidre van szabva! A holtig tartó ruhában . . .

De már odébb állt az öregbaka s visszaereszkedünk előbbeni kedvünkbe. Új emberekké váltan nézzük egymást. Mintha meg is fiatalodtunk volna! Legényesen forgolódunk a tábori szürkében. Sapkánkra, mert persze az is új, föltűzzük a nemzetiszínű szalagot. Vitézi vonásokká alakulnak ki az arcok baráz dái. Alig várjuk, hogy kilépjünk az utcára.

A népek menten észrevesznek bennünket új köntösünkben. A kék ruhának még nem volt nagy becsülete. A szürke egy csapásra megszerezte. Most már mindenki látja, hogy harctérre megyünk. Büszkébbek, önérzetesebbek a lépéseink. Minden szem rajtunk. Úgy megyünk, mint a páva.

Mindenekelőtt a borbélyhoz megyünk. Rövidre kell nyiratkozni . . .

Máskor szinte elfogódottan léptünk a borbély-*műhelybe,* de most a borbély- és a *fodrásztermekbe*

is benyitunk, ahol tiszt urak és civil urak is üldögélnek kényelmes karosszékeken, amik kacsalábon forognak, mint a mesebeli kastély és srófrajáró párnája is van, hogy *rükvercbajgent* csinálhat az ember benne . . .

A szürke ruha egymagában véve is rang. Amint meglátják a fodrászok a szürkébe öltözött bakát, nagyságos uraknak kijáró megtiszteléssel kínálják okét helyivel. Nem nézik a sarzsit. *Vitéz úr* — így szólítják s noha a szóban csak előlegezett elismerés rejlik, szinte érzik, hogy rászolgálnak majd a megtiszteltetésre.

A második út a trafik. Harci ruhás katona nehezen képzelhető el szivar nélkül. Hiányos volna nélküle. A füstölgő szivar jobban megadja az arc hősies jellegét. Ahogy a foga között tartja az ember, már azzal is ki lehet fejezni a szívekben való elszántságot. Amit az ember nem kiálthat ki, elmondja a szivar állása a fogak közt.

Más az állása a dolgozó napszámos pipájának; máshogy szívja szivarját a boltja ajtajában a grájzleros; benne van a szivar állásában a mindennapi gond, a polgári nyugalom kifejezése, a szivar tartása a szomorúságot épp úgy elárulja, mint a megelégedettséget; érzi, tudja ezt a baka, mikor hamarosan benyit a trafikba s nagy keletje lesz a különböző szivarfajtáknak, azok között is inkább a *gubaszivarnak* és a *vergóniáknak,* és nem a szivar füstjének az íze, dohányának a zamatja most a fontos, hanem a beszédje, ez a néma kérkedés, a legkedvesebb a baka minden kérkedése között, ami majdnem könnyet csal az ember szemébe.

Még csak február hatodika van az Úrnak ezerkilencszáztizenhatodik esztendejében, még csak tizedikén kell menetre készen állani; de már a mindennapi kirukkolásra is tábori szürkében megyünk és hazafelé élénken csendül meg a dal.

Előkerülnek a rövidszárú pipák, eloszló, kékes füstfelhők terjengenék a sapkák közt s kezdjük *ballábra* a dalozást. Az egyik megadja a hangot, mint a bandában a prímás:

Nézd a bakát, mikor az masérozik,
Nézd a bakát, mikor az masérozik!
Négyesével, sorjába,
Büszke káplár utána —
Horniszt fújja a marsot
Az útjába!

Az őrmester úr harsányan diktálja a tempót: *Ejnc, cvej, drej, fir!*

Megnyomja a baka:

Nézd a huszárt, mikor az masérozik,
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)
Nézd a huszárt, mikor az masérozik!
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)
Kettesével sorjába,
Lőcsös káplár utána —
(- Ejnc, cvej!)
Zireg-zörög a lőcse
Az útjába!
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)
Én pedig csak úgy betyárosan, csinosan
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)
Én pedig csak úgy betyárosan, csinosan
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)

Übersvungom vokszosan,
Bajnétom pallérosan —
(— Ejnc, cvej!)
Ölelem a lányokat
Betyárosan.
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)

Dobog az út, ahogy lenyomjuk a bakancsot.

— Valami vígat, fiúk! — kiált az őrmester úr. Olyan is van.

Tizenkilences bakagyerek,
Annak baja sohsem lehet,
Nem kerül a muszka cárnak kezébe!
Természete olyan fajta,
Hogy a golyó nem fog rajta,
Akárhonnan küldik is azt feléje.

Nagyot kiált az őrmester úr:

— Jól van, fiúk!

Sej, haj, fura világ,
Nem is nyől ott fű, fa, virág,
Ahova mi lenyomjuk a bakancsot!
Ember olyat még nem látott,
Úgy vágjuk a muszkát, rácot,
Mintha babám adott vón rá parancsot!
(— Ejnc, cvej, drej, fir!)

Paszirsejnnal jöjj el hozzám,
Majd meglátod édes rózsám,
Hogy a puska nem fakanál minálunk!
Kinek mi adunk belőle,
Vígan mehet föl az égbe,
Miután a jó utat megcsináltuk!

Asszonyok, leányok állnak ki a kapuba. Nem igen nevetgélnek a bakára, mint béke idején. Szomorúan nézik őket, a baka pedig igazít egyet a sapkáján és még nagyobb hanggal kezd egy másik nótára:

A gőzösnek hat kereke,
Fekete, fekete, fekete,
Azon visznek el engemet
Messzire, messzire, de messzire!
Ne sírjatok, győri lányok,
Visszajövök még hozzátok,
Valaha, valahára, vagy soha!

(— Megváglak Mátyus, ha nem dalolsz!)

Pesten csináltattam házat,
De nagyot, de nagyot, de nagyot!
Ablakot rá háromszázat,
De nagyot, de nagyot, de nagyot!
Közepébe tükörszobát,
Melybe a babám föstögeti magát
Pénteken, szombaton, vasárnap!

(— Nincsen lépésed, Mátyus!)

Énfölöttem még az ég is
Beborult, beborult, beborult 1
Édesanyám mért vagy olyan
Szomorú, szomorú, szomorú!
Engem anyám, ne sirasson,
Majd lesz nékem rózsás sírom,
Valahol az orosz határon!

Hol vannak az „öregek”, akik aggodalmaskodó arccal álldogáltak bevonuláskor a katonaládáik mellett? Ez mindannyia fiatal. Kótai bácsinak nem konyul le a dohánysárga bajusza. Lemetélte az alját.

— Nini, Kótai bácsi! Lenyírta a bajszát! — kiált rá valaki a kaszárnya udvarában.

— Le ám, öcsém, — feleli hetykén. — A szemtelenje előbb evett a levesből, mint a gazdája!

Mátyus megváltozott kissé. Holdképe még megvan, csak pirosabb lett, de már fölvágták a nyelvét, mint a papagájnak, amihez egyébként sokban hasonlít is.

Öltözete szürke, derékszíja sárga, képe piros, haja búzasárga, hajtókája kék és a sapkáján színes szalagok libegnek. De leginkább azért hasonlít a papagájhoz, mert olyan szavakat tud, amiket nem ért Nem tudja, mi az *indibalánc,* de megcsinálni tudja; a *Ziel und Anschlagübungen* kifejezést is csak papagájszerüen tanulta el, de azért ért hozzá; a *Gelenksübungen* szó értelmét se tudja, de hogy tisztában van vele, az abból is következtethető, hogy nem szereti hallani, amikor a sorban áll és a sarzsi töri vele az ő jó magyar nyelvét.

De megvigasztaljuk.

— Ne tarts te attól, Mátyus! Ha a muszkák előtt leszel, úgyse beszélnek veled máshogy, csak magyarul. Majd csak magyarul kiáltják: *Üsd a keservit!* De itthon még ez a *forsrift!*

A beszélgetést megszakítja a napos. Bekiált a legénységi szobába:

— Kirukkónyi parancskiadásra!

Oldalfegyvert, sapkát veszünk s kiállunk az udvarra.

Szép, napos vasárnap délután két óra. Február tizenharmadika. Fölsorakozik a század; egymás mögött a négy szakasz, szépen *takarnak* egymásra a legények, de a parancs harmadik szavára mozdulnak a sorok, mozgás, morajlás, elhangzott a döntő szó:

— Holnap indul a menetzászlóalj a harctérre!

Fölizgult vérrel sietünk a városba. Tábori lapot vásárol a baka, néhány szükséges holmival is ellátja magát és ezen este búskeveset törődik azzal, hogy kilenc órakor takarodót fuj a horniszt.

Ellepik a korcsmákat, víg dalozással kergetik az döt, ámbár inkább megállítanák s ha egyiknek-

másiknak eszébe jut, hogy nem is kértek kimaradási engedelmet, vitézül kiáltják el magukat:

— Most aggyon a kapitány úr ötnapi egyest!

De a kapitány úr Stettka — megfordult már ő is a háborúban — nem haragszik a mulatva búcsúzó bakára, a tiszt urak is jóakarattal nézik az utcán végig énekszóval és ölelkezve járó bakát s mialatt én is készülődöm, hallik a korcsmából, már éjjel felé, a sokat danolt nóta:

Majd lesz nékem rózsás sírom,
Valahol az orosz határon . . .

ISTEN VELED MAGYARORSZÁG!

Későn tértek haza az éjtszaka, de már korán reggel talpon voltak. A kis ládikáikba elrakták a civil-életből magukkal hozott holmit s vitték a postára, hogy hazaküldjék. Mintha azok a kis ládikák most olyanok lettek volna, mint kicsiny koporsók, rajok föstve a gazdájuk neve ... hogy itt nyugszik ... de olyan koporsók, amiknek a födele föl akar még pattanni, hogy ami alatta van, a pár csizma, karimás kalap s miegyéb, részt követeljen magának az életből a gazdája testén.

Tíz órakor együtt voltunk mindnyájan a kaszárnya udvarán. Nagy pelyhekben kezdett esni a hó és megettük a legelső menázsit a szabad ég alatt. Nem igen vár ránk most már terített asztal! Ahogy ott az udvaron, a hátizsákon ülve ebédeltünk, máris úgy éreztük, hogy mindig nomádéletet éltünk.

Férfiak és asszonyok szállingóztak be a kapun. Jöttek búcsúzkodni.

Egy gyászruhás öregasszony már vagy egy félórája nézi a *Vergatterung-ban* álldogáló bakákat. Némán

sírdogál, de nincs mellette senki. Magánosan áll, mint az elszáradt fa. Megesik rajta az ember szíve.

— Vár valakit? Talán a fiát akarja látni? Majd idehívom.

Az öregasszony felel:

— Nincs nekem itt senkim.

— Azt hittem pedig. Mert hogy sír.

— Vót. Csak vót. A fiam. Elment. Már nem jön többet vissza. Azt siratom, édes gyermekem. Mindig csak őtet kísérem én ki az állomásra, ahányszor csak katonák mennek innen . . .

A kapun befordul a *muzik.* Oldalt, oszlopaink mellett megáll, s mi nézzük a trombitás katonákat. Fehér csillagjaik mellett ezüst lant. Mennyivel könnyebb viselni, mint a csillagokat lant nélkül, vagy nyílalakú villámokkal! De legnehezebb az a *paroli,* amelyen se csillag, se lant, se nyíl nincsen!

A kapu alatt mozgás támad. Jön a századparancsnokunk, a hadnagy úr Saly. Magas, fiatalarcú katona, sapkáján szintén nemzeti színű szalag. Jobbra igazodunk s tisztelegve áll a század. A *Dienstführender* őrmester úr elvégzi a szokásos jelentést s a századparancsnok végigsétál a sorok előtt. Jóakaratú gonddal néz meg minden bakát, majd ismét a század elé áll. Elhangzik a parancs:

— *Zum . . . Gebet!*

Jobb kézzel megmarkoljuk a puskatus nyakát és bal kezünket tisztelgésre emeljük.

A rezesbanda „játszsza" az Imát.

Komor pompával hullámzanak az ütemek. Úgy hangzik az eleje, mint valami gyászinduló. De nem halottaknak szól, hanem halálba indulóknak. Melódiái

beleolvadnak szívünk elfojtott verésébe, lelkünk megzendülő reszketésébe. Tompán fölsíró hangjai e fölzaklatott, eleven hangszerek zenéivel olvadnak össze, de szélesedik az orchester: új melódiákat fakaszt az udvaron álló asszonyok zokogásából.

Az ima gyászpompájú hangulata csaták lármájába hajlik át. Ott látjuk már magunkat a csatamezőn. A réztrombiták öbléből hurrázó seregek lelkei törnek elő, akik már átmentek a tűzön s elhagyták megszenvedett testüket.

A megtömött hátizsák húzza a vállunkat, nyakunkon kékre dagadnak az erek és szemünket elfutja a könny.

— *Von... Gebet!*

Az ima bevégződött. Kettős rendekbe fejlődünk. Készen vagyunk az indulásra. Még egyszer körül siklik pillantásunk a sárga falakon. A muzik az oszlopok élén megindul, mi utánuk. A trombiták, cintányérok, amik az imént még komoly papok voltak, most bohókás bohócok. Kacagva zendülnek meg, a nagydob puffanásaitól kísérve:

Kinek nincsen szekere,
Gyalog megyén Pestre;
Kinek nincsen kutyája,
Maga ugat este.
Ejhaj, icarica, kukurica,
Kukurica, repce!
Megölelem a babámat
Minden áldott este!

S most következik a feledhetetlen út: végig az utcákon az állomásig. A fölvirágzott, bokrétás bakák elvonuló oszlopai olyanok, mint valami megmozdult és vándorló eleven kert.

Az ablakok kinyílnak, kendőket lobogtatnak a lányok, virág hull a bakancsaink elé. Úgy megyünk, ahogyan a régi diadalmas cézárok hazatértek.

— Oda se neki! — kiált *egy* baka egy ház ablakába, melynek párkányára sírva borul egy feketeruhás asszony.

Nagyon szépek a fiúk a sokszínű szalagokkal, virágokkal.

— Szép halottak leszünk, pajtás! — kiáltja az egyik a szomszédjának.

Kiérünk az állomásra. Nagy tömeg asszonynép, gyerekek és férfiak nyomulnak utánunk. Amint meglátjuk a hosszú tehervonatot, kutató szemünk már azt keresi, melyik vaggon volna a legalkalmasabb?

De olyan egyformáknak látszanak. Mindegyikre rá van föstve, hogy harminchat embernek és hat lónak s csak némelyiknek van vasrácsos ablakja, — azon sincs selyemfüggöny.

De amint aztán nekiesik a vaggonoknak a bakatársaság, tüstént kiderül, hogy mégse olyan egyformák azok a vaggonok.

— Ide gyöjjön, Kótai bácsi! Ennek még az oldalán is vannak padok, nemcsak a közepén!

— Ez meg itten teli van szalmával!

— Ni, mennyi fát, szenet hordtak ebben össze!

— Az ám, de rozoga a svaromkályhája!

— A másikban vadonatúj a svaromkályha!

— Menjünk abba!

— Jól van, de vigyünk innen fát meg szalmát! Olyat még nem látott az ember. Ahová baka teszi a lábát, ott nincsen ingatlan dolog. Nagy cigányvásár is kerekedett, amikor az egyik vaggonból a másikba cepelkedtek.

— Itt hagyd azt a svaromkályhát, mert megváglak!

— Nem tudtam, hogy maga van itt, — mondja a már otthon rekvirálni kezdő baka s villog a szeme a többi vaggon felé: honnan emelhetne el egy jó svaromkályhát, merthogy az övéké rozoga.

Nem találván svaromkályhát, egy jó padot fedez fel, azt rángatja ki az idegen vaggonból. De abban sincs szerencséje; úgy ellódítják, mintha ott se lett volna.

(Törődik is most a baka azzal, hogy köröskörül sirató asszonyok állnak!)

Pár perc alatt berendezkednek. (Az állomás léckerítéséből csak a fele maradt meg.) Csakis ilyen szemfüles emberekkel lehet háborút viselni.

Most már aztán, hogy berendezkedtünk, elkezdhetjük megint a búcsúzkodást. A vaggonok ajtaja teli bakával Jobbról-balról szép nagy nemzeti lobogó. Egy sor baka az ajtóban lógatja a lábát, a másik sor sűrűn áll mögötte, a harmadik már csak ezek fölött kapaszkodik.

A batalionkommandánsunk, Horváth Béla főhadnagy úr, végigsétál a vonat előtt. Mindent rendben talál s mosolyogva nézi a sok elevenkedvű bakát.

Főhadnagy úr Ribarits még botra támaszkodva jár a muszkagolyótól, de már megint jön velünk a frontra.

Hadnagy úr Schvarc Pali szintén most jön harmadszor s jóízűt nevet, amikor meggyőződéssel mondja, hogy most már *utoljára,* mert *ottmarad,* pedig dehogy! Még negyedszer is vissza fog menni, biztatja Saly Kálmán hadnagy úr, aki szintén *übtre* megy föl a harctérre.

A vidám beszélgetések elnémulnak. A zászlóaljtrombitás az egyik vaggon ajtaja közepén megfújja a kürtöt. Képe kerekre fúvódik; kékül, zöldül az erőlködésben, görcsös erek dagadoznak nyakán és halántékán; eszébe jut mindenkinek, hogy komoly dologról van szó.

A trombitásban kissé elfullad a szusz és a rezesbanda legényei gúnyosan nézik. A *horniszt* elvörösödik s a maga igazolására ezt jegyzi meg:

— Én a szájam szögletéből fúvóm, a cseh pedig a szája közepéből!

Most fölzendül ismét, utoljára a rezesbanda. Megmozdulnak a vonat kerekei.

— Isten veled, Magyarország!

— Isten veled!

— A viszontlátásra!

Sapkák, kendők lengetése és búcsúkiáltások.

Olyan szépek, mint néha a háborúban voltak, nem lesznek soha azok a tehervaggonok!

Már elhagyta a vonat az állomást, a bakák még mindig énekelnek. Még mindig vannak házak a vasúti töltés mentén, ahonnan menyecskék, lányok, öregek és gyerekek integetnek.

Aztán eltűnnek ezek is. Havas hegyek csendes tájai következnek. Már nincs, aki integetne. Előbb az egyik, aztán a másik hagyja abba az éneklést, majd abbamarad egészen, valahol a közepén. Az éneket, a virtusos kurjongatásokat lassú beszélgetés váltja fel. Majd ez is ellankad. Tikkasztó csend suhan a homályos vaggonokba, a menetszázadokat vivő vaggonok esteli, nyomasztó csendje ...

A vaggon közepén, vagy ajtajában álló svarm-

BIRCH.

kályhában eleven parazsak csillognak és a harcias *katonafejek* emberfejekké válva horgaszkodnak le a mellre.

Oly nagy a csend, hogy a kerekek kattogása se hallatszik és oly nagy a csend, hogy a hulló hó nesztelensége is lárma e mellett a mélységes csend mellett.

Magas hegyek között kanyarog a vonat. A vastag hóréteggel bontott ormok és magasra emelkedő hegykúpok idegenek nekünk; mintha fehérsubás óriások volnának, óriási pásztorok, akik a lábaiknál szétszóródott apró kis hógyapjas bárányokra, a halmokra őrködnek.

A svarmkályhákban már lángszárnyait verdesi a tűz. Rávetődik a fény az emberek arcára. A padon hanyatt dőlve, vagy egymás vállára hajtott fejjel, kimerülve szundikálnak.

Az arcok kifejezéséi megváltoznak. Az egyiknek lehunyt szemmel, nyitva a szája, a másiknak vadul össze van szorítva. A harmadiknak szigorú ráncok mélyednek a homlokára és igen sok arc, a félálom palástja alatt, szomorúan gyermekes, együgyű és az élettől rászedett kifejezésű.

Azt nézem akaratlanul: ki milyen lesz holtan? Milyen? Talán nemsokára meglátom . . .

A vaggon közepén két részeg ember fekszik. Nincs bennük élet; fejük a deszkán és a deszka vaspántolásán nyugszik és ide-oda ütődik, amint a vonat rázódik, de nem éreznek belőle semmit. Ezen a két arcon a tiltakozás akarattalan kifejezése merevedik. A tiltakozás valami ellen, amit nem mondhattak el, mert idejekorán borba fojtották. De a vonat viszi

őket. . . a tiltakozásokkal nem törődő gőze a kazánnak . . .

A csendet köhögés töri meg. Alig van baka, aki a téli gyakorlatozásokban meg ne hűlne. És amint úgy alusznak és hallani lélegzetvételüket, veszi észre az ember, hogy ezek a derék *fiúk* már igazán — öregbakák. Nem csupán kaszárnyaértelemben, mely szerint a huszonkétesztendős legény is öregbaka, ha már második esztendeje eszi a komiszkenyeret, hanem *öregbakák* ők a szó szószerinti értelmében is.

Az alvó fiatal test másképen vesz lélegzetet. Egy-egy hang, amely önkéntelenül tör fel a szunnyadó, egészséges fiatal testből, olyan, mint egy ép orgona egy-egy húrjának a megpendülése. De ezeké . . . amikor a nyűtt harmonikát odébb löki az ember és nyekkenve, valami elkényszeredett, keserves hangot ád . . .

De a lélek erős bennük. A lövészárokban, ahol ezeket a sorokat írom, látom, hogy az élet küzdelmeiben a sokatelbírásra megedzett lélek keménynyé teszi a gyönge testet és látom, hogy fiatal, erősizmú emberek meg nem edzett lelkükkel összeroskadnak.

Ide-oda ütődve áll meg a vonat. Már elhagytuk Garamberzencét és Zólyomban vagyunk. Rumos teát kapunk vacsorára. Egyszeribe ébren a bakahad. Ziregnek-zörögnek a csajkák és ugrunk le a vaggonokból a puha hóra. Tenyérnyi hópelyhek szállingóznak Arcunk bőrén úgy leolvadnak, mintha a kályha tüzes lapjára hullanának. Az üde levegő fölébreszti álmos, ellankadt lelkünket és jobb kedvvel lépegetünk a *kotlik*-hoz, amelyből a tea gőze emelkedik.

Visszatérve a vaggonokba, már más a hangulat. Némelyik vaggonból énekszó is hallik, vagy szomorúan érzelgős harmonikaszó sír elő.

Álmosodunk. Elnyújtózva a padozaton, vagy görnyedten üldögélve bóbiskolnak a bakák.

Én még csak állok s nézek ki a siető vonatból. Ahogy a nagy, hófehér hegyek el-elhajlanak előttem, úgy vélem, Magyarország eleven könyvében lapozgatok. Nemsokára elérkezem az utolsó laphoz. Milyen gyönyörű, tartalmas lapok! Majd jönnek a Galícia lapjai is, azok a tépett, gyűrődött, vérünkkel festett lapok, a magyar nemzetnek ez a szomorú és diadalmas emlékkönyve a világháborúból, amelybe még mi is emléksorokat írunk — *bajonetauf*-osan.

Zugsführer úr Szehner a sátorlapból nagyszerű függőágyat feszít a vaggon mennyezetére. A pionirzugsführer ezermester. Az én sátorlapomat is lekapcsolja a hátizsákomról és nekem is sátort feszít a mennyezetre. Rövidesen vagy öt függőágy himbálózik lágyan a vaggon mennyezetén. Úgy lógunk, mint a padláson, vagy romok odúiban a bőregerek.

Cigarettára gyújtunk a függőágyban és a derék Führer úr Szehner, talán hogy könnyebben elaludjunk, mesét mond, tréfás, kedves mesét, hogy volt egyszer egy mészáros, a mészárosnak volt egy ökre, az ökrének volt egy szarva, de olyan nagy volt a szarva, hogy egy akkora kürtöt csináltak belőle, hogy belefújtak Szent-Györgykor és a hang csak Szent-Mihálykor jött ki belőle . . .

AZ ISTEN ELVÉGEZTE, HOGY MINDEN EMBER MEGHALJON.

A füst fölfelé száll. A függőágyakká kifeszített sátorlapok pedig fönt vannak az alul lévők feje fölött. Aki pedig a baka fejét ismeri, az tudja, hogy abban mindig pipa van. A pipa szára, ha törökmeggyből való, illatos, de a füstje nem mindig olyan, mint az ámbra. Ez se volna baj, ha a meggyfából való pipaszár illata emelkednék fel hozzánk. De az lenn marad a pipázók orra alatt. Hozzánk csak az áporodott, keserű, karcos füst emelkedik föl. Köhécselünk is eleget, a vaggon ajtaját pedig, ha álomra hajtja a fejét, nincs az a kincs, amiért elhúzná a baka.

Feszengünk a függőágyakban.

Mégis halljuk, amint az alattunk ülők mondogatják:

— Jó azoknak odafönn. Elnyújtózva fekhetnek.

— Mi lenn szorútunk.

Mi is megszólalunk.

— Megfulladunk ebben a fene nagy füstben. Minden füst ide száll.

— Ajha! — szólal meg lenn az egyik. — Mégis csak jó, hogy nem ott fönn vagyunk. Mer' én szeretem a füstöt, de csak ha magam szívom, nem pedig, ha más pöfékeli magából.

Így aztán megnyugodtak az alattunk lévők is.

Előbb-utóbb mégis csak kialszik a pipa a fogak közt. Az egyhangúan zörgő,, zakatoló vonat elaltat minket.

Fényes reggel van, mire felébredünk és az álmainkról beszélgetünk, miként a fáraó börtönében József, a cukrász és a főpohárnok.

De a mi álmaink nem különböznek egymástól. Nem is kell hozzá álomfejtő. Utolsó szálig azt álmodtuk, hogy otthon voltunk. Van olyan katona, aki száz nap kétszázszor is ezt álmodja. De ez a lusta katonák fajtája közé tartozik, mert kétszer is alszik napjában.

Az *otthon* gondolata vértől párolgó elevenséggel és sajgással él bennünk. Amint csak megáll valahol a vonat, dobjuk be a levélszekrénybe a tábori és a képeskártyákat, írván, hogy „kívánom az Istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon, vígan vagyok, jó dogom van, a tábori számot még nem tudom, de azonnal tudatom, Isten veled és velem. . .”

— Persze, hiszen, még csak Miskolcon vagyunk. Még ezen napon elérjük Sátoraljaújhelyt s nagy az izgalom, amikor beérkezik a vonat Mezőlaborcra. Itt már meglátszik a muszkajárás nyoma. Üszkös gerendák, romok, amerre csak néz a szem.

Innentől kezdve érdekesebb az út. Meg is feledkezünk arról a pillanatról, amikor elhagyja vonatunk a hazánk földjét. Csak a *harcteret* látja már a baka, *ez az ö hazája!*

Valami sajátos nemzetköziség jellemzi a bakát a harctereken. Minden front a *mi frontunk,* ahol muszka, talján, vagy akárki ellen folyik a harc. A magyar baka, a front akármelyik vonalán legyen, sohasem

érzi, hogy *idegen ország* területén van. Mielőtt az ellenség földjéből hódítana, meghódítja szívének a szövetségesek földjét. A baka országának messze kiterjednek a határai, igen meggyarapodott a népe, akiért érdemesnek tartja vérét ontani. A magyar bakának akkora lett az ő országa a háborúban, mint a muszka cárnak volt a háború előtt . . .

Így hát nem veszszük észre, hogy a vonat elhagyta a mi szívnek és szemnek kedves és szép országunkat. Fordul egyet a mi földrajzi tudásunk fogalma, mint az imént említem, s csupán *harcterek szerint* parcellázódik föl előttünk ez az egész mozgósított földgömb.

Harctér! Ez már a mi tágabb hazánk.

Lövészárok! Ez lett a mi szűkebb otthonunk.

A magyar katona azért jó katona, mert amint beteszi a lábát a kaszárnyába, attól fogva alig él egyébnek, mint katonai dolgainak. A *pucc-zsinór*-jával már többet törődik, mint az otthon hagyott harminc hold földjével. Akármikor közébük lép az ember, nem beszél egyébről, mint a fölszerelésről, rukkolásról, a sarzsiról, a tiszt úrról és persze a *menázsiról.* Fölszerelése, ritka kivétellel, mindig rendben van. Fegyvert pucolni kevés nép szeret úgy, mint a baka. Patikában a szerszámok, edények nem oly ragyogók, mint a baka fegyvere.

De a legjellemzőbb, hogy amellett, hogy senki nálánál jobban nem szereti a családját, nem érzelgős. Nem *suhajtozza* teli a levegőeget, mint más népekből való katonáknál láttam. Kemény, férfias katona a magyar katona. A sopánkodást asszonynépre hagyja.

Éreztem a fölényét ezeknek az egyszerű embereknek. Nélkülök kilestem volna azt a határkövet, amelynél

a vonat elhagyja Magyarországot és tenyerembe hajtott fejjel sírtam volna. De megállt a lelkem a helyén, mint a karó, amit olyan földbe vernek, a mi nem porhanyós.

A vaggonok ajtajait jobban ellepik, mint a búcsúzáskor. Otthon még hártyásak a szemek pillái a könnytől, mint a hal uszonyai. Hol vagyunk mi már attól! Aki itt még lógatja a fejét és úgy érzi, hogy az otthonmaradottak felett búslakodik, az csak saját maga előtt öltözteti szép köntösbe érzéseit. Az otthonvalók siratása a félelem szava. Amint a félelem elmúlik, már nem siratjuk az otthonvalókat sem.

Frejter úr Csete, a kisezüstös vitéz, magyaráz a bakatársaságnak. A *standbeliekről* beszél, akik még nem igen tudták, mi a lövészárok. Szégyellették is magukat eleintén beásni a földbe, de aztán a srapnell, gránát rászoktatta őket.

Ma már be vannak ásva a standbeliek. Hősök sírjaiban. Alig maradt belőlük egy-egy szem.

— Alig még van belőle, az szemefénye a századnak; — mondja Csete Mihály és egy kicsit magára is gondol.

Az a szó, hogy *standbeli,* mindig elkomolyodást és tiszteletet vált ki a bakából. Mert csak a standbeli tudja istenigazában, mi a háború, mi a kánikula a nehéz borjú alatt nagy menetelésben, mi a tél rettenetes hidege a Kárpátok bércei között, mi az éhség, mi a szomjúság. Ma már úgy megy minden, mint a karikacsapás. Ahhoz képest ez már nem is háború.

— A tizenkilencesek Cseremhánál tanultak meg árkot ásni, — mesézi Csete. — Hóban, vízben ástuk az árkot, mégis olyanok voltak, hogy jobb se kellett.

Hallottam is, amikor már másutt voltunk és másutt ástuk az árkot, hogy azt mondja az ezredes úr Rekk a kapitány úr Martinéknek: „Ja, ja! Cseremha, Cseremha! Hóba', vízbe', nehéz volt a bakának!" — Hát, én csak aszondom, ha megélem, ha nagyok lesznek a fiaim, elviszem őket Cseremha hegyére, ott a Határhegy falu mellett, hogy, mondok, nézzétek meg gyerekek, itt szenvedett legtöbbet a tizenkilences baka! Kutyavilág volt az!

Hallgattuk Csetét és irigyeltük azokért a rég elmúlt napokért. Igen nagynak tartottuk őt és magunkat kicsinynek, akik csak most megyünk háborút próbálni.

Megy a vonat Galícia legázolt területén. Bedőlt lövészárkok, megszaggatott drótsövényekkel, mintha kriptákat látnánk leomlott oldallal, eltört keresztekkel és megtépett koszorúkkal. Gránát-vájta tölcsérek, majorságok fölperzselt házai és pajtái és nagy seregekben szálló sötét, éhes varjak. A folyók és a patakok partján új hidak acélbordái alatt fölvetett hidak csúfosan összegörbített vázai, és mindenütt a földeken föl-fölcsillanó konzervadobozok rozsdás bádogjai, amerre a bakák mentek esőben, hóviharban, tűzesőben. A bakáknak e földön való szomorú tejútja ez.

S amerre csak nézünk, árkok, amiket már áztat az eső, az olvadó hó és betemet a szél; *hinderniszek,* tüskés drótsövények, a háborúnak e borzasztó csipkebokrai.

Már túl vagyunk Chyrówon és Przemyslen is.

Az állomásokon nem olyan hölgyek fogadnak bennünket, akik ajándékokat osztogatnak, hanem olyanok, akik tőlünk kéregetnek.

Az egyik baka igen rösteli, hogy egy hajadon kezet csókolt neki egy darab kenyérért.

Megy tovább a vonat. Éjszaka még Lemberget is elérjük, nem látunk belőle egyebet, mint a hatalmas állomását s a továbbzakatoló vonaton átalusszuk az éjszakát.

Reggelre már Krasznében vagyunk. Megtépett, megkínzott városka. Egy kanyarodónál föltűnik egy fölperzselt majorság. Csete Mihálynak lobog a tekintete:

— Oda nézzetek! Ott voltam legelőször *sturm*-ban! Amellett a kút mellett!

S magyarázni kezdi, hogy álltunk mi, hogy álltak a muszkák. Kergettük őket.

— Hátha nem is itt történt a dolog? — szólok közbe tamáskodva.

Csete Mihály rámtekint, aztán szó nélkül a tájat szemléli:

— Innen vagy ezer lépésnyire van egy gyárkémény. A tetejit szemem láttára vitte le a gránát, — mondja nyugodtan s valamennyien az ajtóba tolongunk.

Kanyarodik a vonat. Csete Mihálynak igaza van. Föltűnik egy rommá lőtt gyár egy hosszú kéménynyel, amelynek a teteje le van törve.

Megkínálom szivarral Csete Mihályt és szent a barátság. De azért rámpirít egy helyénvaló megjegyzéssel:

— Nem köll ám *minekünk* füllenteni, mer' olyan dolgok történtek mán velünk, amiket ki nem lehet tanálni.

Visszaüldögélünk a padokra; Kótai bácsi szalonnát pirít nyárson a svarmkályha mellett, Mátyus pedig majd fölfalja szemével a szalonnát, kenyeret, mivel ő már Mezőlaborcig megevett mindent, amit magával hozott.

Infanterist Szarka az ajtóban ül egy tuskón, elkiáltja magát:

— Tes'vér! Ahun ni, egy róka!

Az ajtóhoz ugrunk. Csakugyan. Róka koma. Felénk se hederítve húzza maga után lompos farkát.

Megint visszaülünk a helyünkre, infanterist Szarka azonban megint elkiáltja magát:

— Tes'vér! Ahun ni, egy — elefánt!

Majd kidőltek az ajtón, úgy hajoltak ki a bakák, nézni az elefántot — a messzi elnyúló havas mezőn. Infanterist Szarka tréfái sikerétől vérszemet kapva, még a krokogyilussal is oda tudta a fiúkat csalogatni, végre aztán, amikor azt kiáltotta, hogy gazdátlan kutya barangol a földeken, rá se hederítettek. Nem hitte senki, noha ez igaz volt és ez volt a leghihetőbb.

Kótai bácsi ott áll az ajtóban a megpörkölt szalonnájával és jóízűen kenyerez.

Mutat a távolba.

— Micsoda Kálvária-hegy az ott?

Hatalmas domb emelkedik a szántóföldek közepén, rajta óriási fakereszt.

Csete odatekint:

— Közös sír.

Némán nézünk a domb felé, melynek tetején a nagy kereszt emelkedik.

— Mennyien lehetnek ugyan alatta?

— Lehetnek vagy háromszázan.

— Vannak azok ötszázan is, — mondja Csete.

Egymásután bukkannak elő a hősök sírjai. Magános, árva sírok a szántóföldek tábláin és tömegsírok. Egy másik Kálvária-hegy is következik. Azon kettős kereszt. Muszkák porladnak alatta.

A bakák elcsendesedve nézegetik a sírokat.

Úgy érezzük, mintha a vonatunk egy irgalmatlan nagy temetőben robogna, melynek a kapuja alatt eleven emberek tolonganak és a sírásó közülök válogatna, hogy kit temessen a földbe?

Ez a sírásó a legkülömbeket szokta válogatni. Nem úgy, mint a békeországabeli sírások, akik a hektikásokat és betegeket szeretik kiválogatni.

A legidősebb öregbaka, Húsvét bácsi, csöndesen pipázgatva felel a gondolatainkra:

— Az Isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon.

Ezzel aztán mi is elvégezzük magunkban a dolgot.

Vonatunk megáll valahol a nyílt pályán, egy katonasír előtt. Egyszerű halom, kereszttel. Leugrik közülünk az egyik s odaszalad, megnézni, ki nyugszik ott?

„Egy névtelen hős”.

Ez van a kereszt fájába vágva.

Most már úgyis a végső állomásra jut a vonatunk, a temérdek zászlót, ami a vaggonokat díszíti, nem vihetjük tovább magunkkal. Leszedjük a vaggonok minden zászlaját és a névtelen hős sírjához megyünk, tábori ruhás búcsúsok, és rövidesen egy kis zászlóerdő háromszínű lombjait hajtogatja csöndesen a hűvös galíciai szél.

A JÓ KRUMPLI NEM ROSSZ!

Szürkületben, ólmos párát lehelő galíciai földeken menetelünk. A nehéz felszerelés cipelése kilométerek hosszúságán végig a testi szenvedések egyik leggyötrőbb fajtája. Úgy elzsibbasztja az ember figyelmét, a szem annyira csak az utat nézi, amelyet gázolunk és taposunk, hogy azt se veszszük észre, milyen vidéket érünk? Csak akkor tekintettem a szántókra, amikor az egyik baka megszólalt:

— Krumpliföldek.

A többi baka is a szántókat nézi.

— Az; krumpli.

Hozzáértően nézegetik az elhagyatott földeket. Februárban vagyunk s még nincs betakarítva a krumpli.

— Nagyobb a szára, mint a miénknek — mondja az egyik baka.

Egy-egy tábla rozs ékelődik néhol a krumpliföldek közé.

— Idevalósi se szeretnék lenni — szólal meg egy másik. — Krumplis ország ez. Búzája nincs.

Pedig kár volt a krumpliról foghegyről beszélni. Mit is csináltunk volna mi bakák, ha nem lett volna. Galícia krumplis ország!

A *menázsi* akármennyi, sohasem elég a bakának. *Rekvirálás*-sal kell pótolni, ami farkasétvágyához mérten fogyatékosság van benne.

Meg is lett a becsülete hamarosan. Előbb csak a faluban, ahol megtelepedtünk, aztán meg a lövészárokban.

Szalmatetős lengyel parasztházban tanyázunk. A kemencéből világlik a tűz. A lángok falják a nyírfahasábokat.

Hasas fazekakban fől a krumpli. Pipázgatva várja a bakatársaság, megfől-e már? Kihúznak egy-egy fazekat, bicskájuk hegyével megbökik a felül levő szemeket s visszatolják.

— Puhul már.

Gyertyát gyújtunk. Só és paprikával vegyes só kerül az asztalra. Előveszszük a tarisznyából a kenyeret, akinek még maradt, a *hazai-t;* tányérnak jó a *csajka-dekli,* pohárnak a tábori kulacs, a *földfiaskó.*

Hárman-négyen is odamennek a kemence szájához, kiemelni a cserépfazekakat. Nagy megtiszteltetése ez a krumplinak! Disznóölésnél se segédkeznek otthon többen és nagyobb áhítattal, mint most a főtt krumpli feltálalásánál. A holdképű Mátyus már a szemével is falja a pompás eledelt s megelégedetten szólal meg:

— A jó krumpli nem rossz!

Komolyan mondjuk utána:

— A jó krumpli nem rossz!

— Jó lett volna, ha lett volna ilyen Cserezenkánál! — mondja egy öregbaka.

— Vagy Határhegynél, — toldja meg egy másik.

— Vagy Lublin alatt ... — hallatszik egy hang a visszaemlékezés melankóliájával.

Véres emlékezetű helyek tizenkilences bakáknak. De ki bánja, ami elmúlt? Asztalon a krumpli, illatos párája megtölti a szobát.

A harmadik, negyedik falatnál már megindul a beszéd. A krumpliról, amire otthon rá se néz a magyar.

Lisztes, kásás krumplik. A só szemecskéinek kristályai csillognak rajtuk. Csúszik libazsír nélkül is.

Az asztal végin könyökölve pofáz a holdképű Mátyus. Lehel a forró krumplitól, majd megint csak mondja:

— A jó krumpli nem rossz!

És a többiek komolyan ministrálnak rá:

— A jó krumpli nem rossz!

Sohase gondoltam volna, hogy annyi fajta a krumpli. Megismerkedtem velők.

— A tavaszi rózsa nem sokat ér, de az őszi se. A csirás vége rózsás neki. Hosszikás. Nem jó krumpli. Vizes.

— A szára felől a derekáig jó! — szól közbe Kótai bácsi.

— Meg lehet enni.

— Meg, ha van.

— A kék krumpli megint jó krumpli, — mondja az előbbi. Olyan, mint a gesztenye. Omlós. De nem terem meg mindenütt.

— Késhegyen kiemel a fazékból egy szemet.

— Ez meg viola. Jószágnak termelik mifelénk. Akárcsak a takarmánytököt.

— Sokféle krumpli is van. — mondja egy eddig szótlanul evegető baka.

— Az ujjunk sem egyforma, — beszél az előbbi. — Nincs a világon olyan, amiből ne volna sokféle. Hát a sárga krumpli?

— Az ám, sárga is van!

— Bizony van. Kétféle is van. A koránsárga az egyik. Ezt a korcsmárosok szeretik. Nem dűl össze a főlésben. A másik sárga már kevesebbet sárga.

— De én mégis csak impera-krumplit ültetek. Egy zsák tizenkét, tizenhárom, de volt úgy, hogy tizenöt zsákkal is adott.

Szó tevődik még a pölhő-krumpliról is. Disznóhizlalásra termelik. Akkora sokszor, mint egy kalap. Telisteli van bibircsókkal. Még folytatódott volna a krumpli sokféleségéről való beszélgetés, de az ajtóra nézünk. Csoszognak kívül és topogva verik a bakancsról vagy csizmáról a havat.

Három baka bújik be az ajtón. Friss hó a vállukon, mintha prémes bundában járnának.

— Jó estét! — mondják.

Idegen bakák. Kíváncsian néznek rá a krumplievők. Bicskájuk hegyén megáll a darab krumpli.

A hívatlan vendégek megállnak szerényen az ajtóban. Igen jámbor hangon szólal meg az egyik:

— Melegedni tértünk be egy kicsit . . .

Hát jó. Melegedjenek. Nekünk is jól esik.

A kemencéhez húzódik a három baka.

Sötét hajtókájuk van. A mi hajtókánk kék, mint a kökény. Sapkájuk rózsája alatt, hosszában, két

aranygomb. A mi sapkánk rózsája alatt két ezüstgomb.

Más ezredbéliek, hát úgy nézzük őket, mintha idegen népfajták volnának.

— Hadd melegedjenek, — gondoljuk magunkban és tovább falatozunk.

A három idegen bakák közül megint megszólal egy:

— A jó krumpli nem rossz ...

Összenézünk. Ezek is ismerik ezt az igazságot, hogy a jó krumpli nem rossz? Különös; pedig a hajtókájuk nem kék, mint a kökény, hanem setét, mint a pörkölt kávébab.

Szokás szerint utána mondjuk helybenhagyólag az elhangzott igazságot, de most hallgatunk. Bántja valami az embert, mialatt eszik és mások csak nézik.

Nézzük a fazekakat. Az egyik még teli.

Halkan tanácskozunk.

— Aggyunk nekik?

Nembánom-hangon mondja egyik-másik:

— Aggyunk!

— Mer' az utolsó fazékkal úgyse jó. Ázott.

Erre többen is megszólalnak:

— Aggyunk nekik!

— Egyenek.

A három bakák nyugodtan álldogálnak.

— Tartsanak no velünk. Maguknak is jut, — mondjuk.

Erre az asztalhoz jönnek s belepillantanak a fazékba.

— Nem akarjuk elenni maguktól . . . de há megengedik, leülünk . . . nagyon elfáradtunk . . .

Zsebükben kotorászva ülnek az asztalhoz, a második kínálásra már nyitva veszik elő a bicsakot.

— Egyenek ám maguk is, — mondják feléledve, s kotorásznak a krumpli közt. A lisztesét válogatták.

Be furcsa emberek!

— Te! Ezek tótok! — mondja egyik bakánk gyanakodva.

— Ezek szeretik ám a krumplit!

Megkérdezzük.

— Hová valósiak maguk?

— Bársbá.

Csakugyan tótok.

Hamarosan felemésztik a fazék krumplit.

Rozs Pál szalonnát vesz elő. Étvágyosan kenyerez vele.

A szalonna fehér, mint a vaj, hozzá barna kenyér. Hazai az is.

Megint megszólal az egyik idegen baka jámboran:

— A jó szalonná nem rossz.

A szalonnázó legény gondolkodik kicsit, majd nyes egy darabot a szalonnából bőr nélkül s bicskahegyen nyújtja az idegen bakának.

— Egyék.

Úgy bekapta, mint kutya a legyet.

Bátrabb hangon szól aztán a szalonnázó legénynek:

— Megfizetném, há adná belőle . . .

Nézi Rozs a szalonnáját, innen is, onnan is. Tenyérnyi széles, tenyérnyi hosszú. A bőre sárgás, mint az alma, az íze meg jó, mint a diónak.

Mozdul egyet a padon, ahol ül; leszel egy csipetnyit, akkorácskát csak, mintha másnak szánná

és nagy falat kenyérrel beveszi; úgy felel az ajánlatra:

— Van énnékem pénzem, de tessék, ha megkívánta.

Lenyisszant a szalonnájából vagy kétujjnyi széleset bőrével s nyújtja.

Ez aztán borzasztó dolgokat kezd beszélni a háborúról. A vele jött kettő is. Tehették, mert mi még csak a dolog elején voltunk. Csupán egy-egy velünk jött öregbaka szólt bele szakértelemmel, minden rettenetes történetre tudván egy rettenetesebbet.

Érdeklődve, de nyugtalanul hallgattuk őket. Közbeközbe el-elbarangoltak gondolataink a távolba, a jövőbe . . . Mennyi még nem ismert szenvedést és veszedelmet rejthet az magában? . . . Most már majd megismerkedünk velők.

S amikor elkalandozott gondolataink fázva röppentek vissza a beszélgető bakák közé, mindnyájunknak ugyanaz a megnyugvást adó érzésünk volt, a véres ütközeteket megjárt embereket látva ép testtel:

— Mégse marad ott mindenki! Élve is el lehet onnan kerülni!

Nagyon döröghetett távolban az ágyú. A kis lengyel szobába csak az elhaló morajlása ért el. Hallgattuk, mint álmatlan éjszakákon az óra ketyegését, lelkünknek kissé nyugtalan vonaglásával.

Megfeledkeztünk már arról, hogy a három bakának setét a hajtókája, mint a pörkölt kávébab, a mienk pedig kék, mint a kökény. Vérünk egy célért lobog. Fegyverünk se különbözik. Harcterünk is csak egy.

Előttünk vannak még az asszonyok, akik, nem is ismerve bennünket, könnyes szemmel integettek nékünk búcsút. Ezek az asszonyok az öröm könnyeivel fogadnak majd bennünket!

De micsoda öröm is lesz az! Micsoda öröm, Uram Isten! Nem lesz annyi virág, amennyit reánk és lábaink elé akarnának szórni. Akik az utcán nem férnek el, az ablakokba állnak. Ahogy a szeretett fejedelmét fogadja a nép, úgy fogadja majd a bakát. Sírni és nevetni fognak az emberek a boldogságtól. S csak egy úr lesz akkor az országban! A baka Még a király is elébe fog menni a bakának! S ki nézi akkor a hajtókát? Kék-e, mint a felderült mennybolt, setét-e, mint az éj?

— Az lesz csak a szép nap, amikor hazamegyünk — töri meg a csendet egy hang az elnémult bakák között.

Bólogatnak rá.

Mindegyiknek ez volt a gondolata.

Havas szél sír az ablakon.

— Így fútt a szél Cserezenkánál is — szólal meg Csiszár, az öregbaka. — A muszka ágyúja meg istentelenül köhögött; így valahogy:

— Öhhö, öhhö . . . Tüzet se gyújthattunk, nehogy észrevegyenek Nyakig a hóban és éhesek voltunk irgalmatlanul. Át voltunk izzadva és éreztük, amint a ruha fagy rajtunk, fejünk fáradtan, álmosan bicsaklott előre és fel-felhangzott az őrmester úr kiáltása: „El ne aludj!" Erőnk fogyott, de felriadtunk. Mozogtunk, mintha káposztát taposnánk, de egyre lassabban, ólmos lábbal s amikor már ebben is elvásott a lábunk s nem hallatszott a moz-

gás, kiáltott megint az ősmester úr: „El ne aludj!” „El ne aludj!” És újra kezdtük megint. Nem akartunk megfagyni. És az őrmester úr, pedig hallatszott a topogásunk, megint azt mondta: „el ne aludj!”, de már csendesebben mondta. Az őrmester úr aludt el . . .

A kis lengyel szoba csendes volt. Magunk elé meredve ültünk szótlanul, csak az öregbakák ültek egykedvűen. Szították a pipát és szortyogott pipájukban a mocsok.

Aludni tértünk.

A három vendégbaka kelletlenül emelkedik.

— Rossz lesz most hideg pajtában hálni.

Marasztaljuk őket.

— Van szalma. Elférnek itt maguk is.

Elhintjük a szalmát s lefekszünk.

A gyertya is leégett. A setétben két szem parázs fénylik a kemencéből, mintha hatalmas macska hasalna a szoba szögletében, égő szemmel s ahogy a padláson át bebúg öblébe a szél, mintha megelégedetten dorombolna is.

A REKVIRÁLT BAKA.

Alig hajnalodott, mikor a három jövevény-baka föltápászkodott. Csak átmenőben szálltak meg a faluban; menetelniök kellett tovább. Elszállingóztak a szobából, mint az árnyék.

Mi tovább aludtunk. Világosodott, amikor mozgolódni kezdtünk.

— Észre se vettük, hogy elmentek, — pillantottunk a lehevert szalmára.

— Nem akartak fölzavarni bennünket.

— Jóravaló emberek voltak, — dörmögi Mátyus. Csiszár, az öregbaka szólalt meg:

— Mozogjatok, mert kiosztják a frustukot!

Erre már fölkeltünk. Legelébb Mátyus volt talpon. Ő volt mindig az első, ha menázsiról volt szó. Nyúl a hátizsákjához, hogy lecsatolja a csajkát. De mintha megbénult volna, áll meg a keze. Fölemeli a hátizsákot és néz alája. Visszateszi. Gondolkodik egy kicsit és az asztalhoz megy. A három krumplis cserépfazék még most is ott van. Egyéb semmi. Visszamegy a hátizsákjához s morogva kotorász a többi között is.

— Ne bántsd a rukzsákomat! — kiált Rozs Pál.

— Ki bántja a rukzsákodat? — kiált vissza mérgesen Mátyus.

Kétségbeesetten néz még körül.

— Nincs meg a csajkám! — mondja s után áll meg. — Pedig itt volt. Visszatettem.

Erre a szóra minden baka a cókmókjánál terem. Kiforgatják a tarisznyát, szétbontják a hátizsákot. Egykettőre olyan a szoba, mint a hetivásár.

Bekecsek, zacskók, kétujjas béléses keztyűk, konzervák, rezervabakancsok, hósapkák, érmelegítők, hóköpenyek, egycsattos szíjak, kétcsattos szíjak, pakli dohányok, kurtaszárú pipák, kendők, mind-mind kikerülnek gyorsan a szoba földjére s közben már hangzik az első ijedt kiáltás:

— A földfiaskóm nincs meg!

A többi még lázasabban kotorász a göncök között s tüstént hangzik a másik aggodalmas, dühös szó:

— A pokrócszíjam, a puczsinórom hiányzik!

Aztán megint Mátyus:

— A viklikamáslimat is elvitték!

Mert az már kétségtelen bizonyosság, hogy tolvajok háltak itt.

Dongtak a bakák, mint a méhek.

Csajka, pokrócszíj, puczsinór, viklikamásli, mind szükséges holmi. Ez hát a köszönet a krumpliért, szalonnáért, szállásért!

Az öregbaka feküdt még csak a szalmán. Szótlanul gyönyörködött a zsivajgó bakatársaságban. Csak úgy pislogott rájuk, kissé megvetően. Amikor elült a sok hiábavaló beszéd, megszólalt. Kibújt a pokrócból, amibe szinte begubózott.

— Gondolhattátok, hogy nem hiába jöttek. *Rekvirált bakák* vagytok! Nagyon kínálgatáttok őket! Te pedig, Pali, a szalonnádat is nekik adtad. Nem akartam szólni, nehogy azt hidd, hogy magamnak akarom. A tálat is elvitték ráadásul. Most aztán dongtok. Látszik, hogy csak rekvirált katonák vagytok.

Senkinek se volt szava. Röstelték a dolgot.

Szinte boldogan folytatta az öregbaka:

— Tudtam én azt! De nem is hagytam én elő a göncömet. A rukzsákot a fejem alá tettem s ehol van, ni! A bródzsákot a nyakamba akasztottam. Úgy feküdtem le, mintha álmomban kirukkónék, fegyver nélkül, komót.

Csakugyan, a vállára akasztva a tarisznya. Büszkén néz a „rekvirált bakák"-ra:

— Ismerni kell az ilyen *manusokat!* Tolvaj mind. De öregbakán nem fognak ki! Jó gyön hát az olyan *erővel-katona,* mint tik vagytok.

— Még egyszer gyöjjenek ide! — mondja gyilkos tekintettel Mátyus, de most nagyon meg volt nyúlva a képe.

— Pokolegyházán is túl vannak már azok, — mondja az öreg-baka. — De mit is csinájjanak? Ti csak most jöttetek. Mindenetek van. Ki vagytok jól agyusztálva. Ők mán esztendeje, hogy svaromlénijában vannak. Lerongyulódtak. Úgy segít magán a baka, ahogy tud.

— Miért nem szólt, ha gondolta, mifélék azok?

— Anélkül is megtudtátok! Mer' a baka, ha idegen katona vetődik hozzája, ne vetkőzzék le, ha lefekszik, hanem inkább öltözködjék fel. Még a fegyveremet is szerettem volna vállamra akasztani, amikor hálni

mentem. Mer' a bakának a fegyvere a felesége. Az ember pedig a feleségivel hál. De már csak hagytam. Úgy vagyok vele, mint az ember a vén feleséggel. Hadd vigyék! Tán elcserélik jobbal. Fiatalabbal. Azt vártam. Az enyém vén is, rossz is. Nem viszem a svaromlénijáig De indibaláncot csinálni vele, jó. Néz a sarokba, ahova a fegyverét támasztotta.

— Ott van, ni! Nem cserélték el a bitangok! Tudják, mit köll elvinni, mit nem! De indibaláncnak jó . . . Maradjon.

Kezdi a hátizsákjáról lekotorni a szalmát.

— Jó vót, hogy ide tettem. Nyomta kicsit a fejem, de nem baj.

Előhúzza s tenyerével verdesi le róla a pelyvát.

— Ilyen az öregbaka. Nem hagy kifogni magán, — mondja megelégedetten, de hirtelen elhallgat.

Ellöki a hátizsákot, szétveti fejtől a szalmát. Szó se hallatszik több a szájáról.

Túrja a szalmát könyökig. Mintha dagasztana.

Pár percig még kotorász, aztán nyöszörögve mondja:

— Hova a fenébe lett a csajkám?

A „rekvirált bakák" oda néznek.

Az öregbaka nem leli a csajkáját!

— Ellopták!

— A magáét is csak elvitték!

Röstelkedve szólal meg az öregbaka:

— Alányúltak a fejem alá . . .

— Aztán fenyegetőzve teszi hozzá, ökölbe szorított kézzel:

— De ha meglátom valakinél, úgy megvágom, hogy hótt-szaga lesz!

Eközben beszalad egy baka az udvarról.

— A szalmafödelet is lebontották, akik a pajtában háltak közülök, — újságolta fölindultan.

Kitódulnak a bakák az udvarra. A szalmatető fele, éppen a szobájuk felett, le van bontva. De még ezzel se telt be a pohár. Egy kis léckerítése is volt az udvarnak. Föltüzelték. Röstek voltak fát szedni, kiszedték a kerítést.

Az öregbaka, nem tudván, kin álljon bosszút, azt kezdte firtatni, ki volt az a „hólyag", aki invitálta a tolvaj népséget?

— Még egyszer ereszszetek be valakit, titeket is kihajigállak!

— Jó, hogy nem maradtak tovább, — mondotta az egyik a „rekvirált" bakák közül.

— Az öregbaka rámordul.

— Mafla! Az a baj, hogy nem maradtak. Ha maradtak volna, nekik is köllött volna, amit tönkre tettek ... Ilyet csak az olyanok tesznek, akik ma itt, holnap ott!

Mentek reggeliért. Az öregbaka krumplisfazékból szürcsölte a feketekávét.

De egy újabb hír villanyozta fel őket.

— Még itt vannak a betyárok! Most állnak csak össze a kútnál.

Az öregbaka leteszi a fazekat, Mátyus szintén. Sietnek a kúthoz, hogy még beérjék őket.

Az is utánuk lohol, akinek a tábori kulacsát emelték el.

Elérnek a kúthoz. Mozgolódva a hidegtől, *vergalerang*-ban áll a távozó század.

Az öregbaka, mögötte a másik kettő, elmegy előttük s keresi a hármat, aki náluk hált.

Fölismeri az egyiket. Mögéje megy. Nézi a hátizsákra csatolt csajkát, mutatóujjával letolja róla a vászonlebernyeget.

— Ez az én csajkám, — mondja határozottan és megigazítja merészen a sapkáját.

Az pedig csak áll, mintha siket volna.

— Nem hallja? — szólítja hangosabban az öregbaka.

— Kicsodák maguk? — kérdezte a meggyanúsított katona.

— Jól tuggya azt! Maga aludt nálunk!

A holdképű is beleszól:

— Egy fazék krumplit is megettek hárman!

A lármára egy sarzsi lép a veszekedők közé. Persze, a maga legényének ad igazat és elzavarja a három maga jószágát kereső bakát. De már meg is indul a század; az öregbaka pedig, hogy valami elégtételt vegyen, elkeseredetten kiált utánok néhány körmönfont áldást.

De csajkájuk, kulacsuk nem volt. Az öregbaka délben is krumplisfazékból ette a menázsit, nemkülönben Mátyus.

Estefelé fölvidult hangulatban lépett a szobába az öregbaka.

— A vadászoknál van egy fődim. Elmegyek meglátogatni.

Velünk egy faluban tanyáztak a tizenegyes vadászok.

Az öregbaka tehát, elment „földit látogatni". Mi otthon maradtunk s szokás szerint, megraktuk a fazekakat krumplival. Födő helyett ruhával takartuk be.

Már gyertyát gyújtottunk, amikor az öregbaka megérkezett. Betyárosan állt a sipkája. Ez jókedvének volt a jele.

Az asztalra tesz egy csajkát födőstül. Nem szól. Mi se szólunk. Minek is? Szavak nélkül is érthető az eset.

Az öreg baka becsülete megint a nap fényességével ragyogott előttünk.

Asztalhoz ült. A kunt lévő nagy hóesésről beszélt. A csajkáról semmit. Csak elővette a bicskáját és késhegygyel cifraságokat kezdett rá karcolgatni.

Gondoltuk, virágos kedve van.

Az egyik oldalára ágaskodó, szép, nyitott tulipánt karcolt. Mátyus le nem vette róla irigy pillantását.

Amikor ezzel megvolt, nézegeti, forgatja a csajkát s megelégedetten folytatja a munkát. Évszámot karcol rá, úgy hogy a tulipán szárától balra is, jobbra is két-két számjegy essék.

A tulipán szárától balra megrajzolta az egyest, aztán a kilencest; jobbra megint az egyest, de már a hatos helyett, mert hiszen az Úrnak ezerkilencszáztizenhatodik esztendejében vagyunk, egy jól kisarkazott négyest karcol a csajka zománcára.

— Tizenhatban vagyunk, nem tizennégyben, — figyelmeztetjük.

— Nem értitek ti ezt, — végzi el nyugodtan, s fölkél, két kezében maga előtt tartva a csajkát, gyönyörködik benne, mint ahogy az ember a lányban gyönyörködik, ha szintígy két keze közé fogva derekát, éppen csak a cigányt várja, hogy a talpa alá reszelje.

— Aztán félrerakja gondosan s pipára gyújt.

Egy baka nyit a szobába a szomszéd szakaszból.

— Hu, de hideg van! Itt van ám jó tűz! Csak úgy suhog! — mondja és legyezőként szétnyitott tenyérrel a kemence ajtaja elé áll.

— Elmenj onnét, nem hoztál hozzá fát! — szólal meg Kaszás.

— Menj ki innen, ez nem a te „cugod!" — kiabál Mátyus.

— Menj, no; semmi keresnivalód idebent, — támadnak rá minden oldalról s már tuszkolják is ki a házból.

— Még majd elvisz valamit!

Bizalmatlanok lettek a tegnapi eset óta. Így vedlik, változik lassankint a baka.

A gyümölcs íze is meg szokott változni, ha megcsípi a dér. De a gyümölcs íze édessé válik a dér csípésétől. A tisztességet tudó parasztfiú, vagy a puhán nevelt polgárgyerek megfanyarodik tőle. Végül egyformákká válnak, akármiben is különböztek egymástól szokásban, foglalkozásban a civiléletben.

Asztal köré ülünk s megint csak nyílik az ajtó. Odanézünk.

Tizenegyes vadász.

Fűzöld a hajtókája.

A földi!

Az öregbaka hunyorít egyet feléje:

— Mégis e'gyütt?

Rövid jóestétet mond a tizenegyes jáger.

— Meggondoltam . . . mer' van egy kis időm, — feleli és helyet keres a sipkájának.

Az öregbaka odasúg a többinek:

— Vigyázzatok a csajkátokra!

Tudjuk már. Csajkája után gyön a vadász.

De mindenről beszél, csak erről nem. Csak nézelődik, hiába.

Látja aztán, hogy krumplit főzünk. Majd csak előkerülnek a csajkák az evésnél, — gondolja.

Az öregbaka is tudja, hogy mit gondol, de gondolni mindenki gondolhat, amit akar. Elő is veszi majd, mert amúgy gyanúsabb volna. Talán számon is kérné.

Elő is vette. Mire megállapították, hogy a krumpli puhára főtt, ott zörgött mindenki kezében a csajka. Csak még Mátyusében nem.

Az öregbaka a fölkarcolt liliommal és a tizennégyes évszámmal a vadász felé fordítva, tette maga elé az asztalra a zománcos bakatálat.

A vadász csak nézi oldalvást a csajkát. Rá is ismer benne a magáéra, nem is. De nem szólhat. Az övén nem volt liliom és ő legfölebb csak a tizenötös évszámot rajzolhatta volna rá.

Különös szívességgel kínálgatta az öregbaka a vadászt.

— Egyék, födi. Van elég. Ócsón adják.

— Otthon most drága lehet.

— Ot krajcár volt kilája, amikor elgyöttem.

— Azóta már tizenöt is.

Hallgatagon esznek; a vadász már belenyugodott abba, hogy nem kerül meg a csajkája, keserűségét a fölvetett beszédtárgyba önti:

— Nehéz is most megélni a szegény embernek. Itt a golyó pusztítja, otthol a drágaság . . .

— Minden baj a szegény ember nyakába zúdul, írják is hazulról . ..

Aztán hallgatásba mélyednek. Csak nagysokára szólal meg Kótai bácsi, finoman húzván le a krumpli héját és óvatosan forgatván tenyerén a forró krumplit:

— Azért szeretem a főtt krumplit, mert azt még a szegény ember is megnyúzhatja . . .

A LAPÁTOS SZÁZAD.

A lapát nyelével már jobban kivágom a *fertiget,* mint a fegyverrel! — mondja igen megromlott kedvvel infanterist Rozs.

A század, még a front mögött lévén, országutat csinál. Vagy sarat, vagy havat kapar.

— A nagyapám se volt útkaparó!

— Ekkora havat se láttam még, mint itten, pedig mifelénk is jócskán esik.

— Ha pedig olvad, akkora a sár, hogy lovastul megsüllyed benne a szekér.

Az országúton, kezükben lapáttal, elégedetlenkednek a bakák. De a munka mégis csak halad. A kemény hideg jó ösztökélő. Lendítik a lapátot és csak úgy porzik a hó, amint az országútról a szántóföldre hányják.

A *marsagyusztirung*-ra rá se lehet már ismerni. Szennyes, gyűrődött.

Valahogy máshogy gondolták el a dolgot. Napszámos munka ez, nem háború.

— *Arbájtosok* lettünk, pajtás, — mondja az egyik keserűen.

Otthon már azt hiszik, hogy aprítják a muszkát, a vége pedig az, hogy útkaparók lettek.

De ezt nem írják meg haza. Inkább csak aggódjanak egy kicsit, de ne tudják meg, hogy lapátot nyomtak a kezükbe. A *batalion* ezer emberéből egy sem akad, aki ezt a szégyent megírná.

Nagyon ravaszul is állítják össze emiatt a tábori lapokat. A *Stellung* messze van még innét, az ágyúzásnak csupán a hangja fárad el ide, de azért eme szavakkal jut a tábori lapok soraiba:

„Igen ágyúz a muszka, egész nap lövöldöz *bennünket* . . .”

„Úgy szól az ágyú, mint a fénye. De már nagyon *megszoktuk* ...”

„Arra ébredtem, hogy gránátoz a ruszi . . .”

Hetek múlva pedig, amikor már a lövészárokban vagyunk és igazán lövöldöz bennünket á muszka és kakasszó helyett muszka gránátok reccsenésére ébredünk, ezt írja a baka édesanyjának és hitvesének:

„Mifelénk *nincsen harc,* mintha bizony nem is háborúban volnánk ...”

„Unjuk már a tétlenséget, alig várjuk már, hogy jöjjön a muszka, *de nem mer* ...”

Most azonban még csak az utat kaparja, ami unalmas mesterség. Szuperos arbájtosoknak való. Az idő lassan telik, sokat gondol az ember haza, aminek Mátyus ekképen ad kifejezést, rátámaszkodva lapátja görcsös nyírfanyelére:

— Szeretnék egyet hazamenni.

Elbámul a távolba, amerre a hazáját sejti és megint megszólal búsan:

— Amióta itt vagyok, három lyikkal kellett a nadrágszíjat arrébb szorítani.

A kedvetlenség voltaképen ebben is leli meg a magyarázatát. Elfogyott a jóféle hazai, az eráris menázsira vannak szorulva.

— Csak már a csomag jönne hazulról. Két hete úton van.

A tábori csomag hallatára Csiszár, az öregbaka, legyint:

— A csomagot is csak mögcenzúrázzák, mint a levelet. Csakhogy a levélből azt húzzák ki, ami rossz, a csomagból pedig azt, ami jó!

Benzinmotoros kocsik tülkölnek innen is, onnan is. A front felé megrakott teherkocsik, üres vöröskeresztes kocsik; a front felől üres teherkocsik és megtelt vöröskeresztes kocsik. Utánok hosszú sorban társzekerek. Szinte nem lehet a végét kivárni. A lovak közül sok a törpe, mokány orosz hegyi ló. Korpa, abrak, széna, ruha, kenyér, hús, fegyver, muníció: effélékkel vannak a rekvirált parasztszekerek megrakva.

A *traktéros* — ad vocem: *Tragtier* — a kocsi mellett ballag, hogy kevesebb legyen a lovak terhe. A szegény párák megszakadásig dolgoznak. A kocsi mellett fegyveres kísérők mennek, kakasos puskával. Erre a szolgálatra a régi fegyver is jó.

Közbe közbe egy-egy *Meldereiter* zireg-zörög végig az úton habzó szügyű lovon. A lovas szája keményen össze van szorítva, mintha a hidegben befagyott volna. Arca kékszínben játszó lila, amint a hideg levegőt hasítja a trappoló paripán. Hátán keresztbevetett karabély, oldalán bőrtokban pisztoly

és oldalsó íjjal leszorított tarisznya, csizmáján, amire a bronzszobrok zöld penészét rakta az éjjel-nappali ut, rozsdás sarkantyú van.

A bakatársaság hallgatag nézi a *trénkolonné-t*. Amikor már messze kígyózik a fehér tájakon a szekerek hosszú barna sora, nagyobb becsülettel fogják a lapátot. Tesz itt a lapát annyi szolgátatot, mint a fegyver. A fegyver segíti a lapátot, a lapát segíti a fegyvert.

A *Meldereiter* után hosszasan néznek.

Csiszár is utána bámul és röviden annyit mond rá:

— Jó kommendírozás.

A menázsi ideje közeledik. Összeáll a lapátos század. A vállukra támasztott lapáttal egyszerre lépnek ki, mint a gránátosok a puskáikkal.

Gyűrődött ruhájú, fáradt bakákkal találkoznak. Hátizsákjukban egy kis élelem, testükben kisebb-nagyobb betegség. A *földspitál-ba* tartanak.

A messzeségben hegyek emelkednek. Azt mondja Mátyus:

— Jó volna, ha az a hegy ott csuszából volna; hamar keresztülrágnám magamat!

Többen pipára, cigarettára gyújtanak, úgy mennek tovább.

Csiszár *gubaszivar-ra* gyújt.

Infanterist Becsei sóvárogva nézi az öregbaka szájából gomolygó füstöt:

— Adj egy szivart, testvér!

Csiszár vagy tíz lépést tesz, mire megszólal.

— Nem adok, pajtás, mer' akkor másnak is köll adni.

— Megfizetem . . .

Csiszár nagyot szí a gubából és az út szélére köp.

— Több pénzem van, mint neked böcsületed!

Ez már Becseit is sérti. Hogy ne maradjon adósa, ezt vágja oda Csiszárnak:

— Olan szivart szívtam otthol, aminőt ilen ember kézibe nem is adnak!

Megérkeznek a faluba és elszélednek a hóbuckákhoz hasonló házak közt, ahol el vannak szá[1]lásolva.

A szakács, illetőleg, ahogy a bakák nevezik, a *kokec,* ott áll már a hatalmas *kotlik* mellett merőkanállal. Libasorban vonulnak el mellette. Mielőtt azonban a levesből kapnának, egy másik kokec mindegyiknek a sajkájába jókora darab húst csap be, olyan mozdulattal, ahogy a kőműves a maltert loccsantja a falhoz.

Lesózott dán disznóhús van soron. *Pöcklfleisch* a neve. A színe vörös. A baka gyanakodva nézi. Odaszól a kokecnak:

— Nehogy a patkót is nekem add!

A másik szakács árpakása-levest mer a sajkába. Sűrű, mint a főzelék, annyi benne az árpakása. De a baka nem szereti a *gerslit.* Akármilyen éhes, otthagyja. A falu bennszülötteinek, a *panyik*-nak, jó dolguk van ilyenkor. Mind ők kapják meg.

Ma hát rossz ebéd volt. A baka nem gondol arra, hogy tegnap és tegnapelőtt jó volt. Olyanok, akár az impresszionista költők.

— Csak már ne volna háború! — szólal meg egy rekvirált baka a csajkája mellett.

Csiszár dühösen szól rá:

— Ne beszélj, *ti hirdettétek* a háborút!

A rekvirált bakák elhallgatnak. A zápor se mossa le róluk azt a vádat, hogy amikor kiütött, ők éltették a háborút.

Kiviszik a sajkájukat elmosogatni. Arra megy éppen, oldalán gombosvégű, görbe finánckarddal, a manipuláns.

—Be kerek hasa van neki, — mondja az egyik baka.

— Ehetik. A *manikulás* kezin van minden!

Az elégedetlenkedőket Húsvét bácsi csillapítja le okos szóval.

— Ki mivel dolgozik, avval kenődik, — mondja és ez a mondás mindenkit meggyőz.

A nyomtató lónak nem kötik le a száját. Délután, a változatosság kedvéért, kirukkol a század gyakorlatozni. Akárcsak otthon. Este van, mire megjönnek. Kiosztják a feketekávét vacsorára. Egy igen dalos hajlamú legény irigyelni való humorral dudorász:

Jó reggelt: feketekávé!
Jó estét: feketekávé!
Kerülök: feketekávé!
Fordulok: feketekávé!
Ihajja, csuhajja —
Feketekávé, feketekávé!

A bakák kedvetlenül üldögélnek az asztal körül. A kemencében jól be van fűtve, de krumplijuk már nincs. A fazekak üresek.

Csiszár hiányzik közülök. Legalább az volna itt. Mindig szidja őket, igaz, de szívesen hallgatják az öregbakát.

Fertály óra múlva nyílik az ajtó. Csiszár érkezik valami idegen *manus*-sal. Vájjon kiféle lehet? Olyan

széles, mint a bivaly. Arca szögletes, csontos és piros. Csupa erő, egészség. Mindig nevet és a farkasnak sincs jobb foga.

— De jól befűtöttetek, fiúk! — mondja nevetésre húzott szájjal és a jobb öklét a bal tenyerébe dörzsöli.

Csiszár már nem ilyen barátságos.

— Odébb az útból! Helyet az asztalnál!

Leülteti vendégét és két szál faggyúgyertyát csöppent elébe.

A vendégnek — aki közben a köpenyét levetette — fehér kötény van a zubbonya alá göngyölgetve, ami egy kicsit szennyes a vértől.

Tüstént tisztában vannak vele. Ez mészáros. (Finom ösmeretségei vannak ennek a Csiszárnak!)

Az öregbaka az asztalhoz ül, két kezében tartja a *brodzsák*-ot, amit *kenyérzsák*-nak is nevez a baka a német *Brotsack* révén, és ami nem egyéb, mint *tarisznya.*

Hatalmas marhamáj fordul ki a bródzsákból és két fej vöröshagyma gurul utána.

Köpenye mélységes zsebjeit is kifordítja. A két zseb tele van krumplival.

— Na, sok ingyenélő, hozzálátni a dologhon! — adja ki a parancsot Csiszár. — Apróra vagdosni a májat, meghámozni a krumplit, fölaprítani a hagymát, fát hozni, vizet készíteni, sót, paprikát keríteni! Kétszer ne mondjam!

Dehogyis kellett kétszer mondani! Mindannyia talpon volt már az első szóra. Két perc se telt el, már volt lábas. A másik szaladt vízért, a harmadik előkotorászott egy hosszúnyelű pofás fejszét s máris

kint volt az udvaron s hallatszott, amint hasítja a nyírfát. Az egyik sót, a másik paprikát szed elő kis zacskóból. Ketten-hárman hámozzák a krumplit, amit majd sós vízben főznek meg. Rozs Pál a májat kezdi apróra vágni. Mátyus a hagymát aprogatja és nem győzi tőle a könnyeit törölgetni.

Ahány baka, annyi szakács, kukta; cseléd. Ha gyerekről nem volna szó, felesleges volna a világon az asszony-személy.

Büszkén ül az asztalnál Csiszár. Ő tudja, hogyan barátkozott össze Kriskóval, a derék mészárossal. Bizonyos, hogy nem minden diplomáciai ügyesség nélkül intézte a dolgot.

— Aj de jó, hogy krumpli is van — mondja Mátyus a vöröshagymától könnybelábadt szemmel.

— Ha rátok várnék, fölkopna az állam! — szólal meg Csiszár. Van *énnekem* krumplim egész veremmel.

— Hárman is bámulnak rá csodálkozva.

— A háború elején — beszélt Csiszár — a *panyi* a krumpliját, búzáját vermekbe ásta el. Csak rányomom a bakancsomat a földre, mindjárt megérzem, van e alatta verem?

— Holnap majd én is széjjelnézek, — mondja Mátyus.

— Nem tudtok ti még *rekvirálni!* — folytatja Csiszár büszkén. — Amikor a háború elején voltunk s mentünk előre Lublinnak, akkor voltak ám csak nagy rekvirálások, úgy-e Kriskó pajtás?

Kriskó csak nevet és bólogat.

Közben hozzálátnak a főzéshez. Húsvét bácsi úgy megrakta a kemencét, hogy a melegtől verejtékezett

a homlokunk. Az apróra vágott vöröshagyma szalonna zsírjában sercegett és oly finom illattal töltötte el a szobát, hogy összefutott az ember szájában a nyál. Csak az a kár, hogy ennek látható nyomai is voltak a földön, köröskörül az asztalnál.

— Fene nagy *fôrmars* volt egyszer Krasznik felé — kezd beszélgetni Csiszár. — Már másfél napja meneteltünk, a trénkocsik úgy elmaradtak tőlünk, hogy enni se kaphattunk s megettük volna magát az ördögöt is. Egyszer csak egy faluba érünk. Félórás *raszt.* De megparancsolták, hogy semmit el nem szabad vinni, csak pénzért. Alig vártuk, hogy elszéledjünk. Hatodmagammal nekivágok a házaknak. De bizony hiába. Nem találunk mi semmit. A panyi minden házban evvel fogad bennünket:

— *Muszkáli zabráli! Muszkáli zabráli!*

Hogy a muszkák elvittek tőlük mindent.

Egyszer csak bemegyünk egy házba. De ott is csak:

— *Muszkáli zabráli! Muszkáli zabráli!*

Itt egy menyecske sopánkodott igen. Már ki akarunk fordulni a házból, de észreveszem, hogy vizes ronggyal van eltömve a kemence ajtaja. Odalépek, de elébem ugrik ám az asszony. Karatyol valamit, de nem értem. Én is mondanék valamit, de azt meg ő nem értené, hát, hogy mégis megértse, mit akarok, mondani, odébb billentem. Nézek be a kemencébe. Finom kenyérillat csapja meg az orrom. Fogom a lapátot. Emelem ki a kenyeret. Egyiket a másik után. Huncut legyen a nevem, ha nem pékhön vetődtünk! Hét cipó volt a kemencében. Már meg is sült. Mintha csak miránk várt volna.

— Hét cipó! — kiáltom. — Mi meg éppen hatan vagyunk hozzá, mintha csak kiszámították volna, mivelhogy nekem két cipó dukál.

Megadtuk az árát, pedig már alig volt pénzünk s továbbmentünk.

Utána egész délig verekedtünk. Egyszer csak kapjuk a parancsot: vissza az előbbi állásba. Mentünk hát vissza. Estefelé volt, mire visszatértünk a faluba. Megint félóra raszt.

— No, mondok, itt már akkor is kevés volt, amikor átjöttünk rajta, de most már annyi se lesz. De azért az én öt emberemmel mégis csak nekivágok a falunak. Csak úgy szokásból. Megint elmegyünk a menyecskéhön hatan. Meglát a panyi-asszony. Oly éktelen kiabálásba kezdett, hogy olyat még én nem hallottam. Mi baja van ennek? Hisz tennap már egészen megbarátkoztunk a végén. De látom ám, hogy megint be van fűtve. Benézek a kemencébe. Uramfia! Hét púpos cipó illatozott benne megint!

Az már igaz, hogy itt nem számítottak arra, hogy visszajövünk! Kifizettük a kenyeret gavallérosan, pedig már egy huncut vasunk se volt, és vittük. A panyi-asszony tányérokat dobált utánunk. Vissza is kiáltottam neki:

— Sohse bántsa, asszonyság! Mifelénk nem tányérból eszik a kenyeret!

A bakatársaság mulatott a történeten.

Kriskó a fejét csóválta.

— Huj, de betyáros! — mondotta vigyorogva és megint hallgatott.

— Mer' jó is volna — folytatta Csiszár —, ha az állam annyi menázsit adna a bakának, amennyi beléje fér! Szerezzen, ha enni akar!

— De nem lehet ám mindig, — szólal meg Mátyus. — Akkor aztán haljon meg az ember éhen?

Húsvét bácsi odafordul Mátyushoz:

— Aki a fogat adta, ennünk is ád.

— A kezed meg azér' van, hogy nyúlj utána! — teszi hozzá Csiszár.

— A lábad meg azér', hogy járj utána! — siet a maga szavaival Rozs.

A szoba tele van a pompás ételek páráival. A krumplis fazékban morog a forró víz, a májat már le kell húzni a tűzről. Sót, paprikát Csiszár tett rá, felel is érte.

Az asztalon már mindenki előtt a *csajka-dekli*. Csak Csiszár és Kriskó előtt nincs. Ők magából a lábasból evegetnek.

— Ne koplaljatok, mint otthon! — mondja az öregbaka.

A családfő megelégedett tekintetével nézi, ahogy a *rekvirált katonák* nekilátnak a lakomának. Arra gondol, hogy mért, hogy a madárfiókáknak nagyobb a szájok, mint az öreg madaraknak?

Falatozás közben Csiszár gondolatai a multak országának szövevényében barangolnak. Ami akkor keserű volt, az most édesnek tűnik elő; ami akkor bús, szomorú volt, az most vidám gondolatokra serkent; ami akkor szürke és egyszerű volt, az most ékes és mesebeli.

Csak kései szemmel kell nézni a történeteket. Olyanok azok, mint a bor Mentől vénebbek, antól színesebbek és zamatosabbak.

— Mentünk egyszer, barangoltunk Nagyoroszlengyelországban — kezdett el megint beszélni Csi-

szár. — Űztük, zavartuk a muszkát, de még a kutyafejű tatárokat is, mer' azok is vannak közöttük. Éhesek voltunk, mint a csikasz a kietlen pusztaságon, így jutottunk el a falu elé. Mondok az én három pajtásomnak, akikkel mindig együtt voltam, — a másik kettő már régen elesett, sírhalmuk sincs nekik húzva, szegényeknek —, mondok hát nekik, hogy tenni kéne valamit, mer' így elpusztul az ember fia. Jelentkezek hát a három pajtásommal a századparancsnok úrnál, hogy hát *földerítő-patruj*-ba. akarnánk menni.

Azon mód el is mentünk. Muszka bizony már nem volt a faluban, de azt már láttuk, hogy a mi fogainkra valót nem igen hagyott maga után.

Az egyik házból kutyaugatás hallik.

— No, ide bemegyünk, mondok, mer' ahol kutya van, ott ennivaló is van.

— Nem igen mondhatnám, mondja az egyik jó cimborám, Ponty Imre, mer' a kutya hű állat, az akkor is megmarad, ha semmi sincs is a házban.

Nézek be a kerítésen. Meglátok egy macskát. De ezt már meglátta Bibók is, a másik jó cimborám.

— Ahol macska van, ott ennivaló is van, — mondja. — A macska hamis állat. Addig marad, amíg enni kap.

A házban már megneszeltek bennünket. Egy vén boszorka nyit előttünk ajtót.

— No, Sátán menyasszonya, mivel traktálod a vitéz magyar bakát? — szólok neki, de tüstént meg is értette, mivelhogy mindjárt csak ezt hajtogatta:

— Muszkáli *zabráli! Muszkáli zabráli!*

Belépünk a szobába. Az ágyban öreg panyi fekszik és nyög. A kemence mellett egy lány tésztát gyúr, de olyan feketét, mint a föld. Köpök egyet az ajtó felé. Indulok ki.

Ahogy nyitom az ajtót, besurran a macska.

A ronda panyi lány, aki hol gyúrt, hol a fejét vakarta, dühösen ugrik a macskának, fölkap egy botot és veri ki.

Kilépünk az udvarra. Ott meg a vén boszorka áll az eresz alatt egy másik görcsös bottal és amint a macska az ól hátán keresztül akar fölkapaszkodni a háztetőre, ő áll neki és zavarja. Megunta ezt a macska, fölugrik az ablakra, ami szalmával, szecskával van eltömve. Oda is utána üt a boszorka.

Már a kerítésnél vagyunk, amikor azt mondja Bibók, aki igen agyafúrt ember volt, hogy mégis csak furcsa, milyen dühösen zavarta ki a lány a házból a macskát, kívül pedig a boszorka kergette.

— Az ám, nekem is feltűnt — mondom. — Menjünk vissza. Ha csupán egeret érez a macska, nem kergetik.

Megsimogatom az udvaron a kutyát, csalogatom be magammal a házba. Láttunkra megint elkezd nyögni a panyi.

A kutya egyenest az ágyhon siet és szuszogva szaglász körül. A lány most a kutyát kergeti. Én pedig odalépek az ágyhon és kihúztam a panyi feje alól egy egész sonkát. Ponty egy másikat. De erre már talpon termett a panyi. Nem volt annyi baja se, mint a körmöm feketéje.

Amit itten láttunk, az csak a mesében van! Az ágy derekalja sonka, a szalmazsákja kolbász.

Ugrom az ablakhon: májashurka!

— Huj, pajtás — kiáltja el magát Bibók, — Bergengóciába tévedtünk, a boszorkánykirályné rezidenciájába!

A vén boszorka a haját tépte. De úgy köllött neki. Mért nem adott szép szóért? El se vittük volna mindenét és pénzt is adtunk volna érte, pedig már nem volt.

A kolbászt a nyakamba akasztottam, a hurkával pedig megtömtük a bródzsákot. A két sonkát Bibók vitte, meg Ponty. Indulok kifelé. Akkor jut eszembe, hogy a boszorka a háztetőről is lezavarta a macskát. Neki a háztetőnek. Két oldal szalonna volt a szalma alá dugva!

— Ilyen házat se láttam még! Kő helyett csemegéből építették!

Volt is öröm a századnál. Mindenkinek jutott.

Az öregbaka a történet végén megelégedetten nézte a vidám bakatársaságot.

Közben a vacsorát is megettük.

Kriskó, a mészáros, megelégedetten állt föl.

Jól tartotta beszéddel Csiszár. Megígérte, hogy máskor is elgyön.

A bakatársaság aludni tért. Csiszárnak hárman is csinálták a fekvőhelyét.

Megelégedetten aludtak el. Bizonyára a mesebeli házról álmodtak, aminek a teteje szalonna, ablakrámája hurka, ágya mézeskalács, sonka, kolbász és sok más finom csemege ...

AKIK AZ IBOLYÁT ALULRÓL SZAGOLJÁK.

Minél közelebb jutunk a fronthoz, annál inkább kívánunk már a lövészárokban lenni.

Már ott vagyunk egészen mögötte.

Egy kis hegyoldalon kell csak fölmenni és az emelkedések gerincén a végtelenségbe elnyúló *földtúrás* cikcakos vonalát pillantjuk meg. Mintha egy óriási vakondok túrt volna magának utat a fölrepedezett talajon. De micsoda vakondok! A földtúrás fölnyúlik egy magas hegyre. A hegy csupa kő. Vaskarmai azon sem akadtak meg. A kőben éppen úgy megásta a maga útját, mint a földben.

A kőhegyen dinamittal robbantottak maguknak árkot a katonák. Csákánynyal verték szét a köveket. Ha gránát vágott le közelükbe, a vasdarabokkal együtt a kövek gyilkos szilánkjai fröccsentek szét közöttük.

És az egyik végtelen földtúrás mögött ott van a másik. Alig hatvan lépésnyire az elsőtől. De e mögött nőttön-nő már a harmadik földtúrás is . . .

Ezek *hadállások.* Kígyózó *futóárkok* kötik egymáshoz őket.

Ezrek és ezrek dolgoznak. Fiak, apák és nagyapák. Látni, amint itt-ott fölszakadozik a föld. De nem látni egy lelket sem a földfúrás végtelen vonalán. Néhol kémény dugja ki a nyakát a földből — mintha egy iszapba sülyedt búvárhajó periszkópja volna — és füst száll ki belőle.

Élő és dolgozó emberek vannak a föld alatt.

Érezzük, hogy a lövészárok vonzza az embert.

Talán azért, mert úgyis elkerülhetetlen, vagy talán azért, mert oly titokzatosnak látszik.

A pokolba se szeret menni senki, de, ha a kapuja előtt kellene ácsorogni, már kíváncsiságból is bemennénk.

Most már ott vagyunk egészen mögötte.

Eddig nem voltunk katonák. Eztán leszünk azok. Ott bent! A lövészárokban.

Halljuk, amint éjtszaka csatáznak a patrujok. Forgolódunk a szalmán és nyugtalanul hallgatózunk.

Ablakunkra világosság esik. Fényszóró csóvája lebeg a sötét égen, mint valami fehér árnyék.

Nagy dörrenés: ez akna.

A világosság eltűnik és csend lesz.

Kopognak a házunk falán.

Ki az?

Golyók, amik idehullanak hozzánk.

A patrujharc újra kezdődik.

A reggel napsütésesen és szelíden érkezik. Mintha nem tudna arról, hogy az éjtszaka emberek lelkei fáztak.

De látjuk, amint a *földkurátor,* Papp Kálmán, jön a lövészárokból. Haldokló fiúval beszélt. Ezzel a szóval oldotta föl bűnei alól: „Magyar vitéz vagy, édes fiam!” A haldokló szeme olyan volt, mint vert

ezüst pikkely. Nyugodt. Nem volt benne halálfélelem. Megszorította a kezét szorító kezet és ez volt a korán elhagyott élethez utolsó szava: „A hazámért halok meg, tisztelendő atyám!"

A magyar katona büszke arisztrokrata a haldoklás perceiben. A halál megszégyenülve lopja el utolsó sóhaját.

A pionírok sírt ásnak az ezred temetőjében, a harmadik hadállás mögött. Az ezrednek szomorú naplója ez a temető. Minden napnak a dátuma föl van benne jegyezve bajtársi szeretet gyászával faragott nyírfakeresztekre.

És beszélgetnek a bakák azokról, akik az ibolyát alulról szagolják.

Már ébredezik a tavasz és sűrűn gondolunk azokra, akik a föld alatt vannak közülünk. Kedves, vidám bajtársakra, szelíd emberekre, akik bőszülten rohantak a szuronyoknak!

Képzeletünkben látjuk őket a föld alatt. Hanyatt fekszenek, arcuk sárga, orrukat megnyújtotta a halál; a mező már díszlik fölöttük és alulról szagolják az ibolyát.

. . . Most már kezdjük tudni: mi a háború? Ezt pedig tudni, ott kezdődik, amikor már helyet adunk magunkban az Élet gondolatai mellett a Halál gondolatának is. A halálra gondolva élni és az életre gondolva meghalni, — igen keserű dolog.

A fronton nyugalom van. Éjtszaka patrujharcok, nappal a tüzérség lövi be magát, az orosz is, mi is; — ennyi az egész.

A munka ideje van. Hadállásokat építenek a bakák. Éjtszaka ásnak, nappal gallyakat tördelnek és csinálják

a fonásokat, amik a lövészárkok falait fogják óvni és illatosítani; a réten gyeptéglákat hasítanak ki *spátnival,* amelyekkel a lőréseket építik körül.

A pionírok is dolgoznak. Rókalyukakat fúrnak, ásnak a lövészárkok alá, hat hét méternyi mélyen, pergőtűztámadás ellen. Pinceszerű, hosszúkás, szabályos négyszögletes verem a *rókalyuk.* Deszkagerendák, faoszlopok védik a beomlástól és a nevét azért kapta, mert két kijárása is van. Ha a gránát betemeti az egyik ajtaját, nyitva marad a másik.

Sok mindent tanul az ember az állatoktól. Sokban utánozni kell őket a fronton. Utánozzuk a ' rókát. Ahogy ö csinálja a vermét, úgy csináljuk mi is. Ruháink színe a rété, a földé. Miként az állatok is a környezet színéhez alkalmazkodnak. A géppuskaállás szelíd lombokat ölt magára, mint ahogy némely harcias rákfajta valamely ártatlan csiga üres házát ölti magára. Vadász és vad vagyunk egyszerre. Amikor vadászunk, ugyanakkor miránk is vadásznak.
Éjtszaka kimegyünk lövészárkot ásni.

Halkan, csendesen botorkál ki ez a csapat a sötétségben. Főhadnagy úr Ribarits lépked elől és lefelé fordított kézilámpással nézi az utat. Vigyázni kell a lámpással! A villanyos lámpa gombját egy-egy másodpercre csettenti meg. Nehogy észrevegyenek odaát és szalvékat küldjenek a zárt csapat nyaka közé.

Beérkezünk a harmadik hadállás megkezdett árkába. Lerakjuk fegyvereinket. A század dolgozni kezd. Ássa és lapátolja a földet. Földi békák egész serege ugrál a lapátok körül és hősi halált hal a széles bakancsok alatt.

Néha ide világítanak a *betlehemesek.* A Scheinwerfereket nevezi így a baka.

A fénycsóva megáll az árok vonalán. A földhányáson mozdulatlanul áll egy ember. A fényözönben olyan, mint valami fenyegető, sötét szobor. Nézi a távolban azt a ragyogó pontot, amelyből ez az óriási sugárözön verődik ki.

S mintha láthatatlan viperák kúsznának a levegőben, sziszegnek hirtelen az orosz golyók a megvilágított alakra:

— Psziuuu . . . psziuuu . . .

— Menj le onnét, — szól rá főhadnagy úr Ribarits, aki maga is az árok peremén sétál.

A baka kedvetlenül mászik az árokba. Miatta ugyan lőhet a *panyi.* Legfölebb küld egy *protekciósat.* Az legyen a legnagyobb baj!

Az éjtszaka sötét posztója foszladozni kezd. A csillagok eltűnnek. Az ég sátra szennyesen szürke. A bakák arca izzad a szakadatlan ásásban. Még maradnunk kell. A munka sietős. Mindennap a kimért vonalig kell ásni. Az orosz jobban idelát már. Pattognak a golyók:

— Pat, pat, pat. . .

Azt mondja erre a baka:

— Hajt a kanász!

Olyan hangja is van, mint a karikás ostor pattogásának.

Egy-egy *geller* is átsír a levegőn . . .

Messze tőlünk különös és érdekes alakok tűnnek föl. A földből bújnak elő, mint az ürgék. Felénk közelednek.

A *krumpliszedők!*

A hajnali szürkületben bakák bújnak ki a lövészárokból. Sátorlap van a kezükben és spátni. Krumplit szednek a földeken. Az orosz lövöldözi őket. Fölporzik körülöttük a föld. Rá se hederítenek.

Egy-egy krumpliszedő eljön az árkunkig. Át akar ugrani rajta. Nem engedjük, mert ledönti a meztelen falat. De egy alkalmas pillanatban mégis csak átszökken; a frissen ásott föld omlik alatta és sietve megy a krumpliföldre, nem törődve az áldásokkal, amiket utána küldünk.

De nem igen haragszunk rájuk. Az a megbecsülés övezi őket, ami a lövészárok lakóinak kijár. És olyan elevenen, gyermekesen fénylett a szemök! Egy órája még patrujban voltak, a Halál árnyékában és most krumplit mennek szedni, utána sziszegő, pattogó golyók alattomos kíséretében.

Ez minden csöndes nap hajnalán így történik.

Főhadnagy úr Ribarits tréfásan fenyegeti meg őket. Ilyenkor megállnak, mint a mezőn a nyúl, amely két lábra állva fülel.

Különös fajtájú emberek ezek! Meghökkennek a tiszt urak egy szavára is és kutyába se veszik a körülöttük zizegő golyókat!

Szinte másodpercnyi pontossággal: háromfertály négykor megszólal a rét legkedvesebb madara, a pacsirta. Ez volt nekünk, lövészárokásóknak, a mindennapi eleven óránk. Egyenes vonalban emelkedik mindig följebb és följebb, míg el nem tűnik és el nem halkul a csicsergése a magasságban. Fölemelkedik; talán a Napot hívja, amelynek meg is csillannak már a sugarai. Mintha egy kincsekkel teli láda fedelét nyitnák föl, verődik elő a fényesség a föld keleti peremén.

Abbahagyjuk a lövészárokásást. Indulunk haza. Az út egy részén, amely egészen fedetlenül áll szemben az orosz állásoknak, *einzelnabfalten-ben* megyünk.

A Nap gyönyörűen ébred az orosz front mögött. Sugara az érett gyümölcsök hamvas pirosságával festi be az *eget*. Szemközt, *egy* kis falu lejtőjén, lilába olvadó köd lebeg, elszakadva a rét pázsitjától, amelyen gyémánttörmelék gyanánt ragyog a harmat.

Feltűnnek a házak, amelyek olyan szertelenül vannak elszóródva, mintha kosárból borították volna ki őket; s amit már megszoktunk, most oly furcsa előttünk; nincsenek a házakon ablakrámák, hiányzik a kerítés. A tető le van bontva, csak vakolathullajtó, puszta falak mindenütt. Gaz veri fel a szobákat és az udvart. Nincs a ház tájékán baromfi, gyerek, asszony, ember. A házőrző ebek is eltűntek, csak néha-néha hallatszik egy-egy szomorú vonítás a messzeségből. A kutyák elvadult állatokká lettek, amelyek nem mernek az emberek közelébe jönni, érezvén, hogy minden baj tőlük ered. Étlen-szomjan barangolnak, neszelnek minden hangra, mint az erdő vadja: s futnak a félelemtől, vagy vérben forgó szemmel, habzó szájjal, veszetten egy megváltó puskalövésig . . .

Útközben bakákkal találkozunk, akik, miként a krumpliszedők, rekvirálni bújtak elő a lövészárokból. Nyalábra fogott szalmát, gerendákat visznek. Ki tudja, melyik ház tetejét kopasztották meg értök? Építgetik a földalatti fészküket, miként az ürgék. Ezek is oly éber, szürke teremtések és szintén a föld szinte alatt laknak.

Egy magányos alak ballag mögöttük vagy ötven lépésnyire. Hosszúkás arcával, vöröses-szőke szakállával olyan, amilyennek színes képeken a francia infanteristát szokták festeni.

Legénységi köpenye van, látszik a vállán a *dragoner,* sipkája gyűrött, egyszerű pléhgombbal és a bakancsos lábán viklikamásli.

Ott, ahol mi *einzelnabfallen-ben* mentünk, mert födetlenül jutunk az orosz állás elé, ez a katona megáll. Hosszan elgondolkodva néz az ellenség vonalai felé. Aztán megy, közelebb, a front felé.

Egy-egy szalmát, fát hordó bakával találkozik. A bakák könnyedén szalutálnak.

— Mit viszel, fiam?

— Fát.

— Minek?

— Főzünk.

— Jól van, fiam.

A bakák tovább mennek.

Ha olyan bakával találkozik, aki nem ismer rá, azzal sógorozik.

— Adj egy kis tüzet öregem, — szólítja meg egy baka és ez a magános, egyszerű katona kotorászsza zsebéből a gyufát. Köpenye szétnyílik kissé és a tüzet kérő baka meghökkenve vágja magát haptákba.

Az öreg bakancsos: az *ezredes úr Rekk!*

Ez a neve a bakánál a *feleki Rech Sándor* ezredesnek. Ezredes úr Rekk.

Bekanyarodunk egy karácsonyfákkal maszkírozott útra és az érdekes katonaalak eltűnik előlünk. Egyszer még felbukkan, amint a réten át megy a lövészárkok felé.

Március 31. reggele van. Ma még árva marad az ezred.

Reggeli kilenc órakor két szanitéc hordágyon letakart holttestet hoz le a lövészárokból. Megszokott munka ez már nekik, de arcuk most különösképen komor.

Ezredes úr Rekk a halott.

Ahol az oroszok nem voltak tőlünk messzebb, mint négyszáz lépésnyire, kiment a Feldwache fedezékébe hadnagy úr Kalisch kíséretében. Az ezredes úr Rekk többet akart látni és tudni, mint amennyit egy kis résen át megtudni és meglátni lehet. Kimászott a fedezékből. Ott állt nyílt mezőn az oroszszal szemben. De még mindig nagy volt neki a távolság. Előrement. Alig volt háromszáz lépésnél távolabb az orosztól. Megállt. Szeméhez emelte a pompás tábori messzelátót és vizsgálgatta az orosz vonalat.

— Szt! — surrant el egy orosz golyó mellette.

Ezredes úr Rekk mozdulatlanul állt és a messzelátót nem vette le szeméről. Még azt a fegyvert is láthatta, amelyikkel lőnek reá.

— Szt! — surrant a második golyó.

Ezredes úr Rekk levette szeméről a messzelátót. Nem volt több szüksége rá.

Mintha fát döntöttek volna ki, elnyúlt a földön.

Olyan helyen történt a dolog, hogy azokat, akik *be merték hozni,* ezüst vitézségi éremmel tüntették ki... Kis parasztszobájában terítették ki ezredes úr Rekket.

Arca nyugodt volt. A földön elfolyt vére kissé befestette halántékát. A golyó a szívén futott keresztül. Cigaretta-tárcája az asztalra volt téve. A Princessas-cigaretták véresek voltak.

Tiszteletteljes testtartással ott állt a tábori ravatal előtt a kapitány úr Sámsony. Én ott álltam mögötte

szótlanul. Jól esett, hogy becsületet adnak egy embernek, aki arról már nem is tud.

Véssük az ezredes úr Rekk fejfájára ezt a mondatot:

„Úgy élt, mint a baka és úgy halt meg, mint a baka."

Mindenki gyászolt a fronton. A bakák is, a tiszt urak is.

Valami vad, keserű gyűlölet forrongott bennünk az ellenség ellen. Oh, ha *ma* rohamra vezényelték volna az ezredet!

S beszélgettünk ismét azokról, akik már elhagytak bennünket. Mekkora igazságtalanság! Mért kellett elmenniök? Még itt kellene harcolniok velünk együtt.

Egy fiatal hadnagy megszólal:

— Mindegy. Nemsokára mi is alulról szagoljuk az ibolyát.

Horváth Béla főhadnagy úr ajkán komoly mosoly játszadozik:

— De ha megérem a békét, kifogok a Sorson! Ágyam fölé egy csokor ibolyát akasztok, kinyújtózkodom boldogan és — alulról szagolom az ibolyát!

Érezzük, hogy ez volna a legjobb megoldás.

... Ezredes úr Rekket Zaloscéba viszik eltemetni.

Tüzérségünk egy óra hosszat lövi az orosz árkokat. A föld dobog, a levegő morajlik, bosszúálló vijjogással száguldanak a gránátok, robbanások zenebonája hallik: ilyen dísz-sortüzet adnak a fronton egy elesett hős tiszteletére.

ODAFÖNT A LEVEGŐBEN . ..

Valami óriási dongó zümmögése hallik. Igen magasról szűrődik a hang. Az egyhangú, szakadatlan zümmögés — már jól ösmerjük — szárnyas gép hangja.

Nézünk a hang irányában. Káprázik a szemünk, amint a levegő-tenger atomjainak gyémántos tömkelegébe tekintünk.

Nem látunk semmit.

Már a nyakunk is belefájdul, amint fölfelé fordítjuk fejünket.

Végre fölkiált egy baka:

— Ahol van, ni! A recés felhőtől jobbra!

Foszlányos, ködszerű fehér felhők tapadnak az ég falára. Mozdulatlanok, mint a templom mennyezetére festett felhők. Azok között angyalok vannak. Ezek között ördög repül géppuskával és bombákkal. Srófon

járó üvegszeme is van, amelylyel úgy lát bennünket, mintha közöttünk volna.

Kutatjuk a recés felhőtől jobbra a gépet.

Zalosce fölött emelkedik a megfigyelő-léggömb. Kémlelve néz a távolba. Rajta is van ember, akinek

srófon járó üvegszeme van és a kötélen, amelylyel a földhöz van erősítve, dróttal bélelt selyemzsineg fut le, amely leviszi a *beobakter* hangját és csak egy-két másodperc, hogy onnét a hang, a jelentés, a figyelmeztetés meztelen drótok kilométerek hosszúságán a tüzérség rejtett zugaiba jusson. Onnét aztán süvöltve indul meg az ólomgolyót szóró srapnell.

Megjelenik a magasban az első srapnell füstje. De hiába keressük mellette a gépet. Messze van az tőle. Már a recés felhőtől két arasznyira jobbra zümmög.

Nagyot dobban egy ágyú megint a távolban. Most már jobb irányt mutat a srapnellfüst. A gépet is látjuk már. Alig látszik nagyobbnak, mint a szálló katicabogár.

Mintha csak dobbal akarnának verebet fogni!

Amíg meg nem szólaltak az ágyúk, találgatták a bakák, hogy orosz gép-e az, vagy a mienk? Különbözők voltak a vélemények. De az ágyúlövések hangjai — mintha hatalmas dobot vernének mázsányi dobverőkkel — eldöntik a vitát. A mi ágyúink szójnak.

Olyik azonban az ágyúszót is oroszokénak véli. Ennek a kételyét is eloszlatja a füst, amely a srapnell ejrobbanása után marad a levegőben.

Az orosz srapnellfüst egyszerű fehér csokor. A mi srapnellünk füstje dupla csokor: fehér és rózsaszínű.

A szárnyas gép után fehér és rózsaszínű füstbokréták bontakoznak ki tisztán hallható pukkanással. Előbb a csokrot látjuk s pár másodperc múlva — a távolság szerint — hallik a pukkanás.

Most egymásután dobognak az ágyúk. A fehér-piros csokrok szaporán nyiladoznak. Mindegyik közelebb jut egy-egy araszszal a géphez Be jó volna egy ilyen bokrétát a keblére tűzni!

A repülő nem törődik a lövöldözéssel. Pedig, ahonnan ő nézi, a fehér-piros csokor orgonafának látszik; kettős orgonafának, amelyik közül az egyiknek fehér, a másiknak piros orgonavirágtól hajladozik az ága.

Innen a földről nézve minden kisebb; a füst is, a gép is, az izgalom is.

Nem is úgy tekintjük a dolgot, mintha eleven emberre vadásznának. Csak egy gépet látunk, amely konokul zümmög, amely üvegszemmel vizsgál bennünket, amely lefotografálja utainkat és útjainkat s lesi a titkon készülő munkát.

Vesztét kívánjuk, mint valami rovarnak, amely ártani akar.

A szálló katicabogár már szitakötővé változott. Vakmerően ereszkedett lejebb, mintha vak és süket volna, aki nem látja a színes füstfelhőket és nem hallja a robbanásokat.

Fényes hasa megcsillan a napsugaraktól.

A fehér-piros csokrok pedig egyre közelebb jutnak hozzá.

A pilóta nem törődik vele.

Az ágyúdobogás most már pergőtűzszerű; jobbról-balról kalapálnak, dobognak az ütegek. Láthatatlan kezek egymás után hajigálják utána a fehér-piros virágot.

Harminc, negyven megvetett színes csokor marad el mögötte.

A levegő primadonnája megszokta, hogy lábai elé virágot szórjanak.

Erre talán szüksége is van.

Tán nagyobb lendületet ád a mozdulatainak, tán merészebb és pompásabb tőle a játéka. S a robbanások néki csak tapsvihar, amely még merészebbé teszi az istenkísértő komédiát.

De ez csak nyíltszíni taps és virágzápor.

A játék tovább folyik.

Újabb és újabb virág röpül lábaihoz a nézőtér mélyéből.

Most már félkörben övezi a gépet a füstcsokor. Gépek robognak és morajlanak lenn, a nézőtéren. A levegő vakmerő komédiása koszorúval a homlokán szegje a nyakát!

A színes bokréták koszorúja egyre szűkebb.

Most már kizökkent a gép a nyugalmából. A bokréták illata kellemetlen lehet.

A szitakötő balra fordul. Ki akar jutni a koszorúból.

Nyakszirtünk fáj, amint nézzük az izgalmas csatát.

Most úgy látszik, mintha megállt volna a szitakötő és rést keresne, amerre kiröppenhetne.

Kanyarodik.

Egyszerre hat-nyolc srapnell és gránát suhog utána.

A füstcsokrok a gép orra előtt teljesen bezárják a koszorút.

A veszély már nagy. Sehogy se tud kijutni a körből a gép.

Pedig a kör semmi más, csak füst!

Hirtelen beleszól a játékba egy orosz üteg. Rémült süvöltéssel száguldanak a gránátok ágyúink rejtek-

helyei felé. El akarják terelni a figyelmet a gépről, el akarják hallgattatni ágyúinkat.

A mieink ezzel nem törődnek.

Csak utána, utána! Nincs fontosabb dolog most, mint az az egy szitakötő, amelynek a zümmögésével tele van a levegő, amely az ő üvegszemével titkainkba lát és egy tenyérnyi lemezen, vagy egy keskeny filmszalagon két-három gyalogezred elhelyezkedésének képét viszi magával!

Mellünk kosarában kalapál a szív.

A fehér-piros füstcsokrok koszorúja már olyan, mint a hurok, amely az elítélt nyakába van vetve.

Még csak meg kell szorítani.

Vájjon, hogy kalapálhat most melle kosarában a pilóta szíve?

A gép vissza akar fordulni az orosz állások fölé. Az orgonavirágok acél- és ólomporzót szórnak szeme közé. A gép farka után piszkos benzinfüst úszik. Most már olyan, mint az üldözött bogár, amely rémületében ronda nedvet izzad ki magából. Ágyúink még vadabbul kopognak. Egy füstbokréta a kétfedelű szárnya mellett veti szét szirmait. A gép derékszögben kanyarodik. Szinte érezzük, hogy vágják a szíjak a pilóta testét, amelyekkel a nyeregbe van szorítva! Mily görcsösen markolhatja a kormányt! Hogyan mérheti a borzalmas mélységet — amely alatta van — egy pillantással, melyet a földre vet!

És mire gondolhat? Talán arra, hogy kár volt ma felrepülni, vagy arra, hogy ép csontjai másodpercek múlva pozdorjává lesznek zúzódva?

E pillanatban nem érzi, hogy ő orosz és mi magyarok vagyunk, csupán azt érzi, hogy *ember,* akinek

megrendítő gyönyörűen ütött az utolsó órája! Akinek meg kell hallnia!

A nézőtér mélyéből *hurrá* tör a magasba. A gép lejtősen siklik az orosz hadállás felé. Testét hazai földön akarja összezúzni. A komédiának vége.

Az ágyúk tapsvihara elnémul. Az orgonavirágok halványulóan hevernek a levegő színpadán.

A gép már nem zümmög. Már nem is gép. Valami levegőben szálló Szent Mihály lova, amelyen halott pilóta lovagol.

AZ ÁROK.

Ötéves gyerekkoromnak egy kis jelenete ébredt fel bennem. Egy szegény embert vezettek a falusi tömlöcbe. Cók-mókját vitte magával. Vasból öntött mécsesét, egy pakli masinát és egyéb kacatot. A kutyája pedig ment utána és minden tíz lépés után visszazavarta. Ezt igen szomorúan tette, mert szerette a kutyáját és a kutyája is szerette őt.

Így mentünk mi is az árokba. Mécsessel, mindenféle cók-mókkal, amit a faluban összeszedtünk; fából vájt teknővel, fazekakkal és más hasznos aprósággal Utánunk pedig az eddigi élet most feléledt számos emléke lépkedett, amelyet el-elzavartunk magunktól. Ezt is igen szomorúan tettük, mert szerettük ezeket az emlékeket és az emlékek is szerettek minket.

Szemetölt az eső, amikor a futóárok kanyargó vonalán felértünk az árokba. A felváltott század átadta az *Unterkunft*-okat és a lőréseket. Egy-kettőre érteni kellett mindenhez . . .

Behurcolkodtunk a fedezékekbe. Főhadnagy úr Ribaritssal lámpással vizsgálgattuk az odúkat, amik

között néhány egészen jól berendezett „szoba” is akadt. Srapnell-mentesek voltak, de gránátnak csak annyi volt egy-egy ilyen dekung, mint a pörölycsapásnak az üres gyufaskatulya.

A századunk *Stutzpunkt*-ra, támaszpontra esett. Az ellenség támadásakor itt van a „legmelegebb”. A legborzasztóbb tüzet kell kiállania és körömszakadtáig kell „tartani”. Keskeny árkaival valóságos útvesztő. Kígyózó, szögletes, körbenfutó utai vannak s lépten-nyomon zsákutcába jut az ember és úgy belegabalyodik a szövevényébe, hogy fél óráig bolyonghat, döcöghet benne, amíg kijut. Pedig az egész labirintus fele sem a budapesti Köröndnek. Az ember mégis a bolondját járhatja benne. Vígan akar keresztüljutni rajta, bosszankodva folytatja az utat, amikor már észreveszi, hogy eltévedt és dühösen áll meg, amikor már végleg belekuszálódott a kacskaringós utakba. Két ember elválik egymástól ezek között az árkok között, hogy majd holnap találkoznak; sietve megindulnak, mennek vagy negyedórát, már azt hiszik, hogy messze jutottak és egyszerre csak egymással szemben találják magukat, ugyanott, ahol elváltak.

Gránátmentes alagút fut végig a labirintuson és a rések nemcsak az ellenség felé vannak irányítva- hanem „oldalozva” is és visszafelé is. Ha betörnek, oldalba és hátba kaphatjuk a támadókat, akik addig futkározhatnak az útvesztőben, amíg puskacsőre jutnak.

De aki megszokta és megismeri az útvesztőt, oly gyorsan keresztülmegy rajta, mint ahogy négy-öt szobán keresztülmegy az ember. Hiszen ha már

ismerjük, a legkuszáltabb dolog is egyszerűnek tűnik elő

Az árokban a szolgálat is más. A testi megpróbáltatáson kívül az *idegeknek* is sokat kell elviselniük. A megfigyelő posztok két-két óra hosszat állnak a lőréseknél. Szemüket nem szabad levenniök a tenyérnyi nyílásról; figyelni kell, nem látnak-e ellenséget árkaink felé jönni?

A *Feldwache* mozdulatlanul fekszik az árok előtt és a patruj csúszva, lappangva megy előre, vigyázva, hogy jobbról-balról el ne veszítse az összeköttetést a szomszédos századokkal.

Fent az árkok magaslatán pedig derékig kiemelkedve áll a *Horchpost.*

Koronkint elsütik a világítópisztolyt. A világítógolyó zizegve ível a magasba, elpukkan és zöld fényben fürdeti a köztünk és az oroszok közt fekvő területet. A patrujban lévők ilyenkor a földre lapulnak, hogy meg ne lássák őket.

A sötétben erősen működik a *képzelet.* Az őrszem és a patruj néha alakokat lát a sötétben mozogni, közeledni, sőt *hallja* is a lépéseiket, noha az ellenség mozdulatlan. Ez az őrszemek *hallitcináció*-ja. Ilyenkor aztán megkezdődik a céltalan lövöldözés, ami mindenkit idegessé tesz. Lövöldözni kezd vakon az orosz patruj is, a golyók rajokban riogatnak felettünk; az árokból sütögetjük mi is, az orosz is a világítópisztolyokat, mire a lövöldözés megszűnik; nem történik semmi s hogy ne is történjék, a géppuska is megszólal egyhangú, kemény kelepelésével, lövi az árnyékalakokat, a képzeletkeltette jelenségeket és aztán percekig csend, hogy később megint

újra kezdődjék az egész, az idegek örökös, nyugtalan játékától vezéreltetve.

Kétóránkint felváltják a patrujt; kimegy az új és bejön a régi. A bakák földesek, sárosak, amint csúsztak és feküdtek a földön. Tekintetükön a két óra hosszat tartó idegmegfeszítés nyoma. A kézilámpás fényében halavány arcok tűnnek elő, szélesen alágyűrűzött szemekkel. Két óra volt csak az egész. De e két óra minden másodpercének élete és története van. E két óra minden másodperce a legnagyobb erőmegfeszítést követelte az emberi lélektől és életösztöntől.

Ilyen két órának egyetlenegy perce feledhetetlen élménye maradna az olyan embernek, aki nem volt fronton és a bakának, a legcsendesebb időkben is, naponta van legalább két ilyen órája!

Aludni térnek; testük és idegeik még félig sem pihenhették ki a súlyos és nyomasztó fáradalmakat, már egytől egyig talpon kell lenniök, a fél háromtól fél négyig tartó *Tagwache* idejére. Ott kint állanak az árokban teljes agyusztirungban, mert az ellenség rendesen ezt az időt választja ki támadásra.

Ez óra elteltével kapjuk az első feketekávét, vagy rumos teát és akik nincsenek szolgálatban, megint aludni térhetnek. Most már dereng. A patruj behúzódik, nincsenek lövöldözések. Az alvás mélyebb és nyugodtabb.

Kilenckor kelünk. Ez gyorsan megy, mert a lövészárokban nincsen öltözködés, mert nem szabad levetkőzni. Ébren, álomban készen kell lenni az ellenség támadására.

A nappali munka erős. Építjük az árkot.

De elhihető-e, hogy az ember beletörődjék abba, hogy az árok csak árok maradjon a számára, dísztelen szögleteivel, barlangszerű fedezékeivel?

A *homo sapiens* érdekes tanulmány, amikor a dúvadak sorsára jut, amely a mások életére tör és amelynek a saját élete is minden pillanatban veszedelemben forog.

Az ember ezen a helyen is *otthont* teremt magának.

Minden traverza-közben gondozott kert. Ügyesen kicirkalmazott gyepágyakon virágok pompáznak. Szereztek és hozattak virágmagvakat és palántákat. Liliom, rózsa, nejelejts, búzavirág a maga idejében ott virít a lőrések alatt. Némelyik baka négy-öt arasznyi területet rozszsal vagy búzával vet be, hogy maga elé varázsolhassa az igaz otthonának a képét.

Sokan a lőrés keretét is kicifrázzák. Némelyek meglepő ügyességgel templomajtót csinálnak belőle, amely fölött díszes torony emelkedik s furcsán hat, hogy a nyitott templomajtóban hívő gyanánt a töltött fegyver tekint be. Amit ez ott imádkozik, az felér az utolsó kenettel. De egy fennkölt érzés kifejezése ez a templomajtóvá alakított lőrés, amely meggyőz bennünket arról, hogy nem lelketlen dúvad szeme fénylik leselkedve a lőrés előtt.

Ahol a *sperposzt* áll, ott bevégződik a század vonala és azon túl a másik század árka következik. Erre a pontra diadalkaput csináltak fehérhajú nyírfatörzsekből és gallyakból.

A fedezékek falai tele vannak képes újságok lapjaival. A jelzőtáblák is, amelyek a szakaszok svar-

mok, futóárkok, hadállások számait mutatják, kézi faragások és festések.

Piros és sárga téglatörmelékekből, apró és nagy-csigákból, színes kavicsokból, szénné égetett fából eredeti figurákat raknak ki néhol a fedezékek oldalainál. Fekvő oroszlánt, rákot, elefántot bársonyos mohából raknak össze kődarabokkal szegélyezve. Várkastélyokat képzeletük szülte díszekkel, címereket, a magyar szent koronát, a címerpajzsot, ágaskodó oroszlánt, magyar és német katonát, medvét, harminc és feles ágyút, virágokat, csészéket, poharakat, tálakat; a kavicsok, mohák és csigák különféleségéből Az oroszlán és a medve szeme két-két hatalmas csiga. A címerek díszítése színes kavicsokból, zöld mohákból, piros tégladarabokból és szénné égett fából olybá teszik az ábrázolt dolgokat, mintha igaziak volnának.

Ahol nagyobb terek alakultak ki, ott valóságos parkok és kertek pompáznak, kényelmes nyírfapadokkal, asztalokkal.

A tiszt urak is iparkodnak fedezékeikben *elfelejtetni* a helyet, ahol vannak. Ők is otthonná alakítják a dekungot. Ajtajaik előtt kisded terrasz. Schvarc Pali hadnagy úr fedezékje a távoli századokból csábít látogatókat. Asztala, padja valóságos remekei a magyar nép iparművészetének. A fába liliomok vannak égetve. A falba „jégszekrény" van építve, az újságoknak kávéházi rámájuk van.

A tiszt urak közül sokan fotografálnak. A főhadnagy úr Horváth, a hadnagy úr Loos, a hadnagy úr Csanády valóságos fényképező műtermet rendeztek be, Hadnagy úr Biczó, főhadnagy úr Koron-

táli, fénrik úr Oláh festő és rajzoló műteremmé varázsolták fedezéküket.

De a bakák se maradnak hátrább az agarakkal! A srapnell hüvelyéből, alumíniumából, rézpántjából dísztárgyakat reszelnek, csiszolnak, öntenek. Gyűrűk, óraláncok, fényképrámák, tintatartók, fokosok, botfaragások kerülnek ki ujjaik alól.

Majdnem minden századnak kuglizója is van. A hadnagy úr Krevets vígan kugliz a bakákkal.

Az árkok falain utcanevek vannak. Budapest minden híres és nevezetes körútjának, utcájának, terének a neve szép nagy betűkkel kirajzolva ékeskedik a zeg-zugos árkokban. Igen szép a *Rech-tér,* a hősi halált halt ezredesünk emlékére; díszes és ízléses a *Wagner-tér,* parancsnokunk, újbessenyői Wagner Péter ezredes tiszteletére; a *Sámsony-liget* és több más tér és park.

Számos fedezéket némi humorral, de inkább kellemes emlékeztetőül női nevekről neveznek el. Az egyik fedezéken ez a név van díszesen kirakva, vagy kifaragva: *Tercsike-lak*; a másikon: *Annuska-lak:* Hosszú hónapok multával én is elkereszteltem a fedezékemet. Erre a névre: *Un-lak.*

Dalárdák is alakulnak a lövészárokban. Zenekar is összeverődik. Harmonika, hegedű, gitár majdnem minden században van. Cigány is akad. Az egyik baka lenyúzott egy vörös kutyát, megberetválta a bőrét és dobot csinált belőle.

Aki a rossz hangulatnak megadja magát, az az ellenségnek is megadja magát. A magyar baka pedig, noha nem mindig rózsás a kedve, nem egykönnyen adja bánatnak a fejét.

Persze, a hangversenyeket a lövészárokban nem úgy tartják meg, mint otthon a színházi előadásokat, hogy minden nap a pontos időben! Néha hetenkint csak egyszer van, néha meg akkor se. A díszítéseken, kerteken sem egész nap dolgoznak. Hónapok hosszú munkájának eredményei azok. Naponta néhány percet, jó, ha félórát dolgozhatnak rajta. Ezek a percek a mindennapi fáradalmak és veszedelmek órái között csak olyanok, mint a kalács belében elszóródott mazsola-szőllők. De a jelentőségük igen nagy. Az embernek a békés otthonhoz és a széphez való hajlamának és vágyának megnyilatkozásai ezek. Annak az embernek, aki nem züllik vadállattá a lövészárokban sem. Gyilkos eszközökkel kell dolgoznia, de e dolog távolságában a legeszményibb célokat látja és óhajtja elérni.

A könyvek és újságok olvasásáról se szabad megfeledkezni, ha a lövészárok szellemi életével akarunk megismerkedni. Minden baka tudja, hogy mit írnak az újságok és kézről kézre járnak a könyvek is.

Csendesebb időkben, amikor csak patruj-harcok vannak és egy-egy gránátot, srapnellt röpítenek, vagy aknát vetnek hozzánk az oroszok és mi az oroszokhoz, így telnek a napok.

Ha szép idő van, a Sámsony-ligetben tartják a tiszt urak a rendes napi korzót, tíz-tizenöt percre, félórára. S a téma majdnem mindig a baka.

A főhadnagy úr Majoros, Kovács, a hadnagy úr Krevets, Ungár, Kálisch. Pogány, Schreiber, Berényi, dr. Horváth, dr. Rényi, Hofbauer, az ezredorvos úr Benedek és a medikus fénrik úr Klein érdekesnél érdekesebb dolgokat mesélnek el egymásnak a bakáról.

Aztán, ha a menázsiról esik szó, szeretettel beszélnek a főhadnagy úr Koválcsikról, akit csak így neveznek: „az ezred anyja", mert mindenről gondoskodik, amire szükség van. Leves, főzelék, hús, kenyér, cvibak: ez a baka eledele az árokban, amihez majdnem minden nap ozsonnát is kap: szalonnát, vajat, vagy csemegének aszalt szilvát, csokoládét, savanyúcukrot és minden napra tíz darab magyar-cigarettát, vagy pipadohányt. Bor is jut olykor.

A posta és a konyha, hiába lövöldözi az orosz, minden nap pontosan megjön.

De azért vagyunk háborúban és lövészárokban, hogy nehezebb napok is következzenek.

Egy hajnalon észreveszszük, hogy az állásaink előtt négyszáz lépésnyire friss földhányás tarajosodik. És ez az új földhányás végigvonul beláthatatlan messze. Közelebb jött az orosz. Beásta magát május 4-ikéről 5-ikére virradó éjszakán.

Parancsnokunk, ezredes úr Wagner, a hadseregparancsnok úr, Böhm-Ermolli társaságában 5-én délután megnézik az új orosz árkot a mi századunk *Stutzpunkt*-járól és estére kapjuk a parancsot: „A 6-ik század átadja a helyét a 13-ik századnak, amely elfoglalja lőréseinket és az egész 6-ik század az est beálltával kimegy a nyílt terepre, az új árkot, amelyet az oroszok megszálltak, elfoglaljuk és betemetjük. Egyetlenegy embernek sem szabad visszafordulnia, amíg a munka sikeresen el nem végződött".

Főhadnagy úr Ribarits kiadja ezt a parancsot a szakaszparancsnoknak, akinek az élén ott áll tiszthelyettes úr Molnár, az arany- és nagyezüstéremmel a mellén.

Vad hurrázással indul meg a támadás és a tüzérség nagyszerű zárótüzében elfoglaljuk az árkot és betemetjük.

Ettől a naptól fogva aztán örökös a nyugtalanság. Az orosz offenzívára készül. Az éjszakai patrujharcok erősek, vadak.

A lőréseknél kettőzött figyelemmel állnak a bakák. A világítópisztolyok durrognak. Nézzük, hogy a világítógolyó milyen színt vet? *Zöldet.* Ez még jó. Majd ha *piros* színű fényt áraszt, az lesz a jel a támadásra! Kert, virág, muzsikaszó egy csapásra el van feledve.

És kezd divatba jönni megint valami furcsa és szomorú dolog:

Ha valamelyik szomszédos századtól felénk vetődik egy-egy baka és kérdezünk valakire, akit már legalább *két napja* nem láttunk: hogy miképen van? — ez a válasz:

— *Még él.*

Olyan napok jönnek, amikor két nap két évtizedet jelent s ha örvendünk otthon, ha egy jó emberünkről *húsz év múlva* azt halljuk, hogy *még él,* épp így örvendünk az ilyen időkben itt fent, ha csak *két nap múlva* halljuk a hírhozó szavait a kedves földiről:

— *Még él!*

A BAKAPARANCS ÉS A FÖNSÉGES ATYÁNK.

Bakaparancs. Ugyan, mi lehet ez? A baka az, akinek mindenki parancsol. Kinek parancsolhat a baka? Mosoly játszadozik az ember arcán, amikor ezt hallja, de a fronton komoly jelentősége van ennek a szónak. A tiszt urak eltűnődve, nyugtalansággal, vagy bosszankodással hallgatják.

Amit a tiszt urak parancsolnak a bakának, annak teljesedni *kell.* A bakaparancs pedig teljesedni *fog.* Ez a külömbség a két parancs között. A tiszt urak parancsa a jelen és olyan dolgokra vonatkozó, ami *van;* a bakaparancs, az maga a jövendő és szól olyan dologra, ami csak *lesz.*

A sors könyvének az írása és a bakaparancs egy és ugyanaz. ítélet mindakettő.

Sokszor olyan bakaparancs keletkezik, ami nyugtalanítja a legénységet. Megesik, hogy ezredparancsot adnak ki a bakaparancs ellen, de az ezredparancs ilyenkor hatástalan marad

A bakaparancscsal akkor ösmerkedtem meg, amikor a harctérre érkeztünk. Pár napja voltunk még csak

ott, egy kis lengyel faluban voltunk elszállásolva és velünk együtt ott voltak a 1 l-es vadászok is.

Hallom, hogy az egyik baka azt mondja beszélgetés közben:

— A 11-es jágerok az olasz frontra mennek.

Viszem haza a hírt, a kis lengyel szobába, ahol az akkori századparancsnokommal, hadnagy úr Salyval vagyok elszállásolva és mondom, hogy a 11-es jágerok az olasz frontra mennek.

— Ki mondta?

— A bakák beszélik . . .

— Nem igaz. Hiszen, csak most jöttek ide.

Este azonban, a menázsinál, mégis fölemlíti a hadnagy úr az őrnagy úr Schuszternek:

— Beszélik a bakák, hogy a 11-es jágerok az olasz frontra mennek.

Az őrnagy úr legyint.

— Dummheit! Was die Bakák zusammenplaudern!

Másnap megkérdünk egy vadásztisztet.

— Igaz, hogy az olasz frontra mentek?

— Ki mondta?

— A bakák beszélik.

Nevet.

— Szó sincs róla!

Egy hét múlva a jágerokat elvitték az olasz frontra.

Honnan értesültek a bakák, hogy a jágerok elmennek: ezt ők maguk se tudták volna megmondani.

Máskor is hallottam bakaparancsot. Ezredparancs mindennap van, mindennap kihirdetik; bakaparancs hetekig nincs. Váratlanul jelenik meg, mint a szélvész, ritkán, mint a verőfényes idő. Vagy mint a föld-

indulás. Természeti tüneményszerűnek is találtam a jelentkezését; nem volt benne nyoma sem a kigondolásnak és inkább a rossznak volt a hírhozója, mint a jónak.

Már az árkokban voltunk. Hetek óta nyugalom honolt a tűzvonalon. A szabadságolások is rendszeresek voltak és nem voltak készülődések ütközetekre.

Egy bágyadt májusi napon lépdegélek, nyirfabotommal kopogva, a csendességtől unalmas árok padlózatán. Egy bakatársaság előtt megállok, rágyújtani egy vékony magyarcigarettára. Egy ember táborilapot ír, néhányan beszélgetnek. Nyugodt csendesen hallatszanak a szavaik, ahogy a ház elé telepedve szoktak sógorozni otthon vasárnap.

— Jól járt a káplár úr Lengyel, hogy a spitálba került. Éppen a nagy harcok előtt, — mondja az egyik baka. Nagyot szívok a gyufa lángjánál a cigarettámon.

— Most mán rossz napok gyönnek, — mondja egy másik.

Aki tábori lápot ír, szintén megszólal:

— Én is fölkészülődtem. Most még csak a duplaporciókat várom.

(Duplaporciókat dohányból, rezerva kávékockából, cvibakból ütközetek előtt osztanak ki a legénységnek.)

Füstöl a cigarettám, tovább megyek.

Rá se hederítek a beszédjükre. De hirtelen megállok. Összeráncolt homlokkal elgondolkodom valamin. Eszembe jut a bakaparancs.

Tíz nap múlva duplaporciókat kaptunk.

Lángban állt a front.

Sokáig nem sikerült végére járnom a bakaparancs rejtelmeinek.

Hogy miképen keletkezik, azt egy kedves kis történet révén sikerült megfejtenem.

A *Fönséges Atyánk*-ról beszélgettek a bakák.

Hallgatom a történetet Ezek a fiúk még nem látták soha a Fönséges Atyánkat. Amit elmondottak, azt hónapok múlván olvastam egy kis változtatással az újságokban és azt hittem, hogy a bakák e szívük szerint szőtt meséje mende-monda gyanánt került nyomdafesték alá. Beszéltem aztán egy tiszt úrral, aki a hadvezér közelében teljesített szolgálatot s megtudtam tőle, hogy amit a Károly-bakák beszéltek és ami csak sokkal később került az újságba, igaz történet.

A Károly-bakák szavai szerint az történt volna, hogy egy infanterista megszólítja a hadvezért, hogy dupla menázsit akarna, mivelhogy ő otthon is két ember helyett evett. A főherceg följegyezte a noteszába az infanterista nevét. Harmadnapra regementrapportra stimmelik a katonát. Ezredese lekapta róla a keresztvizet: hogyan mert panaszkodni Őfenségének? Az ezred legénységének pedig megparancsolták, hogy efféle többet elő ne forduljon.

Alig múlt el pár nap, fölkeresi a főherceg a bakát. Kapod-e fiam a dupla menázsit? Megtudja persze, hogy nem kapja. Azt is megmondja a baka, hogy az is el van tiltva, hogy panaszszal forduljanak a Fönséges Atyához. A Fönséges úr arca piros lesz a haragtól és megy azon melegiben a regementkommandóra. Rendbegyön a dolog. A baka megkapja a dupla menázsit és megint meg van engedve, hogy kiki elpanaszolhassa baját a Fönséges Atyának.

Fényük a bakák szeme, mint a csiszolt ékkő. Tetszik nekik a történet. A pokolba is bemennének

a Fönséges Atyáért, akit sohase láttak és aki egy tőlünk idegen bakának dupla menázsit adatott és elrendelte, hogy egyenesen hozzá fordulhatnak panaszukkal, kérelmükkel.

Kérdem a beszélő bakát: honnan tudja a történetet?

—A manikulás mesézte, aki a postát hozza. Másnap délben elfogom a *manikulas*-t Őt is kivallatom. Honnét vette a dolog hírét?

Azt mondja, hogy Podliszkiben beszélte neki egy kocsis.

Megkértem, kérdezze meg a kocsist, hogy δ kitől hallotta?

Kapom másnap az értesítést.

A kocsis Zaloscében hallotta egy szanitéctől.

Üzenem a kocsisnak: kérdezze meg a szanitécet, hogy ő kitől hallotta?

Megmondja a szanitéc a kocsisnak, a kocsis a manikulásnak, a manikulás pedig nekem, hogy Zborowban mondta neki a *Fassungs-Stelle*-nél egy őrmester.

Megint megy az üzenet. Én adom a manikulásnak, a manikulás adja a kocsisnak, a kocsis adja a szanitécnek, a szanitéc adja az őrmesternek: kitől tudja a történetet?

Gyön a válasz: az őrmester adja a szanitécnek, a szanitéc adja a kocsisnak, a kocsis adja a manikulásnak, a manikulás adja nekem:

— A zborowi őrmester a Fassungs-Stelle-nél, bakáktól tudja. A frontról, Tarnopol irányából jöttek a bakák. Ők a lövészárokban *hallották.*

Tovább már nem tudtam nyomozni, de fölösleges is.

Árokról-árokra, frontról-frontra mennek a hírek. És melyik milyen fontos a bakának, olyan messze jut el.

A bakaparancs keletkezésének ez a rejtelme. Világos előttem a dolog. Történik valami messze, vagy még nem is történik, csak talán az Armeekommandant ejt el pár szót, amit meghall a tisztiszolga, fülébe jut az ordonáncnak, megtudja a melderejter és terjed a hír gyalog, kocsin, lovon, a legdélibb frontokról föl a legészakibb frontokig.

A front széles emberszalagja eleven vezetéke az események hírének.

Némelyik hír napi járó földre se jut el. Ez bizonyára olyan hír, ami keveseket érdekel, vagy, ami idegen a baka lelkének.

A bakák Fönséges Atyjának lent van a frontja, Erdély havasai között; a mienk pedig fönt van Volhynia határában.

A magyar katona lelkének ege egy távoli, igen távoli magyar hadvezér nemes alakjának a délibábját varázsolja elénk. Ott van előttünk Volhyniában az, aki a valóságban román földön van, de magunk előtt látjuk és a miénknek is érezzük.

A magyar baka lelkivilágának ez a csodálatos délibábja még most is szemem előtt lebegteti azt a férfiút, aki, mialatt a noteszába az egyszerű baka nevét írja be, a nemzet történelmének sorai közé írja a saját nevét is. Ez a név pedig hirdetni fogja, hogy e rettentő földindulásban, égszakadásban milyen volt

Olyan volt, amilyennek rendeli — a *bakaparancs*.

MEGY AZ ÖREG A FIÁVAL.

A drótsövények előtt érik a rozs. Estelenkint halljuk, amint suhog az orosz kaszája a gazdátlan táblán, de tőlünk is kimén egy-egy kaszás infanterista. Nem a nap aranya csillog a kaszán; a hold ezüstje vetődik rá.

A mi kaszásunk, infanterist Könczöl, egész délután a kaszájával foglalkozott. Kalapálgatta rajta a csorbát és fél darab kaszakővel fente. Szinte megfeledkezett arról, hogy katona; kenyérkereső-szerszáma eszébe juttatta otthonát, földmíves-mesterségét, amiktől elszakadt.

Eltűnődöm ezen az emberen. Az infanterist Könczöl átváltozik a szememben Könczöl János földmí· messe. Csak a bronzérem zavar meg kissé, ami a mellén lóg, szennyes, ázott vitézségi szalagon. Voltaképen nem is katona ez a Könczöl, hanem földmíves. Hogy megfeledkezünk mi erről! A Führer úr Boglári így őszi idők táján, valamikor igen sok hordót csinált. A káplár úr Csik pedig számadó-juhász. A foglalkozása kiüt belőle valahogy, amikor a csatározásokból visszatérő juhait számolgatja. De a számokat

már nem a botja nyelére vési rovásokban, hanem kicsiny noteszba írja, megnyálazott ceruzával.

A katonatartást lemorzsolta róluk a hosszú háború. Amit fegyverrel tesznek, azt már mesterségből teszik. Odahaza az egyik földmíves, a másik asztalos, kovács, tanító vagy napszámos; az árokban és a harctéren csak ilyenek vannak: pionir, szapőr, infanterista, seinverfer, trén, szanitéc, tüzér, ordenánc, telefonista. Ezek a harctér mesteremberei már. Beleélték magukat a *dologba,* nem katonáskodnak, hanem dolgoznak. Átváltoztak a lövészárok polgáraivá...

Elmegyek infanterista Könczöl mellől, aki a kaszáját feni s akárhogy nézem már a bakákat: mindegyikben a polgárembert látom. Az egyik fiatal, a másik öreg; űzik foglalkozásukat; néznek ki a lövőrésen, fegyveresen lépeget az *alárомposzt* és áll mozdulatlanul a *sperposzt.*

Nyugaton vörös az ég, fölöttünk elhomályosuló hamvas kékségben feszül a mennybolt sátra, keleten a sötétség takarja el az oroszok árkait. Golyók suhannak, a megfigyelő-őrsök fegyverei pattognak és kelepel a *masingever.* A patruj kimegy. Aki nincs szolgálatban, behúzódik a fedezékbe, gyertya lángja mellett üldögél, szalonnát süt nyárson, vagy a csajkadekliben és melegíti a feketekávét.

Tuskón és padon üldögélnek a bakák, pipára gyújtanak és alig van kedvük beszélni. A hallgatással úgy van az ember, mint a beszéddel. Az egyik megkezdi, a másik folytatja.

A régi társaság van együtt. Kótai bácsi, akinek a veleszületett jókedvét már megcsípte a dér, Húsvét bácsi, az egyetlen, aki nem változott. Most is ritkán

szólal meg, de ha megszólal, érdemes meghallgatni. És ott üldögél Csiszár, aki nemrégen még *öregbaka* volt ebben a társaságban, a többiek pedig csak *rekvirált bakák,* de már ezek is beleöregedtek a háborúba, eltanulták az öregbakák fogásait. Nincs már annyi becsülete, mint volt. Olyan ő is már, mint a többi. Harcos.

Megdördül egy ágyú. Fölvetik a fejüket. Öregágyú. A mienk. Rá néhány másodpercre csattan egy másik. Ez is a mienk. De ez kiságyú. Harminchétmilliméteres, gyalogsági ágyú és bent fekszik a lövészárokban.

— *Megy az öreg a fiával!* — szólal meg az egyik baka.

A dolog magyarázata az, hogy a gyalogsági ágyút tréfából akkor sütik el, amikor az öregágyú lövegje a fejünk fölé ér. Ekképpen egyszerre ér az orosz árkokba mind a két löveg. A kicsiny is, a nagy is. Az öreg a fiával. Szinte egyszerre is robbannak el. Az egyik nagy hangon, a másik kis hangon.

Ez tetszik a bakának. Megtöri a komolyságát és mosolyog. Ráismétlik a mondókát:

— Megy az öreg a fiával.

Néhány perc múlva, már amint az ilyenkor történni szokott, a muszka is megszólaltatja ágyúit. Reccsenve robbannak el a lövegek. Megrázkódik a föld.

A patrujok is vadul lövöldöznek, de aztán csend következik.

Körülülnek egy kis fenyűfaasztalt és kenyereznek. Késhegyrevaló szalonna és kenyér teli pofával, így szokás kenyerezni.

Káplár úr Kapronczai, aki tanító egy kis győrvármegyei községben és hol a Bibliából, hol a történelemből, hol pedig az irodalomból idézget, megszólal falatozás közben:

— Emlékezzünk régiekről. A *standbeli* hősökről, akik még, bizony, nem voltak ilyen jó dekungban, amilyenekben mi vagyunk. Mi is a mi szenvedésünk ahhoz képest, amilyenben nekik volt részük!

Csiszárnak megrebben a szeme. Ő is standbeli. Ha azokról beszélhet, akkor megint öregbaka ezek között az újak között. Föléled emlékezetében Lublin, Cserezenka, Bobrka, Szuloszova. A tizenkilencesek diadalai, temetői.

— Nem is volt még nekünk, standbelieknek, ilyen dekungunk, — kezdi a beszélgetést. — Meg is bámultuk, amikor a muszkáktól elvettük az állásaikat. Azok értették a dolgot mindjárt az elején. Úgy belekaparták magukat a földbe, mint a vakondok. Emlékszem, amikor legelőször vertük ki őket a föld alól. Pénzes István volt a cugsfirerünk . . .

Húsvét bácsi a svaromkályha mellett üldögélt és alig figyelt a beszédre. A Pénzes István neve megütötte a fülét. Fölállt hirtelen, mintha megcsípte volna valami és lassan odahúzódott a többi közé.

— Pusztított bennünket a hideg, — folytatja Csiszár. A muszkagránátok is mindig közibénk verettek. Szüntelen folyt a harc. Már minden kommendánsunk elesett. Firer úr Pénzes vette át a kommendót.

— No fiúk, mondta, egy életünk, egy halálunk! Kiverjük a muszkát az állásából.

Nem szóltunk egy szót se. Tettük, amit mondott. Ő volt a kommendáns.

Húsvét bácsi izgatottan feszengett a hallgatók közt. Csiszárnak az volt a szokása, hogy minden mondat után néhány szippantást *tett* a pipájából. Az ilyen kis szünet csak annál jobban fölkelti az érdeklődést. Húsvét bácsi azonban most nemcsak érdeklődött, hanem türelmetlenkedett is.

— No, mi volt aztán? Kiveritek a muszkát az állásából ... — emlékeztette Csiszárt az utolsó szavaira és még közelebb ült.

— Megvártuk a hajnalt, — beszélt tovább Csiszár. — Aludtunk egyet a vállalkozásra. A firer úr Pénzes, amikor már vártuk a parancsot a sturmra, nagyon tűnődve nézeget csak az orosz állás felé, de nem szól egy szót se.

— Meggondóta! — mondogattuk egymásnak.

— Csak a szája járt neki! — szólt ez is, az is.

Csiszár megint elhallgatott. Hüvelykujja körmével nyomkodta pipáján a hamut. Nagyon gusztusosan tudott elmondani régi történeteket.

— Hát csak a szája járt neki?! — szólalt meg Húsvét bácsi.

Rekedten jött ki a hang a torkán s ahogy megcsillant az öreg szeme, úgy látszott, mintha a lelke rántott volna kardot.

Merően nézett Csiszárra és várta szájáról a szót.

Csiszár lenyomta pipáján a kupakot:

— Amikor jól megszemlélte a terepet, azt mondja a firer úr Pénzes:

— Nohát, mehetünk. A *dritte svarom* gyön utánam, a *cvejte svarom* lesz a *Unke flügel,* a *firte svarom* a *rekte flügel.* Az *erste svarom* utánunk mászik.

— Ezen mód megindultunk. Csúsztunk, másztunk előre. Dermedt volt még a föld a dértől. Már vagy háromszáz lépést csúsztunk és leheltünk, mint a lúd. Int a firer úr:

— Halt!

— Elnyúltunk a zúzmarás földön. Pihentünk. A firer úr Pénzes előremászott. A muszka állások előtt vagy kétszáz lépésnyire egy házikó bukkant elő. Mélyen feküdt két domb között, ezért nem láttuk a mi árkainkból. Azt mondja a firer úr, hogy odalopózkodik ahon a házhon és onnét majd jelt ad a sturmolásra.

Várakoztunk. Firer úr Pénzes eljutott a házig. Beugrik.

Eltelik egy kis idő: semmi.

(Az öregbaka szaporán szívja a pipáját, amíg a hamu alól kicsillan a tűz. Kékes, hullámos füstszalag emelkedik a pipából. Húsvét bácsi összeráncolt homlokkal figyel. Sokalja a szüneteket, amik Csiszár szavai közt vannak.)

— Egyszerre csak — folytatja Csiszár — kilép a firer úr a házikóból. Fél kézzel az ajtófélfát fogja és integet. Valamit kajált is mellé. Nem hallik, pedig nem vagyunk messze. Aztán, bágyatagon, halványan verődik el hozzánk a szava: Hurrá! Hurrá!

Elkiáltjuk mi is erre:

— Hurrá!

Kemény volt alattunk a told, nem süppedt, könnyen rohantunk előre. Eljutunk a fehér házig. Oldalvást odatekintek. Várom, hogy no most ugrik elibénk a firer úr, aztán neki a muszkának. De nem gyött. A fehér ház ajtaja be volt támasztva. A firer

űr visszament. A muszka golyók csak úgy zizegtek. Ketten-hárman föl is bukfenceztek közülünk. De a firer úr nem gyött. Erre csak még jobban megvadultunk. A puska tusával vertük a muszkát. Nekem pedig mindig csak az járt az eszembe, hogy a firer úr nem gyött, a firer úr nem gyött . . .

Húsvét bácsi maga elé meredt. Homlokán fényleltek a verejtékcseppek.

— Nem gyött. . . nem gyött ... — mormogta a hallott szavakat. — Nem gyött. . .

Úgy nézett maga elé, mintha lelke egy sötét gondolat szakadékába zuhant volna:

— Nem gyött . ..

Nehéz érzés halkította lélekzetünket. Megértettük Húsvét bácsit. Bennünket is bántott, hogy a firer úr nem gyött. Ott maradt a fehér házban. Az ajtót is betámasztotta maga után.

— Elvettük az árkot a muszkától, — beszélt tovább Csiszár. — Az igaz, hogy kevesebben lettünk. Udvardi Tamás, Szarka Kálmán, Mura Kelemen, csupa földim ... ott maradtak... a fele útban .. elnyújtózva ...

— No mondok, és fölhágok az árok tetejére, két öklömet pedig megráztam: Aki szakrámentuma van annak a firer úr Pénzesnek!

— Felzúdult a többi is.

— A gyáva! Nem mer előgyönni ugye! Dekkol a fehér házba!

Tovább akarja mondani a történetet az öregbaka, de egy kegyetlenül összeszorított ököl lecsap a fenyüfaasztal közepére. Meghökkenve fordulunk oda. Mint a bivaly, áll előttünk Húsvét bácsi s úgy néz Csiszárra, mint a gyilkos.

Hárman is beléje kapaszkodunk. Lehúzzuk a padra.

— Mi lelte, Húsvét bácsi? Ejnye, no . ..

Akadozva szólalt meg:

— Azt ne mondja, hogy gyáva, mert ... én . . . azt a gyereket... a Pénzes Istvánt... ösmértem... Az nem volt .. . gyáva . . . nem olyan fajta volt az ...!

Csiszár nyugodtan szítta a pipáját. Fürkészve nézte" Húsvét bácsit és mintha mi se történt volna, beszélt tovább.

— Fertály óra múlva, mert a firer úr még nem gyött, harmadmagammal elmegyek a fehér házhon. Benyitunk. Három ember volt bent. Mind a három feküdt. Két muszka és a firer úr Pénzes. Szurony-harc volt. Firer úr Pénzes még élt. Ránk tekintett, mintha kérdezne valamit. Azt mondom neki, szinte pityeregve:

— Firer úrnak alásan jelentem: elfoglaltuk az árkot. Csak úgy pislogott felénk megelégedetten. Letérdepelek melléje. A két muszka mellette feküdt.

— Mért nem hívott segítséget, firer úr?

Már alig tudott beszélni. Most tudtam csak meg, mért hangzott a szava bágyatagon, amikor azt kiáltotta, hogy hurrá! Akkor már meg volt szúrva. Odavont magához és csak úgy a fülembe lehelte:

— Azért nem köllött segítség, mert csak ketten voltak.

Mást nem mondott. Meghalt.

Húsvét bácsi arca elsimult.

Fölállt és dacosan bólintott, mintha azt mondaná: jól van.

Aztán ezt mondotta:

— A Pénzes István az én fiam volt!

Körülforgatta a tekintetét. Mindegyikünknek a szemébe nézett:

— Az én fiam volt. Anyjáról való neve volt a Pénzes, mert még nem esküdtem meg az asszonynyal... Nem tudtam, hogyan, miképen esett el? Most már tudom.

A svaromkályhában kialudt a tűz. Készültünk e-nyugodni. Csiszár visszatért gondolatainak kiinduló pontjára.

— Igaza van a tanító úrnak. Emlékezzünk a régiekről, a standbeliekről. Azok voltak a hősök!

Pipájából kiverte a hamut és elhallgatott.

Lépések hallatszottak. Nyílt az ajtó. Kézilámpásával bevilágított a tiszthelyettes úr:

— Infanterist Könczölt, aki kaszálta a rozsot, meglőtték a muszkák. Három-négy muszka beásta magát a rozs közé. Ki vállalkozik kiverni őket? Minden svaromból egy ember jöhet.

Csiszár, Kapronczai, Kótai azonnal előállottak, de hirtelen félretolta őket az útból Húsvét.

— Én megyek. Ti már tegnap vállalkoztatok.

Látszott rajta, hogy nagyon akar menni. A tiszthelyettes úr elfogadta. Vette a hátizsákját, fegyverét és ment. A bajonétot útközben nyomta rá a fegyver csövére.

Mi hamarosan elaludtunk. Alig alhattunk egy órát, csoszognak az ajtónk előtt. A fölnyíló ajtó mögött egy lomhán mozgó csoport. Egy embert hoznak. Belépnek a födözékbe.

Húsvét bácsit hozza két szanitéc.

A helyére fektetik és rávilágítanak. Arca sárga, mint az alma. Teste merev. Hiába hallgatják a szíve verését. A Húsvét bácsi meghalt.

Letakarják a szanitécek a köpenynyel és elmennek.

Magunk elé bámulunk.

Szomorú a dekung, mint a kripta.

Egy halott és néhány sirató.

Kapronczai, a tanító úr, szalmáján ülve, előre görnyed, összekulcsolt kezét térde közé szorítja és megszólal prédikátori hangon:

— Hajdanta sátorok alá gyűltek a vitézek és mentek apáik dicsősége nyomán. Ma más idők járnak! Az apák mennek fiaik dicsősége után...

A csendet, ami e szavakat követte, ágyú morajlása törte meg. Az öregágyú. Pár pillanat múlva megszólalt a gyalogsági ágyú.

Nem szóltunk. Erre az egyre gondoltunk mindannyian:

— Megy az öreg a fiával.. .

AMIKOR A MUSZKA MEGELŐZÖTT BENNÜNKET.

A *rekvirált bakák*-at már vitézségi érmek díszítik. Az ezredes úr egymásután tűzi fel *mejjükre* a bronzot és az ezüstöt.

Infanterist Rozsból káplár úr Rozs lett.

Csont-, vagy kaucsuk-csillag nem volt kéznél, a srapnell alumíniumából csinált magának csillagot, azt varrta föl.

Kótai bácsi frejter úr lett. Fehér posztóból vágta ki a csillagot.

Némely előléptetett vitéz pedig, csupán fehér cérnaöltésekkel *markérozta* paroliján a csillagokat.

Becsei papiros-csillagokat varrt föl, miként gyerekkorában, amikor a Rába partján katonásdit játszott. Akkor is papiros-csillagja volt és íme, most is

Ezek a sápadt alumínium-, szennyes posztó-, vagy cérna- és rongyos papiros-csillagok a legértékesebb dekorációk. Ilyen csillagok csak ott fórsrtftosak, ahol sem idő, sem alkalom más csillagot keríteni, mert tűzben-vérben szerezte és kapta az ember.

Már megismerték a fiúk a mozgó harcok érdekességét, szenvedéseit és veszedelmét is.

Az állóharc valóságos paradicsom a mozgó harc mellett. Hegyen, völgyön, erdőn táboroztak.

Belejutottak egy kicsit a *pofozóba*.

Irgalmatlan tömeggel zúdultak ránk a muszkák. Át akartak rajtunk törni.

A Károly-bakák megmutatták, hogy micsoda emberek!

Ha a katona *csak* annyit tenne meg a háborúban, amennyi a kötelessége, legyőzné az ellenség. De többet cselekszik a kötelességénél. Önként jelentkezik olyan vállalkozásokra, amiket senki se parancsolhat rá, mert azokhoz *emberség* kell. Emberség pedig, vagy van az emberben, vagy nincs.

A szabad ég alatt tanyáznak, erdőkben táboroznak; azt se tudják, hol leselkedik rájuk a halál? A jó fedezékről csak úgy beszélgetnek, mint valami régesrégi kellemetes emlékről.

Most már, akik hazulról gyönnek, egyenesen a tűzbe kerülnek. Ezek még beleremegnek egy kicsinyt, amikor morogni kezdenek az ágyúk és amikor egy regruta a válla közé húzott fejjel hallgatja a csattanásokat, megszólal egy napsütötte harcos, akiben igen nehéz a szelíd Kótai bácsira ismerni:

— Soh'se ijedezz, pajtás! Most még csak a *talkskából* lűnek, de majd ha a *négyökrös* kezdi!

Amikor pedig, ijedten fut hozzá egy nemrég érkezett baka, hogy ellőtték a kezét, megvetően nézi végig és istenadta, édes humorral mondja néki:

— Úgy köllött! Minek jöttél a háborúba!

És az újdonsült harcosok egykettőre meggyőződnek arról, hogy ezek között az emberek között *nem lehet* félni. Mert, a bátorság és bizakodás épp úgy

BACZO

ragad egyikről a másikra, mint a rémület. A rémüldöző embert aztán úgy is vezetik a háborúban, mint az ijedős lovat a városban. Oda viszik, ahol legnagyobb a *forgalom,* hadd szokja meg.

Hétről hétre tart a támadás, a harc. Egyik szuronyharc a másikat követi. A gáztámadással is meg kell ismerkedni. Gázmaszkával az arcukon várják a bakák az ellenség rohamát.

A sebesülteket egymásután viszik hátra. Ezredorvos úr Benedek, doktor úr Visintin, szanitécfénrik úr Klein, tűz alatt végzik az embermentési munkát. Vitézül viselik magukat az orvos urak mind. Nem tudják, mi az önvédelem, csak a mások védelmét ösmerik.

Könnyebben sebesült katonák önként mennek vissza a tűzbe.

A tiszt urak az első vonalban a legénységgel. Az ezred daliás parancsnoka, újbessenyői Wagner ezredes úr, katonás keménységgel és féltő, atyai gonddal vezeti a szakadatlan, véres harcot; buzdító szava hangzik mindenütt és a hősi tettek nyomán már a jutalmat is nyújtja. Mellette a *regimentagyutános,* kapitány úr Sámsony osztja meg az ezredes úrral a harcok nehézségét és a küzdelmek során a veszteség megtorlásra, a győzelem lelkesedésre buzdítja a katonát.

A negyedik batalion a pergőtűz orkánját állja és a reáözönlő muszkahordák támadásában őrnagy úr Groó, hadnagy úr Gavorra, hadnagy úr Berényi véres testtel, sebeik alatt összeroskadva, jutnak az ellenség kezébe. A többi három batalion pedig még ádázabb elszántsággal feszíti mellét az ellenség áradatának.

amelynek hullámai, megtörve a Károly-bakák szirtjein, szennyesen hömpölyögnek vissza medrükbe.

A Károly-bakák nem engednek!

Támadásra támadással felelnek.

A rögtönzött árkaink előtt a megtört rohamban sebesülten elesett oroszok kétségbeesett kiáltásai hangzanak. Vonaglanak, csúsznak-másznak a földön, kezüket összekulcsolva könyörögnek. A kemény harcosoknak megesik a szívük. Akik a kézitusában nem ismernek irgalmat, azoknak könny szivárog a szemébe. Néhány baka önként vállalkozik, hogy behozza őket. Fegyvertelenül mennek ki az árokból. De alig érnek a sebesültekhez, söpri a földet a géppuska. Lövik az oroszok azokat, akik a testvéreiket akarják megmenteni. Alig lehet közülök egykettőt behozni. A többi kint marad. Rájuk borul az éjtszaka sötétje, de a terepet folytonosan fényszórók, világító golyók derengetik. Megindító és megremegtető kiáltások és nyögések hangzanak panaszosan. Némelyik sebesült reggelig nyög, hív, ordít; némelyik két napig, némelyik három napig vonaglik, amig a halál megváltja szenvedéseitől, előtte is, mögötte is száz-száz lépésnyire emberektől, akik egy korty vizet se nyújthatnak neki. Megüvegesedett szemüknél, a kínoktól meggörbült ujjaiknál, nyitva maradt szájuknál borzalmasabb az emésztő szomjúságtól megdagadt nyelvük s még fájdalmasabbak gondolataink, amelyekkel a saját fegyvereinktől halálnak halálával halt ellenségeink árváit látogatjuk meg.

Ezek a föl-fölserkenő érzések és gondolatok a legszomorúbb virágai a csatamezőnek.

De a hajnal derengésekor már nem szabad érezni; megújul a harc, amely már napok óta tombol. A bakák rohamra mennek megint és megint. Kézigránátjaikat hatalmas lendülettel vetik az oroszok közé. De alig robban el, már az ellenség kézigránátjai pusztítanak köztünk. Vad lárma, káromkodás, hörgés, följajdulások nálunk is, amazoknál is. Némely ember hős, mint egy félisten, a másik pillanatban pedig, vérében nyöszörgő, megrémült gyermek.

A bakák gyorsak és hevesek; az oroszok fáradt vérűek és lomhák. Mi nem hiszünk, csak abban, hogy győznünk kell; az orosz pedig kételkedve harcol. De a bizalma is más. mint a mienk. Mi önnönmagunkban bízunk, ők pedig a hatalmas tömegükben, — tehát, mindegyik mástól vár valamit.

Rögtönzött árkaink mélyülni kezdenek. A tízszeres erő már nem tud visszanyomni. Szüntelen harc és szüntelen ásás. A fegyver és lapát közt most igazán nincs rangbéli különbség. De még a katonák közt se. A tiszt úr éppen úgy ás, amikor szükséges, mint a baka. A tiszthelyettes úr Szabó és a Kelemen, a törzsőrmester úr Stolcz, mélyen nyomják spátnijukat a földbe. És hull közibéjük a vas és az ólom.

Így alakul ki nagy köralakban az árok Luck körül.

Otthon finom piros krétával rajzolják a térképre ezt a vonalat.

De a muszka át akar törni rajtunk, hogy visszaadja Gorlicét!

A még mindig kezdetleges árkok nagy sebeket kapnak. Gránát veti szét a földet, szakgatja össze az éjszaka húzott drótakadályokat, és tízszer is újra kell kezdeni a munkát. Roham roham után jő, de a baka

már ragaszkodik az árokhoz, mert vére, verítéke tapad hozzá és amelyhez reménye fűződik. Fogcsikorgatva veri vissza a támadót, akinek e pillanatban még a fajtáját is gyűlöli és egy lapátnyomot nem áldozna fel a lelki üdvösségéért se!

Ember és anyagpótlás egymásután és rendszeresen jő hazulról. A *káder*-től friss, lelkes menetzászlóaljak, zászló és nemzetiszínű szalagdíszekben, lelkesedve, bátran, kifogyhatatlanul; arról a jó túladunai termőföldről, amely a paradicsomkertje ezeknek a lélekben és testben erős és gazdag fiúknak, akiknek a keménységén elcsorbul az ellenség kardja.

Az újonnan érkező katonák is úgy értik a háborút, mintha könyvből tanulták volna. A kádernél nem is katonákká nevelik őket, hanem harcosokká. Aki nevelte és vitézekké gyúrta őket, revisnyei Reviczky Ádám alezredes úr, a pótzászlóalj parancsnoka, maga is a harcok tüzén és poklán ment már keresztül.

Nem is mehet az orosz már egy tappodtat se tovább. A támadások és szuronyrohamok tajtékzó hullámai még neki-neki zúdulnak a földbe mélyülő falainknak, de hiába minden.

Otthon a térképre rajzolt piros krétavonalat nem kell már hátrább húzni!

Még folyt az elkeseredett harc, amelynek minden napja a dicsőség fényét szórta a sáros, poros, verejtékes vitézekre, amikor ezredes úr Wagner nagy dicséretben akarta részesíteni a Károly-bakákat.

De történt valami, ami fölöslegessé tette ezt a szándékát.

A frontunk egyik pontján behoztak egy elesett orosz tisztet. Irományai közt egy napiparancsot talál-

tak, amelyben egy orosz tábornok azzal a fölhívással fordul a legénységéhez, hogy oly vitézül, hősiességgel és lelkesedéssel harcoljanak, miként a szemben álló ezredek.

És az orosz generális a szemben álló ezredek sorában fölemlítetette a Károly császár és király nevét viselő 19-ik gyalogezredet is.

Ezredes úr Wagner kihirdette legénységének az orosz dicséretet. Az orosz napiparancs a mi ezredünk napiparancsában jelent meg. De egy sor volt elébe írva, ami így kezdődött:

„Az orosz megelőzött minket...”

Nem kellett röstellni a dolgot.

LATIATUC FELEIM ZUMTUCHEL
MIC VOGMUK?

Amikor berukkoltak és a kaszárnya udvarán girbegörbén álldogáltak katonaládáikkal és a jófogású őrmester úr azzal biztatta őket, hogy majd kiegyenesíti a társaságot, azt mondotta Kótai bácsi, hogy a sok munka alatt bizony megtilolódott az ember.

Most ott álldogálnak a *Hilfsplatz*-on, amit a baka *hirsplac*-nak nevez.

A háború küzdelmei alatt tilolódtak most meg. Fonnyadt arccal, megpróbáltatásokat szenvedett testtel verődtek össze maródivizitre.

Az ősz, a tél és a nyári orosz tömegtámadás borzalmai kevés vonással, de komor ékesszólással beszélnek arcukon.

Fáradtan ténferegnek, karjuk ernyedten lóg. Gyűrődött ruhájukkal és sebes testükkel olyanok, mint a szecska között összetöredezett, szivárgó tyúktojások.

Ki olvasná le róluk, hogy pusztító förgeteg gyanánt mentek ezek szuronyrohamra? Köhögnek, fájós lábukat nehezen emelgetik és némán üldögélnek, vagy fekszenek a hordágyon sebesüléseikkel. Oly

csendesek, hogy észre se veszszük, ki közöttük haldokló?

Magasan fölöttük szárnyas gép zümmögése hallik és megint dobognak az ágyúk, amelyek vadásznak a gépre. Fölvetik szemüket a felhők közé, de látszik tekintetükön, hogy már kevés közük van a dologhoz. Egykedvűek és fáradtak.

A hallgatás perceiben, amint ott ülünk, elgondolkodunk a tetteinken, mint valami fékevesztett dorbézolás utáni szürke reggelen. Igazságot teszünk lelkünkben. Minő emberek voltunk mi a háborúban? Oh, egészen mások, mint aminőknek jóhiszemű írások rajzolnak bennünket! Nem voltunk hasonlatosak a géppuska szerkezetéhez, amely érzés nélkül pusztít. Csakugyan nem gondoltatok erre? Mi is féltünk, mert mi is emberek vagyunk. Arcunk ólomszürkére vált néha a halálfélelemtől. Sapkáink szorítása alatt homlokunk izzadsága hányszor nem is izzadság volt, hanem a halálfélelem verítéke! Szuronyrohamaink, kézitusáink diadalait ismeritek. De nem ismeritek azokat a diadalainkat, lelkünk mélyében véghezvitt rohamainkat, amelyekkel — mielőtt az ellenségre vetettük volna magunkat — a halálfélelem felett arattunk győzelmet. Nem harci gép a hurrázó baka, aki nem törődik életével! Neki is vannak gyermekei, anyja, felesége. Neki is köll az élet. Neki sem édes dolog elpusztulni. S hogy *mégis* odavetette a győzelemért, a becsületért, a kötelességért, az aztán megint más.

De jól van; a katonák félelméről nincs is joga másnak beszélni, csak magának a katonának, aki legyőzte a félelmét is. Előbb ezt, csak aztán az ellenséget.

Értsétek meg és bocsássátok meg neki, hogy szívesen ül fel a parasztkocsira, amely a kórház, amely a haza földje felé viszi őt.

A nehezebb betegek és sebesültek a kocsi szalmáján ülnek és fekszenek, akik pedig el tudnak menni a maguk lábán, csöndes karavánként mennek a kocsi után.

Távolodik a lövészárok, de lelkünk vissza-visszamaradozik. Úgy érezzük most, mintha *otthonról* mennénk el. Azok, akik még az árkokban maradtak, családunk tagjaivá váltak és már örökké azok maradnak. Szeretnénk magunkkal vinni valamennyit.

De már eltűntek az árkoktól, hadállásoktól tarajos magaslatok. Katonák művelte földek táblái, nyírfaerdők fehérfoltos sudarfái között, völgyek madárzengésű lombjai alatt, patakok kanyargó, mezei virágoktól díszes szegélyei mellett halad a csendes maródikaraván.

Mintha csak otthon volnánk a túladunai hegyes, dombos vidék panorámájában.

Aztán elfordul a figyelmünk a földekről is, a tájak szépségéről is. A magunk bajával foglalkozunk.

Egy baka, aki a kocsi oldala mellett lépked, a mellette lévőhöz szól:

— Magának mi baja, Kótai bácsi?

— Kehülök és hasogatja lábamat a tél hidege. Melegen süt az augusztusi nap.

— A tél hidege?

— Az. Amikor órák hosszat feküdtünk a csatakos hóban, patrujban ...

— Dagadt?

— Bokában egy kicsit.

— Akkor vissza is küldik a svaromléniába.

Hallgatag mennek.

Kótai bácsi aszott, nyugodt arccal viszi tovább lábaiban a tél hidegét. Visszaemlékeznek a télre, amikor hóköpenyegben mentek patrujba. Olyanok voltak, mint a kísértetek.

Sereghajtónak ballag a többiek után Mátyus. Kerek arca elfogyott, mint a hold. Mellén bronzérem. Ha fölveti a szemét megcsillan benne a láz szomorú fénye, mint valami kis mécses bánatos világa, ami halavány reménynyel mutatja a hazavivő utat.

A kocsiban sebesült baka fekszik, azzal a némasággal, amelylyel a magyar katonák beszélnek a szenvedéseikről.

Sűrű lombok között apró házak fehérlenek ki. Megérkezünk a *Sanitäts-Anstalt*-hoz.

Csak most, egy óra múlván, felel Kótai bácsi a hozzá intézett dologra:

— Ha visszaküldenek a svaromléniába, akkor visszamegyek ...

Több Károly-bakával találkozunk, akik már napok óta itt vannak. Sokan közülök mennek vissza a frontra. Mások meg mennek tovább. Az orvos urak folytonosan dolgoznak. A kis faluban, parasztházban, valóságos klinikájuk van. Egy György nevezetű káplárnak éppen a lábát metszik, fűrészelik le. Törzsorvos úr Lipter Kornél és az ezredorvos úr Klein Sándor emberséges gonddal végzik a inunkat. Térden alul veszik le a káplár lábát, pedig, tanácsosnak vélnék töviben levenni. De jobban használhatja, ha több marad belőle. Másnap aztán mégis csak le kell venni tövében. Nem kímélik magukat a munkától.

A műtét előtt és után, hogy a vérveszteséget pótolják, literszámra fecskendeznek a bőre alá konyhasóoldatot.

A káplár nem nyílt harcban sebesült meg. Talán a pipáját tömte, mialatt felrobbant közelében az akna, melynek egy darabja megfosztotta a lábától. Nem volt alkalma bizonyságot tenni hősiességéről. De a műtőasztal az, amely elárulja, hős, kemény vitéz fekszik-e rajta, vagy se? Káplár György úgy viselte magát a kés alatt, hogy a törzsorvos úr „a műtőasztalon tanúsított hősies magatartásáért" az első osztályú ezüst vitézségi éremre terjesztette föl. Még ott voltunk, amikor a kitüntetés meg is érkezett.

Nemsokára megint kocsin vagyunk. A nehezebb betegeket és sebesülteket viszik tovább. A kocsiról a tábori vasút ládaformájú vaggonjaira helyeznek bennünket. Szedegetik a lábukat a vaggonok elé fogott törpe lovak. Hegyeket, utakat, mezőket látunk, amelyeken egykor nyögve meneteltünk. Sokan közülünk most is nyögnek, amikor vontatnak bennünket csattogó patkójú, robotoló lovak.

Gyönyörű, fás vidékek, völgyek tűnnek elő, amiket legutoljára a hó vastag, puha dunyhája alatt láttunk. Sivár, dermesztő szelek sírdogáltak akkor fölöttünk; most langyosan simogat a szellő, csoportosan álló alma- és körtefáról csomószámra piroslik az érett gyümölcs, pillék repkednek, vidám madarak dalolnak és sárgán önti el fényét a Nap a szikrázó levegőben. Csupán a tábori vonat keskeny vaggonjaiban, emberek lelkein, megsoványodott testén szomorkodik az enyészet. Halk sóhajok hallatszanak, fakóarcú sebesültek suttogva kérnek vizet és a fiatal katonák is az aggastyán ráncait viszik az arcukon.

Megfogyatkozott, puha testükön csak a kéz és a láb feje hatalmas, kérges, erős.

Halántékukon és nyakukon látni, amint a kék erek lüktetnek; a mellettem fekvőnek pedig hallani, amint a betegesen működő szervezete zörög, halkan nyikorog, miként a megrongált gépezet, amelyen meglazultak a csavarok.

Délfelé megállunk néhány barakk-ház előtt. Levest és tejet adnak fel és megyünk tovább.

A vasúti állomásra érkezünk, kilenc-tíz órai utazás után, ahol a télen a harctérre érkeztünk.

Már sokan állnak, fekszenek ott, akik hamarabb kerültek ide. A vonatot várták, ami már befűtött mozdonnyal áll az állomáson.

A tábori vasútról leszedik a sebesülteket.

Az ácsorgó csoportokban itt is ösmerősöket találunk. Káplár Kapronczai, a tanító úr lépked felénk. Ő is igen fáradt és öreges. Bot van a kezében és meghajlott testtel áll meg előttünk.

Nézi a fiúkat, akikkel együtt harcolt. Milyen mások voltak ezek még nemrég! Hogy szórták, verték szét a muszkát, most pedig egymásra támaszkodva lépdegélnek.

Ő még hű maradt a régi szokásához. Magasra emeli a kezét, mint szószéken a pap és a régesrégi Halotti Ima komoran figyelmeztető szavait mondja, fejét helybenhagyólag bólogatva:

— Latiatuc feleim zumtuchel mic vogmuk...!

A katonák komolyan néznek reá, egy jóképű magyar infanterista pedig odalép a tanító úrhoz és megszólítja.

— Hová valósi a káplár úr?

— Miért?

— Mert, hogy olyan furcsán beszél...

A mozdony fújja magából a gőzt. Megmozdul. A vaggonok összeverődnek, majd megállnak. Fölraknak bennünket a vaggonokra.

Most nincs a vonatunk föllobogózva, mint amikor frissen, kíváncsian jöttünk. Nagyon fáradt és sokat tudó emberekkel indul meg a vonat.

A HÁBORÚ.

I.

Az őrmestert kerestem fel szolgálati ügyben. Nem találtam a fedezékében s leültem, hogy megvárjam. Az asztalkáján sokféle lim-lom hevert és egy zsebkönyv, amely az első oldalára volt nyitva. Az írás, amelyen akaratlanul végigfutott a szemem, oly együgyűnek látszott, hogy mosolyogtam rajta s nem találtam illetlennek, hogy végigolvassam. Az első sora különben fölhatalmazott rá.

Ez volt írva az első lapra:

Ez a könyv az enyém, de a beleírottak mindenkié.

Bizonyságok a bennem lakozó Istennek megemlékezéséről.

Inft. Epres Ferenc, 19. gy. e., 3-ik század, 2-ik szakasz, 1915.

Közelebb vontam az asztalkához a padot. Emlékezetem szerint efféle mondatokat találtam a zsebkönyvben:

A Biblia könyvében üres lapok maradtak. Azokra rovom írásomat.

Magadban keresd az Istent. Az Isten benned van. Ha ott nem találod, másutt hiába kutatnád.

Ördög is lakhatík benned, de akiben nincsen értelem, abban sem Isten, sem ördög nem lakhatik.

Az én pénzem úgy gyarapszik, hogy osztogatom. Adok egy tallért, származik kettő.

Nem vettem észre, hogy az őrmester belépett. Elpirulva mondtam valami mentségfélét és ő a notesz első sorával felelt.

— Ez a könyv az enyém, de a beleírottak mindenkié.

— Oly áhítattal mondja, akár csak egy bibliai idézetet, — mondottam.

— Nekem ez a notesz bibliám, — felelt az őrmester. — Akinek pedig az élete meg van benne írva, Epres Ferenc ... Ő . . .

Valami nagyot akart a száján kiejteni, de elhallgatott. Aztán így szólt:

—Elmondok róla mindent, amit tudok.

Elgyújtotta a svarmkályhában a tüzet. A ritkuló levegőben a kis fenyőfaasztdlon álló gyertya magasabbra nyújtogatta lángját.

Hallgattam az Epres Ferencről szóló történetet.

*

Veszprémmegyeiek és egy községbe valók voltunk. Én tanító vagyok, ő gazdatiszt volt.

Esténkint az Úri Kaszinóban gyűltünk össze. A Kaszinó kertudvarában asztalok voltak fölterítve s csütörtök és szombat este cigány játszott. Ezen a két napon feleségestől jöttek a nős emberek.

Epres már féléves házas volt, de még nem mutatkozott. Május végén — kilencszáztizennégyben — mégis eljött egy szombat este a feleségével. Min-

denki a szép fiatalasszonyt nézte. Rózsaszínű ruhában volt s tejfehér arcán is a rózsa színe halványlott.

Virágzott az almafa. Igazán odaillett közébök. Olyan volt a haja a lámpák fényében, mint a bronz, ahogy az öntő műhelyéből kikerült csillogva a tűztől, amely megolvasztotta.

A selyemeresztő hernyók begubózás előtt teltek, fehérek és bársonyos fogásnak. Olyan volt ő is. Finom, bársonyos fogású, fenér és lágyhajlású. Elhitte volna az ember, hogy pórusaiból selymet ereszt — amelylyel más ember köré fonja a gubót. Nem is tudtam máshoz hasonlítani, mint a selyeméi esztő hernyóhoz. Foglalkoztam selyemtenyésztéssel, talán emiatt. De szinte hittem, hogy gubót tud szőni az emberek köré; aranygubót, mint a Nap nyári delelőn, vagy piros gubót, amilyen a Nap a lemente perceiben, vagy pedig — nem szabadulhattam ettől a gondolattól — *fekete gubót.* . .

Látogatásuk hírére a fiatalság letette a dákót és a kártyát; kiszállingózott a kertbe. Ízléstelen megjegyzéseket tettek halkan Epresnére, amint ez ily alkalomkor ritkán szokott elmaradni és tiszteletteljesen köszöntötték, amikor sikerült elfogniok a pillantását.

Ezek a vidéki fiatalemberek szerelmi dolgokban roppant éhesek, de szerényebbek a jóllakott fővárosiaknál. Megelégedtek azzal, hogy messziről nézhetik a szép asszonyt. Leültek egy félhomályban maradt helyre és szomjukhoz bort, fölgyülemlett érzésükhöz cigányt rendeltek asztalukhoz.

A cigány halkan játszott. Nem is a dalokat hallgatták, hanem magát a hangulatot. Úgy átadtuk magunkat néki, mint Siófokon a langyos hullámoknak.

Epresné egykedvű maradt. Nem érdekelte semmi. Elégedetlennek se látszott. Az ura, aki mellette ült, olyan ember volt, amilyen sok van. Rövidre nyírt haja, fehérbabos kék nyakkendőcsokra, végiggombolt, kissé kinőtt hamuszürke kabátja azt a látszatot keltette, hogy derék polgárember, akinek rendben a szénája. Abban tűnt ki, hogy jóízű nevetése túlharsogta a többiét, friss üde hangon, mintha naponta hat nyers tojást ivott volna meg s ilyenkor meg lehetett számlálni széles, keményvágású szájában a harminckét vadegészséges fogat.

Horpadtmellű, barna, alacsonytermetű fiatalember jött az asztalhoz Epresnét még nem ismerte és a társasághoz nem szokott ember elfogódottságával mutatkozott be.

— Horváth Ervin.

Epresné nem nyújtott kezet, csak a fejét biccentette meg.

Horváthnak egy nyugdíjas megyei hivatalnok szorított helyet Epresné mellett Az öreg kényelmetlenül érezte magát a keveset beszélő menyecske oldalán, átengedte hát a helyet a fiatalembernek, akiről Epresné csak annyit tudott, hogy egy kis birtokon gazdálkodik.

A beszélgetés kissé megszakadt. Az öreg nyugdíjas törte meg a csendet Horváthhoz fordulva:

— El ne felejtsem, öcsémuram; gratulálok

A többiek, úgy látszik, tudták, hogy ez mire vonatkozik, mert úgy tettek, mintha most jutna csak eszükbe a dolog; ők is odafordultak némi irigységet leplező mosolylyal:

— Az ám! Gratulálunk!

Horváth hajlongott.

Epresné nem tudta, miért gratulálnak Horváthnak, de nem is törődött vele. Csak úgy oldalvást vetett tá egy pillantást és amint látta a boldogan hajlongó férfit, kicsinylő mosoly suhant végig ajkán.

— Miért gratulálnak neki? — kérdezte kíváncsian egy hölgy.

— Kegyed nem tudja? Hatalmas vagyont örökölt.

— Ugyan!

— Egy milliót, — mondotta egy másik.

Horváth közbevágott, szinte mentegetőzve.

— Dehogy! Nem egészen negyedmilliót. . .

Szemben ültem Epresnének. Mintha villanyos áram futott volna át rajta. Ránézett Horváthra. Nem felejtem el ezt a pillantást. Nagy, kék szeme kerekre nyílt és tikkasztó szomjúság emésztette. A sóvárság égett benne. Megcsuklott a torka s arca bágyadt szürkére vált, mint a gyöngy. Sajátságos nyugtalanság fogta el; szinte meglendült, mint a delejtű, ha vasdarabot ejtenek melléje. A delejtűnek is idő kell, amíg a vasdarab mellett megáll, de egy új irány felé fordulva áll meg. Ez az asszony is lecsillapodott; figyelme, gondolata azonban szintén új irányba hajlott.

Mesterien olvadt át hideg hangulatából a legkedvesebb nő szeretetreméltóságába. Azt hiszem, kívülem, aki figyeltem őt, nem vette ezt észre senki. Költői hevülettel kezdett beszélni a csodaszép estről. Meglátta az almafák pazarul virágzó gallyait, meghallotta az epedő szerelmi dalokat játszó cigányt. Az érzéstelen arc hideg szépsége lángolt; hűvösfényű kék szeme a tavasz mámoros ragyogásában gyúlt ki.

Szárnyakat bontott a hangulata. A beszélgetés elevenebb lett. A hegedű húrja is vidámabban rezgett Fölhangzott az asszony nevetése is. A szép arc a jókedv váltakozó domborulataitól ékes lett, mint az almafa gallya a fakadó rügyektől, bimbóktól és a nyiladozó virágoktól.

Horváth el volt ragadtatva az asszonytól, akinek még a lehelete is forró volt és aki úgy hajlongott, mozgott, mint a selyemeresztő hernyó, amikor gubót sző . . . Úgy éreztem, hogy kétféle gubót sző egyszerre. Egy lenyűgöző, aranyosat Horváth és egy fojtogató, feketét Epres köré.

Már csak Horváthtal beszélgetett mindenről megfeledkezve s mi gyönyörködtünk az asszony tüneményszerű jókedvében.

A fiatalember kábult volt és izzott. Amikor pedig egy hosszas, bensejéből kirezgő nevetés után, mintegy pihenésül, elcsendesedett az asszony, de még mindig mosolygó, derült arccal; Horváth vörös bort töltött Epresné poharába és suttogva hajolt hozzá, mámorosan ejtve ki a szavakat:

— Kegyednek gyöngyvirág-kelyhében illenék nyújtanom egy harmatcseppnyi bort . . .

Az asszony hirtelen elkomolyodott. Ajkát és nyelve hegyét megérintette a borban és nem nevetett többet. A boldog szomorúságnak az a keveréke sugározta be arcát, amelyben egy könnyed ecsetvonással több a szomorúság. Pompás játék volt.

Horváth nem értette meg és zavarodottan nézett rá. Azt hitte, hogy a szavai szegték a kedvét a csodálatos asszonynak. Kétségbe volt esve. Ostobának érezte magát. Elvörösödött attól a gondolattól, hogy

szempillantás alatt a semmibevevés és talán a megvetettség mélységes mélyére zuhant. Marta a lelkét ez a gondolat. Hiába igyekezett az előbbi hangulatot visszaidézni. Az asszony csak még hidegebb és komolyabb maradt. Úgy érezte, mintha egy félórára trónra emelték és aztán lelökték volna onnan. Előbb még az asszony mosolya se volt az övé és most mégis úgy érezte, hogy az egész asszonyt elvesztette.

Mesterei az asszonyok az ilyen ellentétes hatások keltésének; a férfiaknak pedig fejlett hajlamuk van arra, hogy az efféle kísérleteknek eszközei legyenek.

A társaság kezdett széledni. Epresek is fölálltak. Horváth kétségbeesetten nézte a távozni készülő asszonyt.

Epresné kezet nyújtott Horváthnak s mintegy önkéntelenül, oly erősen szorította meg a férfi kezét, hogy az meglepetten és kábultan állt előtte, anélkül, hogy szólni tudott volna, vagy ideje lett volna a kézszorítást viszonozni. Mikor aztán elmentek és egyedül maradt, megint ügyetlennek érezte magát. Lelkiismeretfurdalása volt. Azt hitte, most helyrehozhatta volna hibáját, de végkép eljátszott mindent.

A fiatalemberek asztalához ment.

— Szerencsés vagy mindenben, — mondták neki.

— Elhódítod a vármegye legszebb 'asszonyát.

Ez még jobban elkeserítette. Fájdalmasan érezte a vélt veszteséget.

— Ugyan, — mondta kedvetlenül — Jól éreztük magunkat; ennyi az egész.

És reggelig ivott

Néhány hétig ritkán láttam őket, de hallottam, hogy Horváth mindig Epresékkel van.

Július elején megint együtt voltunk a Kaszinóban.

A trónörököspár meggyilkolásáról beszélgettünk. Már egy hete történt a becstelen merénylet és az izgalmas hírek után mintha lecsendesedett volna a világ. Egy asszony büszkén említette, hogy milyen nagy hatást ért el a kisleánya a záróünnepélyen. Azt a verset szavalta el, amely így kezdődik: „Három árva sír magában, elhagyott, sötét szobában .. .” Az iskolaszéki elnök is könnyezett.

Epresné szótlanul vacsorázott. Újkrumplit evett rántott csirkével és salátával. Horváth mellette ült és ő is vacsorázott. Kisujján már gyémántgyűrű szikrázott.

Epressel beszélgettem. Azt fejtegette hosszasan, hogy a merénylet vérháborító inzultus, amit meg kellene torolni, de hirtelen megakadt a szó a torkán, megzavarodott, alig találta előbbi szavát.

Epresné és Horváth könyöke finoman összeért, megállt kezükben a villa és kés; egymás felé fordították fejüket, néztek egymás szemébe, mint valami szédítő mélységbe, a lelkeknek azzal a kábító összetapadásával, amely az óvatosság és józan ész világától elszabadítva, a mámor és a pillanatnyi őrület örökkévalóságába veti az embert.

Aztán elvált a tekintetük. Epresné az urára vetette pillantását és nyugodtan ette tovább a rántott csirkét.

Az ecetes saláta fehérre marta szája szélét és ekkor szívtelennek, kegyetlennek látszott.

Horváth is meglátta, hogy Epres észrevett valamit, de nem törődött vele. A szerelmes ember dacossága töltötte el.

Tovább beszélgettünk, de Epres szavai már nem a gondolatait követték. A vacsora után még félóráig

maradtunk, aztán elmentünk. Epres az egész úton nem szólt egy szót sem. Otthon is hallgatott. Örökké nyugodt és derűs arca elkomolyodott. Epresné nézett az urára és mérgelődött. Nem a barátságtalan arca bosszantotta, hanem, az, hogy valamit észrevett. Idegesen szólt rá:

— Mi baja? Egész este nem lehet a szavát venni. Olyan arcot vág, hogy rossz nézni.

— Nem lehet mindig jó kedvem, — mondotta Epres és tovább hallgatott.

Epresné az ablakhoz ment. Hűvös levegő lehelt be az ablakon. Kissé lehiggadt. Az urához fordult, aki újságot kezdett olvasni az asztalnál. Alig észrevehető megvetéssel szólt hozzá.

— Tudom, mi baja? Ostoba! Egyéb mondanivalóm nincs.

S mert Epres nem szólt, később ezt is hozzá tette:

— Azt hiszi, nem tudom, hogy a féltékenység bántja?

Kibámult az ablakon és erőltetetten nevetett. Epres odalépett hozzá. Az ő egyszerű, őszinte hangján beszélt.

— Igen, Etelka; féltékeny vagyok!

Epresné, noha ő maga mondta ezt, csodálkozva nézett rá.

— Féltékeny vagyok, — ismételte Epres. A kedvességére, mosolyára vagyok féltékeny; gyötör, ha mást is részesít benne. Szeretném, ha minden mosolya az enyém volna. Nem másért, csak ezért vagyok féltékeny.

Úgy látszott, mintha Epresné megértette volna az urát. Odahajolt hozzá, mint egy doromboló angóramacska.

— Lássa, ezt jól esett hallanom. Nem haragszom.

Csókolni kezdte az urát, olyan szenvedélylyel, ami újság volt Epresnek. Amikor aztán ránézett a felesége arcára, megilletődve vette észre, hogy könnyek peregnek a szeméből. Epresné megvárta, amíg a szeme ismét megtelik könnyel, ezzel a férfiakra megindítóan ható orvosságcseppel és úgy nézett az urára:

— Magának egy komoly nőt kellett volna elvennie, nem ilyen gyereket, mint én vagyok...

Epres könyörgött. Bocsásson meg neki. Hisz ő még csakugyan „gyerek". Nem volna szabad komolyan venni.

Amikor megbékéltek, az asszony oly mélyet sóhajtott, mint egy felnőtt.

Ezentúl nem tudott szólni Epres, sőt, nem vette észre, amikor a feleségének összeért a könyöke Horváthéval és a pillantásuk is egymásba tévedt.

Közben megint lángra lobbant a trónörököspár meggyilkolásának a kérdése. Megdöbbentő, förtelemmel teljes bűnlajstromot állítottak össze Szerbia ellen s mert ez az eredendő bűneiben nagy ország nem mutatkozott hajlandónak igazságot szolgáltatni, elküldöttük neki a híres Ultimátumot. Nyugtalanul várta mindenki a választ. Egy szombat esti hat órára volt megszabva a válaszadás határideje. Epres befogatott, hogy a két órányira fekvő Veszprémbe hajtson hírekért. Hatalmas zápor kerekedett. Vihar rázta a fákat. Az országos vihar, mintha a természet felháborodása lett volna azért a természetellenes viharért, ami kitörőben volt. Bőrig ázva ért vissza késő este a hírrel, hogy a megátalkodott balkáni bűntanya elutasító választ adott.

Epresné azzal fogadta, hogy itt volt Horváth. A borzasztó vihar kergette be, miután erre felé volt dolga. Itt maradt, amíg a vihar elült. Epresnek feltűnt, hogy ezt oly sietve mondja el a felesége. Később azt is mondta Epresné, hogy amikor éppen itt volt Horváth, más látogató is jött. Azt is a vihar kergette be. Nem tudta Epres elűzni azt a gondolatát, hogy Horváth szándékosan jött, a felesége pedig azért mondotta el, nehogy mástól hallja meg.

— Még beszélni fognak, — mondotta kedvtelenül, — hogy mialatt nem vagyok itthon, Horváth nálunk időzik...

Epresné roppant dühös lett erre. Szinte idegrohamot kapott, hogy az ura agyon üldözi az ő őrült féltékenységével. Befutott az ebédlőbe és sírt. Sírása eszébe juttatta Epresnek, hogy a felesége még „gyerek" és bánni kezdte, hogy szólt. Az eset, elvégre, igazán nem fontos, csak ő látja nagynak az egészet. Röstelte. Férfiatlannak találta gyanakodását.

Addig kérlelte a feleségét, amíg abbahagyta a sírást.

Ennek örült, noha, ha még vár, úgyis megunta volna. A vacsoránál pedig úgy beszélt már Epresné néhány dologról, amit Horváthtól hallott, mintha a Horváth neve a legközömbösebben hangzó név volna a házukban. Eprest ez még jobban megnyugtatta.

Néhány nap múlt el. Epres készült kimenni a pusztára. Befogatott. Már indult, mikor a felesége, mintegy ötletszerűen, így szólt hozzá:

— Éppen a Horváth háza előtt megy el; szóljon be hozzá, hogy látogasson meg. Nem akarok egész délután unatkozni.

Nyugodtan nézett az urára, aki egy pillanatra tétovázva állt meg, de nem volt ereje tiltakozni.

— Jó; szólok neki; — mondta és úgy tett, mintha természetesnek tartaná a kívánságot.

Az úton a féltékenység és szégyen érzése fogta el; de nem tudott egyebet tenni. Még azt remélte, hogy Horváth nem lesz otthon. Csalatkozott. Horváth otthon volt. Frissen volt beretválva és szép ruha volt rajta. Epres jókedvet erőltetett magára és megkérte, hogy látogassa meg a feleségét.

Gyötrelmekkel tette meg a pusztáig terjedő utat. Megalázott, nyomorult embernek érezte magát. Gondolkodott, milyen kifogással fordulhatna vissza, de nem talált egy jó kifogást se és szegyeit is volna visszamenni.

Szórakozottan nézte a pusztán, amint az emberek dolgoznak.

Egy ember a tarlót szántotta és a felesége készült hazamenni. Átkötötte fején a kendőt és karjára vette a kosarát.

Egy szálas, derék legény ment el mellettük s odaszólt a menyecskének:

— Együtt mehetünk hazáig, ha akarja...

Az asszony már menni akart vele, de az ura, megállítván az ekét, odaszólt a legényhez:

— Elmegy a feleségem a maga lábán!

Aztán az asszonyhoz fordult:

— Várj! Én is megyek mindjárt.

A legény állt és nézett.

Epres megszólította az embert.

— Mért nem engedi a feleségét vele?

Az pedig így felelt a felesége és a legény előtt:

— Nem vetnek bika alá borjút.

A legény huncutul nevetett és tovább ment. Az asszony leült és várakozott az urára.

Epres az asszonyban mintha a feleségét és a legényben mintha Horváthot látta volna.

Megkapta ez az őszinte, emberies dolog. Ezek az egyszerű népek úgy beszélnek, ahogy gondolkodnak s úgy cselekednek, ahogy cselekedni akarnak. Az ő társaságában pedig mást mond az ember, mint amit gondol és mást tesz, mint amit akar...

A szántók mellett elhúzódó országúton kocsi tűnt fel Veszprém felől. Porzott az út, ahogy vágtatott. Az ember, aki rajta ült, odakiáltott Epresnek s még jobban a lovak közé vágott:

— Elrendelték az általános mozgósítást!

Az emberek letették a kaszát. Az eke is elakadt. Epres arra gondolt, hogy ez jó kifogás, amelylyel haza siethet...

II.

Az olajfa alatt ozsonnára volt terítve. Az asztalon fehér abrosz, frissen, ahogy a szekrényből kikerült, még a hajtások is meg voltak rajta; porcellántányéron barázdás, kuglóf alakú kövér vaj, egy kis fonott kosárban meggy; két rózsaszínű, virágokkal díszített kávéscsésze mellett vajaskenyér.

Epres izgalomtól izzadó arccal érkezett meg és találta feleségét Horváthtal az asztalnál. Amint meglátta őket, megnyugodott. Nem állt rögtön elő az

újsággal. Ha koholt kifogással fordult volna vissza, már messziről kezdte volna, hogy mi hozta haza?

Asztalhoz ült. Látta, hogy még nem tudnak a a nagy újságról, ami most végig morajlik az országon, a világon. A felesége gúnyosan mosolygott. Ez a mosoly mind gyakrabban jelent meg ajkán az utóbbi időkben. Szinte jól esett most neki, hogy egy világtörténelmi esemény a mentsége, ami majd a felesége szájára fagyasztja a bántó mosolyt.

Epresné felállt, hogy az urának is hozzon kávét.

— Hívom Ágnest, — mondotta Epres, — ne fáradjon maga...

— Ágnes elkéredzkedett anyjához, — mondta Epresné nyugodtan s bement.

A férfi homloka elborult. Felesége tehát egyedül volt Horváthtal. Arra az egyszerű föld m ívesre gondolt, aki megtiltotta feleségének, hogy a legénnyel menjen haza. Horváth észrevette, hogy Epres megütődik a dolgon, de nyugodtan szürcsölte kávéját és jó étvágygyal harapott a vajaskenyérből.

Epresné hozta a kávét. Arca hideg és büszke volt. Hallgattak mind a hárman. Végre az asszony szólalt meg, nem is fordulva az urához. A csészébe nézett:

— Azt hittem, hogy estig van dolga a pusztán...

Letette a csészét és kicsinylően biggyesztette a száját. A kis arcjátékkal szinte azt látszott mondani: „Ostoba, nagyon átlátszó módon féltékenykedel...” S nem is várva be ura feleletét, túlzott kedvességgel fordult Horváth-hoz:

— Egyen még egy vajaskenyeret! Majd én fölkenem rá a vajat. Jó?

Egy karéj kenyérre kenni kezdte a vajat.

Epres letette a csészét.

— Nagy újság hozott haza. Csodálom, hogy még nem tudják...

Csak Horváth nézett rá tettetett kíváncsisággal. Felesége oda se fordult. Kente a vajat, ami olyan volt a barna kenyérhéjon, mint a zongora fogán az elefáncsont.

— Elrendelték az általános mozgósítást. Be kell vonulnom, — mondotta Epres.

Epresné és Horváth összenézett. Mintha egy nem várt és nem sejtett világ kapui tárultak volna fel előttük, teljestele titokzatossággal. De Epresné hirtelen föleszmélt. Kiszakította tekintetét Horváthéból, letette a vajaskenyeret, kezét rátette az ura kezére és úgy szólalt meg lágy hangon:

— Úgy-e, csak tréfál?

— Nem, igazat mondok.

— És magának is el kell menni?

— El.

Horváth idegesen gyújtott cigarettára. Ő nem volt katona. Neki nem kellett elmennie. Epres katona volt egykor.

— Nem zavarom önöket — mondotta és felállt. — Tudom, hogy kevés ideje van Epres úrnak a készülődésre.

Elment. A férj és feleség egyedül maradt.

Most kezdte csak átgondolni Epres a dolgot. Belekábult abba a sötét bizonytalanságba, mely előtte tátongott. Karját tehetetlenül ejtette ölébe s mozdulatlanul nézett maga elé. Egy esetre gondolt, amely gyerekkorában történt vele. Csónakra ment, mely a

parthoz volt kötve s mialatt játszadozott a habokkal, a csónak eloldódott és vitte az ár...

A halántékára szorította a kezét.

A felesége gyöngéden szólott hozzá:

— Legyen nyugodt. Hat hét múlva itthon lesz. Nem tart tovább...

Nem, nem tart tovább, nem tarthat tovább! — ezt gondolta Epres is. Föléledt ettől a gondolattól s jól esett a felesége biztató szava. Egyszeribe elfelejtett minden keserűséget. Azt hitte, ez az eset megint egymás mellé sodorja őket.

— Mikor kell mennie?

— Holnap.

Csendesen ültek. Az asszony homlokán mély barázda mélyült a két széles szemöldök közé s lenyűgözve gondolataitól, fordult az urához:

— Megtehetné, Feri, hogy egy levelet ír bátyjának ... Ő nem vonul be... Gondoskodni kell a jövőről... Ha az apjuk meghal, a birtoka kettejüké... Megírhatná neki, — ő mindent megtesz, amit maga kér — ha esetleg... hiszen emberek vagyunk .. maga, véletlenül elesnék, mondjon le javamra arról a részről, ami magát illetné...

Úgy érezte magát Epres, mintha tengerbe zuhant volna s a felette összecsapó hullámokban egy hidegtestű szörnyeteg simulna hozzá. Felesége jellemének egy szörnyű szakadékába pillantott be. Szédült.

— Nem kellett volna erre gondolnia, Etel, — mondotta oly nyugalommal, ami idegenszerűvé tette. — Az első percekben, hogy el kell mennem, nem kellett volna mindjárt arra gondolnia, hogy eleshetek... De ha már rá is gondolt erre, jól esett volna,

ha megfeledkezik arról a jelentéktelen kis birtokrészről és csak én... én... lettem volna, akit elsősorban ...

Nem folytatta.

Ha el lehet képzelni egy pillanatnyi rettenetes csendet, úgy az követte a férfi szavait. Epresné megrettenve meredt az urára.

Az asszony lelke olyan, mint a mesék herceg várkastélya. Van egy rejtett szobája, ahová ne nyisson be senki, aki boldog akar maradni. Úgy érezte Epresné, hogy ennek a rejtett szobának az ajtaját ő maga nyitotta ki meggondolatlanul. Ami könny most szeme héja rózsaszínű peremén remegett, az igaz könny volt. Az ijedelem izzadsága volt. Azt hitte, hogy e percben elvesztette Eprest a birtokrészszel együtt. Azok közé az asszonyok közé tartozott, akik minden férfit meg akarnak hódítani, de egyet sem elveszteni, kivált nem birtokrészekhez csatolt férfiakat.

Ijedten kutatta ura arcáról a gondolatokat. Nem talált rajta semmi megnyugtatót.

— Nem szabad ezt oly komolyan vennie, — mondotta és sűrű könnyekben tört ki, — hiszen védtelen nő vagyok, aki egyedül áll...

— Ne sírjon; nem veszem komolyan.

— De komoly maradt. Megitta kávéját és fölállt.

— Nemsokára visszajövök. Meghallgatom, mit beszélnek az eseményről.

Szokása szerint kezet csókolt feleségének és elment. Este lett, mire visszajött.

Közben, az általános mozgósítás hírére, megérkezett felesége idősebbik nővére, Blanka. Ura hivatalnok volt Veszprémben. Pár évvel volt idősebb Etelnél.

Feltűnő volt hasonlatosságuk, de arca Etel gyönyörű arcának eltorzított mása volt. A bronzszínű haja színét vesztette s arcán a hasonlatosság vonásai kuszáltak voltak. Az a mélyedés pedig, ami az ajkszögletén fészkelve, Etelnek gyermeki kifejezést adott, visszataszítóan közönséges volt és mégis ugyanaz. Ha jól megnézte őket az ember, a két arcot egyformának és mégis egymás ellentétjének kellett találnia.

Amikor Epres a lámpa világánál megpillantotta, azt hitte, a feleségét látja és megdöbbent. Aztán vette csak észre, hogy Blanka van előtte. Etel az asztalnál könyökölt.

Blanka rútsága oly közel volt Etel pompázó szépségéhez, hogy megzavarta az embert. Némely pillanatban mintha ő is a szépség varázsában tündökölt volna, hogy aztán ugyanazok a vonások megszégyenítsék az előcsalt tetszést.

Még soha úgy fel nem fogta Epres ezt a sajátságos hasonlatosságot, mint most, s ahogy Blanka arcáról elmenekült a tekintetével az Etelére, az ő makulátlan szépsége látszott egy pillanatra borzasztónak; mintha a két arc vonásai egy közös mozgási képességgel bírtak volna, ami a szépségből a rútságba és ebből amabba ragadhatná a kifejezést.

— Hallom, hogy be kell vonulnia! — fogadta Blanka ijedt szavakkal sógorát. — Hisz ez rettenetes! Az első gondolatom az volt, hogy mi lesz magával és Etelkával?

Epres szótlanul ült le s szivarra gyújtott.

Etel, akiből már eltűnt a délutáni ijedelem, kifakadt:

— A maga nyugalma igazán kihozza az embert a sodrából!

— Epres nem értette Etelt.

— Különben — mondta Epresné — most már mindegy. Hamarabb kellett volna szakítania ezzel a hizlaló nyugalommal.

— Nem értem.

— Tudom; az ilyet nem szereti megérteni.

Epres megint nem tudta, mire céloz Etel.

Blanka vette át a szót:

— A dolog úgy van, Feri, — kezdte s látszott, hogy olyanról beszél, amit Epres távollétében megvitattak, — maga bevonul és Etel itthon marad. Miből fog élni? Magának egykettőre fölmondanak, vagy kiadnak pár heti fizetést és vége. Sokszor volt szó arról, hogy hároméves szerződést köt... Ez biztosította volna mindenről. De egyik napról a másikra halasztgatta...

— Ez igaz. Jobb alkalmat vártam rá. Nem tudtam, hogy háború lesz...

— Pusztán szerelemből igazán nem lehet megélni,— vágott közbe Etel kesernyésen.

— Abból igazán nem lehet megélni, — felelte Epres, — de arra mégis jó, hogy a nehéz órákban egymás segítségére legyünk általa és egymásért egy kis nélkülözéstől se riadjunk vissza...

— De amit megtehetne, még azt se! — kiáltott fel Etel, de elhallgatott.

Mit? — kérdezte Epres.

Blanka szólalt meg.

Arról van szó —

Etel közbevágott:

— Mondtam, hogy erről ne beszélj!

— De csak beszéljen, — mondta Epres belesápadva a vitába. — Nem árt, ha egyetmást tisztába hoz az ember.

— Miért ne mondhatnám meg? — húzta föl a szemöldökét Blanka. — Arról van szó, hogy az a birtok, amit maga és a bátyja fog örökölni —

— Ismét kérlek, hogy ne beszélj erről, — szólt közbe megint Etel. — Ez már el van intézve.

— Már úgyis tudja, miről van szó, — mondta Blanka és elhallgatott.

Epres a tárcájából egy ajánlott levélről szóló szelvényt vett elő és az asztalra tette, Etel elé.

— Mi ez?

— Megírtam a bátyámnak, amit kívánt. Föladtam ajánlottan.

Egy ceruzával fogalmazott írást is elővett. Azt is az asztalra tette.

— Ez az elküldött levél szövege.

A két asszony hallgatva ült. Egyik se nyúlt az írás után, pedig szerették volna elolvasni. Végre Etel féloldalt odatekintve, próbálta átfutni a sorokat, de csak a szokásos megszólítást tudta kibetűzni. Aztán unott arccal vette föl és olvasta. De letette anélkül, hogy egy szót is szólt volna. Blanka folyton Etel arcát figyelte; arról akarta leolvasni a levél tartalmát, de Epresné arca kifejezéstelen maradt. Erre, mintha csak unalomból tenné, ő is felvette a levelet. Ő már nem állta meg, hogy csalatkozott arcot ne vágjon.

— Ne haragudjon, — szólalt meg s ujjával gyűrögette a papirost, — ez a levél annyi, mintha meg sem írta volna.

— Miért? — kérdezte Epres.

— Hagyjuk már ezt a dolgot, — fordult Epresné a nénjéhez. — Nem érdemes...

Blanka azonban nem szerette befejezéstelenül hagyni megkezdett mondatát.

— Azt kellett volna kívánnia, hogy közjegyző előtt mondjon le a magára eső részről.

— Fölöslegesnek tartom, mert a bátyám teljesíti kívánságaimat.

Most már Etel se tudott elhallgatni egy megjegyzést.

— Szerencsés ember maga, hogy mindenkiben bízik.

— A bátyám nem „mindenki”! — felelte Epres idegesen.

— Ha ne adj Isten, rákerülne a sor, mégis megtagadná, — mondotta Blanka, — ha most meg is ígérné...

— Ezt a bátyámra vonatkozó megjegyzést kikérem, — szólt Epres izgatottan. — Az *én* családom nem olyan... Az én családomban becsületes emberek vannak!

— Azt akarja ezzel mondani, hogy a *mi* családunkban nem becsületes emberek vannak? — pattant föl Etel.

— Hallatlan! — fakadt ki Blanka. — Sérteget!

— A maguk családjáról nem volt szó, — folytatta hevesebben Epres. — A magaméról beszélek. És azért kezeskedem. Ez, különben is, nem üzlet. Szívességet kérek, amiért nem követelőzés és bizalmatlanság jár, hanem köszönet.

— Akkor már nincs is rá szükségem, — kiáltotta

Etel. — Könyöradományt nem kérek. Végeztem ezzel a dologgal.

Ágnes jött be vacsorára teríteni. Leverten ült le utolsó otthoni vacsorájához Epres. Asztalbontásig hallgattak. Ha Blanka nem evett volna nagyszerű étvágygyal, majdnem úgy kerültek volna vissza a tálak a konyhába, ahogy behozták.

A vacsora után eszébe jutott Epresnek a holnap, amikor mennie kell. Keserű érzések fojtogatták. így kell-e elbúcsúznia Eteltől, aki boldogságát jelentette eddig? Pénzről vitatkoztak, mint a kalmárok. Örökségről, mely még a távolban állott, és az egész kérdés azon nyugodott, hogy ő eleshetik. Zokogni szeretett volna, hogy ezt oly nyersen számították az eshetőségek közé; a vitatkozás hevében pedig már úgy állt előttük ez a lehetőség, mint egy feltétlenül megtörténő esemény, mint ahogy kedd után szerda és szerda után csütörtök következik.

A háború komolysága és borzalma még nagyobbnak tűnt fel előtte. Miért van pillanata, amikor hiszi, hogy visszatér, amikor a felesége is lehetségesnek tartja, hogy „ottmarad"?

Végignézett szomorúan a kis lakáson. Eddig ez volt számára a világ. Úgy érezte, hogy már nincs köze hozzá! A megszokott, kedves bútordarabok hidegen lapultak a falakhoz; vonalai, faragványai idegenszerűen néztek rá; nem is úgy, mint az idegenre, hanem miként az olyan emberre néznek, aki hez ezt a néma kérdést intézik: „Mit akarsz? Neked menned *kell!* Itt se vagy már. Nem számolunk többé veled. Holnapjainkból hiányozni fogsz. Tetteinket már nem irányítják a szándékaid és szándékainkat

a tetteid. Útban vagy. Menj! Nem kell kivárnod a legvégső pillanatot. Már mindegy. Menj! menj! Az idők járását úgysem állítod meg és emellett talán arra gondolsz, hogy visszafordítsad kerekeit a múltba."

Epres átrohant a másik szobába. Úgy érezte, hogy nincs más mentség számára, mint az öngyilkosság. A kétségbeesés rohama fogta el, melyben csak egy érzése maradt ébren. Érezte, hogy maga felett való rendelkezési joga nincs, nem is volt. Mily semmi, mily alantvaló Embernek lenni!

Beroskadt egy székbe. Testi ereje nem bírta el hitének ily földrengésszerű összeomlását. A világ mint valami rettenetes gépezet tűnt föl előtte, melynek kerekei összemorzsolják. Pedig csak a hétköznapi valóság tárult fel előtte, amin nem is volna szabad fönnakadni. Hiszen önállóság nincs is! A Földre is más erők kényszerítik a mozgást, az egész naprendszer mozgása is más erőknek engedelmeskedő. Miért legyen éppen a parányi ember független, elszakadt része a világmozgató erőknek?

Lelkében nagyot öregedett az alatt a félóra alatt, amig a székbe roskadva ült. Fanyar volt a tudásnak az a gyümölcse, amelylyel megkínáltatott. Amikor magához tért, azt hitte, most már nem történhetik semmi, ami fájdalmas volna számára.

Végigsimított két kezével arcán, mintha saját magát akarta volna megtapogatni, hogy ő-e csakugyan, aki már semmivel se törődik, aki már sem a jó, sem a rossz számára nem létezik?

Nyilt az ajtó és a csillár fényétől bearanyozva megjelent Etel.

Epres megrezzent. Ezt a nőt még szerette. Ettől még nem szabadult meg.

Etel hozzálépett és vállára tette a kezét.

— Jöjjön be; ne gyerekeskedjen. Igazán nem akarok így megválni magától, — mondotta a megbocsájtó és kegyosztó ember hangján, amiből Epres nem olvasta ki, hogy ez talán megalázóbb minden másnál.

Fölállt és állati mohósággal ölelte magához Etelt. Ajka rátapadt az övére, ami üde és édes volt, mint a cseresznye húsa és égető könnyei ráperegtek a hűvös női arc bársonyára.

— Szeretem, végtelenül, nagyon szeretem, — lihegte forrón s reszketve kuszálta ideges ujjaival Etel bódító illatú haját, ami most szinte az eszét vette és úgy szorította karjai közé az asszonyt a szerelem mohóságától eltorzult arccal, mint a Faun a hatalmába került Nimfát.

— Legyen esze, — mondotta halkan Etel, amikor kiszabadult a kíméletlen ölelésből és rendbeszedte megbomlott haját, ami mindig az első az asszonynál s nem lehet oly lázas pillanata, hogy arról megfeledkezzen.

Epres kábultan, legyőzötten követte. Blanka az ablaknál állt s az utcáról az ablak táblájára fekvő sötétség tükrében nézte magát. Ahogy Epres odapillantott s meglátta a sógornője tükörképét, megborzadt. Oly gyönyörűnek látta az ablak lapjáról ráfénylő Blanka arcát, amilyen Etelé volt. Az az érzése támadt, hogy a sötét szobában az Etel szépségének rettentő mását, a rút arcot halmozta el csókjaival.

III.

Mindennek rendelés szerint kell végbemenni. Nem hat hétig tartott a háború, mint Epres hitte. A tél is elmúlt, a tavasz is a vége felé járt s a háborúnak még nem mutatkozott befejezése. De baráttáncot kell járni a katonának. Rák hátán jár az ideje; türelmetlenséggel nem tudná előbbre tolni. Lélekben is erősnek kell lennie a katonának, aki a háborút viseli, különben semmire sem jutnának a hadvezérek a legokosabb terveikkel sem. És a háború, amennyire megvámolja a testet, annyira gyarapítja a lelki tulajdonságokat.

Epresnek nem volt a hosszú idő elviselhetetlen. Beletemette magát az otthonától elválasztó tér- és időbeli távolságba. A búcsú után, ami keserűséggel töltötte el, enyhülést talált a nehéz harcokkal eltöltött hónapokban.

Valóságosan a távolság óceánjába fürdette lelkét. Sok időnek kellett elmúlnia, amíg képzeletében Etel képe megszabadult Blanka arckifejezésétől. Valahányszor maga elé rajzolódott a pompás asszony arca, a gyermeki tisztaság vonásaival, mintha csak egy varázsló űzte volna gonosz tréfáit, alakult át a Madonnaarc egy rettentő női arckifejezéssé, ami Blankára emlékeztetett...

A két arckifejezés küzdött egymással Melyik győzi le a másikát, melyik diadalmaskodik a férfi emlékezetén? Blanka arcát fogja-e magára ölteni Etel, hogy soha enélkül el se lehessen képzelni, vagy eloszlik a varázs, mely ezt a lélekölő játékot űzi...

Amikor a bakák arról kezdtek beszélni, hogy „mikor jutunk haza?” — elborult Epres homloka. Ő nem beszélt a hazajutásról. Elsompolygott azok közül, akik erről beszélgettek s úgy hallgatott, mint az árván született gyerek, ha anyáról hall szót, vagy még inkább, mint az a gyerek, aki elvesztette édesanyját.

Érezte, hogy az „otthon” nyugtalanságot és boldogtalanságot rejt az ő számára. A harcok menedékké váltak neki.

Elmerült a tűzvonal éjszakai rejtelmeibe. A fegyverek dörrenése, aknák erőszakos robbanása, a zölden vagy pirosan játszó világító rakéták fellobbanása és a végnélküli harcok megnyugtatták. A lelki kínlódásoktól szabadították meg ezek.

Visszaszerezte nyugodtságát, csak a hangos, mindent túlharsogó nevetése nem tért vissza. De erre kevés alkalom is nyílik a harctéren. Etel lassankint visszahelyeződött emlékezetében arra a helyre, a hol eredetileg volt. Nem érhették többé azok az izgalmak, amik mellette élve érték. Rózsaszínű tábori lapok szabályos vonalú soraiban jelentkezett előtte asszonya. Nem beszéltek többé Horváthról, pénzről, — gazdája meghagyta a teljes fizetését, — de sokban Epres jósága okozta, hogy Etelre nyugodt szeretettel tudott már visszagondolni.

Amikor a mezei munkára szabadságolták azokat, akik jogosultak voltak erre, mégis elkomolyodva húzódott félre. Az „otthon” még nem ígérte neki a tökéletes boldogságot. Félt tőle, mint valami lelki gyötrődéseket jelentő fogalomtól. Nem tudta még hinni, hogy mindazt megtalálja benne, amit régente.

Bágyadtan nézett a hazaindulók fölvidult serege után. A fronton maradt.

Belevegyült egy sajátságos lelki életet élő seregbe, amilyet egy kevésbbé felületes szemlélő mindenütt felfedezhet a harctereken.

Főképen öregebb bakák vannak benne, de gyakori köztük a fiatalabbja is.

Maguk se tudnak erről a szövetségről.

Se felekezetnek, se vallásnak nem lehet nevezni, ami ebbe a szövetségbe viszi őket

A hit nevében gyülekeznek benne.

Saját maguknak a papjai, prédikátorai, apostolai.

Pásztorok, földmívesek, kézmívesek.

Eszébe jut az embernek a bibliai kor, amidőn szentek támadtak ezek sorából.

Csoportokba verődve gyűlnek össze nyugalmasabb órákban.

Volt köztük egy baptista kötélverő. Rohamra kellett indulniok. Egy csoport közepén állt és áhítattal hallgatták szavait:

— Ne féljetek a haláltól, testvéreim. Az az igazi élet, amit a mi Urunk mutatott meg nekünk. Az Úr minden utat megtett, amit az embernek meg kell tennie...

A kötélverő orosz szuronydöféstől esett el és nyugodtan halt meg.

Epres belekívánkozott és elvegyült ezek közé az egyszerű emberek közé és szépen beszélő száját éb. redező értelemmel hallgatták.

A sok nyugtalan, szenvedésteljes hónap, amelyen keresztülvergődött, sajátságos életfelfogással és bölcseséggel gazdagította meg.

Gondolatait nem a szent könyvekből merítette,

hanem az érzéseiből. Saját magában találta meg azt, amit az emberek sokszor a kétségbeesésig *kívül* keresnek — és alig szoktak megtalálni.

Ott ültem én is a csoportban és hallgattam az ő meggyőződésteljes szavait:

„A Biblia könyvében üres lapok maradtak, ródd teli azokat *a magad írásával.* Azok lesznek igazi zsoltáraid, amiket magad szerzel, s bármily együgyűek is azok, higgyétek el, kedvesebben vétetik, mint a mások ékes szavakkal megalkotott énekei."

„Ha magadban nem találod az Istent, hiába keresnéd másutt, mert Isten benned van. Velünk szenved ha nem szavai szerint cselekszünk és fájdalmát a lelkiismeretfurdalás által érezzük meg."

„De kiben lakik csupán Isten? Egy volt csak, akinek egész lényét istenség töltötte be. Ez Jézus volt. Ő makulátlanul született."

„Bennünk a jó a roszszal van keverve. Az Istennel az ördögöt is hordozzuk magunkban s minden cselekedeted előtt hallhatod mindkettő szavát. Rád van bízva, mit tégy velük? Ha mérlegre veted: az Isten tanácsából egy porszem lehúzza súlyával az ördög tanácsának hegyeit."

Megnyílt szájjal, egy számukra újonnan hangzó dolog megismerésével hallgatták Eprest, aki a harctéren megnőtt szakállával úgy ült köztük, mint egy próféta. Emberibb volt mindenkinél, és amily egyszerű volt ő maga, szavai is oly egyszerűek, mindenki értelmébe férkőzők voltak.

„S miről ismered meg a két tanács közül az Isten tanácsát? Csak jót tanácsol és a szavai nem gúnyosak. Szeresd az Istent, *ki benned él."*

Az emberek az égre néztek, ahol az Istent szokták keresni. Az ég magas kékjén szitakötőformájú szárnyas gép dongott és utána lövöldözött srapnellek füstjének raja követte.

— Magas az égbolt, — szólalt meg Epres és nézte a szárnyas gépet, — de ott is csak azt találod, amit a földön. Világ az is, mint a mienk. Tövig koptathatná lábát, aki másutt és nem magában akarná az Istent megtalálni. Mert, amilyen magasságos magas az ég és kietlen a vigaszt keresőnek, oly mélységesen mély a szív, mely szentegyháza a *te* Istenednek ...

Csupán egy katona hallgatta ellenségesen Eprest. Kenderes István, aki szintén jámbor ember hírében állott s tarisznyájában a kenyere mellett ott volt mindig az Újtestamentum könyve.

— Istentelen beszéd! — kiáltott közbe s fölegyenesedett.

Félve néztek rá, csak Epres maradt nyugodt.

Föltartotta a szent könyvet, mint a feszületet szokás, vagy mint a zsidók a tórát és a katonák szeme rászegeződött az Újtestamentomra.

Hangosan kiáltotta:

„Miatyánk ki vagy a *mennyekben!"*

— Értitek? *A mennyekben!* Pogány beszéd, hogy az ember *magában* hordozza az Istent! Ne hallgassátok! Istentelenség minden szava!

Halott csönd támadt Kenderes szavaira.

Az egyszerű emberek tétován néztek Epresre. A nagyranőtt szakállával olyan volt, valamint egy régi olaj kép.

Világosan látó kék szemét Kenderesre fordította.

— Én nem a szavak után megyek, hanem az igazság után...

Kenderes még harciasabb lett. Maga elé tartotta a könyvet a bal tenyerén és jobbjával, mintha megpecsételné a benne Írottakat, rácsapott és indulattól szederjessé vált arccal kiáltotta:

„A világ elmúlhatik, de az én szavaim nem múlnak el!"

Fenyegető keménységgel hordozta végig tekintetét a gyülekezeten. Balkeze, melyen a könyv és ezen a jobbkeze volt, mozdulatlanul maradt, mintha megkövült volna.

A csendességen még egyszer végigzúgott a hangja:

„A világ elmúlhatik, az én szavaim nem múlnak el!"

Tamáskodó pillantások fordultak Epres felé, aki még mindig nyugodt volt. Némelyek megzavarodva nyomkodták kialudt pipájuk hamvát és szívogatták nyugtalanul a pipát, amiben már nem volt tűz...

Ahány pillanatig hallgatott Epres, annyi emberben kelt életre a kétség. Követelően szegeződött rá a tekintetök.

Ki sejtheti otthon, mi mindent jelent ezeknek az egyszerű embereknek a halál és a szenvedések földjén a hit, az egyetlen, amibe belekapaszkodhatik megriadt, veszendő lelkük?

Néztek Epresre sóváran, ingadozó hitük vértelen reménységével, mint a csónakról kifordult ember, aki azt nézi, hogy melyik part jelenti számára a menedéket?

Epres megszólalt.

— Én se vallok mást, mint ami a Bibliában meg van írva. Azt is emberek írták. Sokan *nem ott* kere-

sik az Istent, *ahol* meg is találhatnák. Figyeljetek. Megmagyarázom.

Az emberek előre nyújtott fejjel hallgatták.

— A háború során majdnem mindnyájatok megtanulta, hogyan kell a térképen tájékozódni...

A katonák némán bólogatták az igent.

— Aki a térkép után pontosan megy, el is jut oda, ahová akar. Hajdan is voltak térképek. Akkor is tudták, hogy *van* egy ország, amit mi Angolországnak nevezünk. De akkor még nem tudták megrajzolni az *igazi helyét.* Ha annak a rajznak a nyomán indulnátok, más helyekre vetődnétek, nem oda, ahová jutni akartatok. Az emberi tudás növekszik, mint a fa. Akik a Bibliát alkották, tudták, hogy *van* Isten, de nem tudták még az *igazi helyét,* ahol meg is található. Az én Istenem se más, mint amelyről a Biblia szól. Csak utam és térképem más! Ha hibásan megrajzolt úton mentek és nem lelitek meg, amit kerestek, azt fogjátok mondani, hogy *nincs.* Ha jó úton mentek, nem kell keresni, mert megtaláljátok.

Megnyugodva néztek az emberek. Kenderes inogni kezdett. Csak a gyűlölete lett még nagyobb. Nem tudott egyebet mondani, azt vágta oda Epresnek, de a vádaskodó ember szokásával, a többiek felé fordulva:

— A szent Bibliát meri egybevetni Angolországgal, a mi ellenségünkkel! Óvakodjunk tőle! Aki az ellenségre hivatkozik, az ellenséggel szövetkezik!

Ez megint megzavarta az embereket. Egyszerű gondolkodásukkal csakugyan valami egymáshoz nem illőt láttak a két dologban.

Epres ezt az észrevételt is komolyan vette. A tőle

harmadiknak ülő, református vallású ácsnak, Gerő Sámuelnek volt egy háborús kiadású imakönyve. Elkérte.

— Halljátok, mi van ebbe az imádságos könyvbe nyomtatva? — szólott és az imádságos könyv hátsó fedelére nyomott legfelül álló két sort elolvasta:

„Fölszárnyal a szó, eszme lenn marad,
Szó eszme nélkül mennybe sohse hat!”

— Tudjátok, kitől ered ez a két sor?

— Nem tudjuk.

— Angol embertől. Az volt a neve: *Sekszpir*. A magyar katona könyvébe igazságos elméjű és tisztaszívű emberek írták bele, ámbár, ők is tudták, hogy angol embertől ered... Azért hát, én se restellem, hogy a Biblia könyve mellett Angolországot említettem, pedig mást is említhettem volna.

— Kenderes összeszorított szájjal nézett Epresre.

Eltette tarisznyájába az Újtestamentumot s valamit mormogva, elment a gyülekezettől

Már jó néhány lépésnyire volt, amikor Epres hirtelen fölállt és utánasietett.

Megfogta a karját.

— Ne haragudj, testvér, — mondotta kérő tekintettel.

Kenderes ellökte.

— Pogány! — kiáltotta haragosan s tovább ment.

Epres lehorgasztott fejjel tért vissza.

Leült elszomorodva.

Kenderes, aki már jó messze haladt, visszafordult.

Odakiáltott a csoporthoz:

— Gyertek, ne maradjatok ott! Ne hallgassátok az istentelent!

Az emberek feszengtek. Voltak vagy tízen.

Kenderes az emberekre meresztette tekintetét, akik eddig őt fogták úgy körül, ahogy most Eprest.

Végre az egyik megmozdult. Lesütött szemmel mondta:

— Egy tábori lapot kéne írnom ...

Egy másik is fölállt tétovázva.

— Az ám; nekem is...

Elsompolyogtak. A többi maradt.

Eltűntek a lövészárok fordulójánál Kenderessel. S hallatszott megint, amint fenyegetően magyarázott annak a kettőnek:

„A világ elmúlhatik, de az én szavaim nem múlnak el!"

Epres már nem beszélt. Hallgattak az emberek is.

Messziről beszélgetés hangzott. Néhány katona jött. Utána még több.

— Kicsodák ezek? — kérdezték kíváncsian a bakák.

Nem tudta senki.

Végre megkérdezték az egyik idegen katonát:

— Melyik századba valók maguk?

— Ebbe.

— Ebbe?

— Az.

— Nem ismerjük mi magukat...

— Az lehet, mert csak most jöttünk *hazulról.* Ide osztottak be minket...

Továbbmentek.

Föltűnt egy vékony, lovagló nadrágos önkéntes-káplár.

Epres, amikor ránézett, úgy érezte, mintha megrázták volna.

Az önkéntes káplár Horváth Ervin volt.

Eprest nem vette észre, vagy nem ismert rá.

Továbbment; visszahallatszott hangos beszélgetése, nevetése és e hangok szárnyai úgy verdesték Epres szívét, mint Kenderes fenyegetően kiáltott szavai:

„A világ elmúlhatik...”

IV.

Mikor az általános mozgósítás izgalmas napjaiban elvitte a túlontúl zsúfolt vonat Eprest, Etelt az a különös érzés szállta meg, ami a temetés után fekszik az emberre. Kissé elhagyatott volt a lakás és az ura üresen maradt helyétől olyan furcsa volt az asztal, mint a fogsor, melyből kiesett a fájó fog.

Új élet előtt találta magát és elfogult volt. Csak egy órája, hogy ura elment, mégis úgy érezte, hogy végtelen idő választja el tőle s röstelkedett maga előtt, hogy nem tudott szomorkodni, hanem úgy néz a jövő elé, mint a hódító a vár elé, melynek kapujában már látni véli a diadalívet.

Veszprémbe költözött sógorához, Téthy Gáspárhoz. Jól érezte magát a nénje mellett. Ez a vonzalom Blankához és viszont, nem a testvérek vonzalma volt, hanem a szép nő vonzalma az őt még jobban észrevehetőbbé tevő csúnya nőhöz és a csúnya nő ragaszkodása a szép nő iránt, akinek a révén őt is meglátják.

Veszprémben, szülővárosukban, nem szerették őket. Etelt gőgös szépsége, Blankát kellemetlenül

csúnya arca és mégis érvényesülni akaró tulajdonsága miatt.

Így beszéltek róluk:

— A Wimmer-lányok .. .

Blanka mégis könnyebben ment férjhez, mint a szép húga. Megragadta az első szerény alkalmat, amikor — húszéves korában — Téthy Gáspár házukba kezdett járni.

Ez a fiatalember tisztában volt azzal, hogy Blanka nem hivatott képviselője a „szép nem"-nek. Minden vágya a nyugodt „családi fészek" volt és egy polgári bőséggel fölterített asztal vágyainak első sorában állott.

Blanka befőttjei, a „dunsztosok" minden színét képviselő félliteres és negyedhektós üvegjei, a télire betaposott káposzta, az eltett ecetesuborka, a pince homokjába temetett krumpli és zöldség, amiktől a pincéből orrának különösen jóleső házias szag áradt ki; a füstön lógó köveztetett sonkák, kolbászok ellenállhatatlanul meghódították. El se tudott képzelni ínyére való házasságot Blanka nélkül. Szegény családból származott, amelyben számottevő dolog volt, ha a krumpli „kilájá"-nak ára két krajcárral emelkedett.

Etel szerette a dzsentri udvarlókat, akik azonban komoly szándék nélkül foglalkoztak vele. Az okos lány ezt tudta. Sohase várta meg, míg őt hagyják ott; ő maga szakította meg velük idejekorán a barátságot, így szert tett arra az általános véleményre, hogy „válogatós", amiről még máig sincs eldöntve, hogy hízelgő-e az egy leányra, vagy se?

Epresben rögtön észrevette a férjnek alkalmas embert.

Ez a férfi nem is mert volna gondolni arra, hogy Etelnek udvaroljon, de észre kellett vennie, hogy a híres szépségű leány őt mindeneknél többre becsüli. Percig se kételkedett abban, hogy Wimmer Etelnek az ő komolysága és becsületessége tetszett meg és természetesnek tartotta, hogy Etel csak ezt keresi a férfiban. Vakon teljesítette volna Etel akármilyen szándékát is.

Etel menyasszony lett s a léha udvarlók szétrebbentek.

A két sógor — Téthy Gáspár és Epres Ferenc — kedvelték egymást. Egyszerűségben és polgári erényekben alig volt köztük különbség, noha Téthy csodálkozott azon, hogy hogyan lehet ragaszkodni egy asszonyhoz, aki nem sajátkezűleg rakja ecetbe az uborkát?

Attól a naptól kezdve, hogy Etel beköltözött Téthyékhez, Horváth Ervin többet volt Veszprémben, mint a pusztáján. Bókokat mondott Blankának és ezzel az idősebbik Wimmer-lány, aki az effélékkel nem volt elkényeztetve, meg volt nyerve.

Ha Etel nem figyelmeskedik, a megnövekedett gazdaságát is elhanyagolta volna. De a védő szent meleg jóakaratával érdeklődött Horváth dolgai iránt s nem egyszer, amikor a fölhevült fiatalember udvarlási szándékkal látogatta meg a gyönyörű asszonyt, arra eszmélt, hogy ökrökről, tőzsdei árfolyamokról, kötlevelekről beszélgettek egész délután.

Etelt az Ezeregyéj meséinél jobban érdekelték az Egyszeregy valóságai. Ez is szám, az is szám; az ember össze is tévesztheti őket, kivált ha a számjegyek úgy halmozódnak egymásra, mint Etel ajkán,

hogy végül minden számjegy egy-egy darab kőnek tűnik elő, amelyből mesebeli várkastély épül föl, karcsú tornyokkal, tarajos födéllel és recés erkélyekkel.

Annyira vitte Etel, hogy Horváth már se vásárba, se más üzletbe nem kezdett, amíg meg nem vitatta a dolgot Epresnével.

Téthynek igen tetszett a dolog.

— Mégse olyan haszontalan asszony ez az Etelka — mondotta. Más asszony léhaságokon töri a fejét és ő gazdaságról, jószágokról tanácskozik órákhosszat, noha semmi köze a dologhoz . . .

Horváth azonban nem így gondolkodott. El se tudta volna már képzelni, hogy Etel nélkül gyarapítsa vagyonát. S ha rágondolt arra, hogy az imá dott asszonynak ura is van, akaratlanul is a háborúra gondolt, amely . . . noha nem kívánta Epres vesztét .. . maga megoldhatja a nehéz kérdést.

De várt; nem akart tervelgetésekkel a Sors kezének intézkedései elé vágni.

Nyugodtan, megelégedetten élt, mint aki már birtokában érzi a kívánt asszonyt.

A város közönsége egyebekkel volt most elfoglalva, mint hogy számon tartson efféle pletykacsemegét, mint a kettejük barátsága.

A férfiak javarésze katonai szolgálatot teljesített, a hölgyek a kórházakban tettek eleget kötelességüknek.

A közönséges értelemben vett pletyka ebbe a környezetbe fészkelte be magát. Korlátolt emberek, akik azt hiszik, hogy a vöröskeresztes hölgyek fehér köpenyei alatt nem szabad a szívnek szerelem iránt fogékonynak lenni, akik azt hiszik, hogy a sebesültek ápolása nem tűri meg, hogy a nők észrevegyék a

sebesültben vagy az orvosban a férfit és akik azt hiszik — bárhogy is remekel a kése —, hogy az orvosnak narkózissal kell magában megbénítania a férfit, ha egy kedves nőt állított melléje a véletlen a műtőszobában, azok itt hódoltak most a pletyka kultuszának.

Egy napon azzal az újsággal fogadta Blanka Horváthot, hogy Etellel együtt vöröskeresztes hölgynek csap fel.

— Ez most divat — mondotta.

Horváth, aki nem szívesen vette tudomásul a dolgot, nem szólhatott, de annál hangosabban tiltakozott a sógora.

— Mi lesz a háztartással? — jajdult fel, mintha lába ujjának egy igen érzékeny, kerek pontjára hágtak volna s önkénytelenül a mellényéhez kapott, mely alatt szintén egy igen érzékeny, de sokkal kerekebb túltengés szerénytelenkedett.

És ekkor — csodák csodája — a „divat”-on kívül eszébe jutott Blankának a haza is.

— A haza mindenkitől áldozatot követel — felelte — s ha a háztartás, ami alatt persze nem a nagymosást érted, hanem a teli lábasokat, téged elhájasodás címén alkalmatlanná tett a haza védelmére, ugyanez a háztartás nem foszthat meg a hazától még egy épkézláb embert!

Erre Téthy nem tudott felelni. Ami igaz, igaz! Tizenkét évvel ezelőtt vékony termetével, hosszú orrával jobban hasonlított a kecsegéhez, mint emberhez; Blanka háztartásán azonban annyira meghízott, hogy a sorozáson adypositás címén fölmentették a katonai szolgálat alól.

Téthyék háza rövid idő alatt fenekestől felfordult. Míg a munkájukat hivatás gyanánt teljesítő vöröskeresztes hölgyek délelőtt és délután elvégezték kórházi teendőiket, siettek haza háztartásukról gondoskodni és nem az otthontól vették el a kórháznak szánt időt, hanem a kényelmük óráit áldozták fel erre, Blanka — magával sodorva Etelt — más szokást honosított meg. Délben csak a föltálalt ebédre rohant haza, este pedig megszállta a legforgalmasabb kávéházat, gondolván, hogy a vöröskeresztes dressz a kórházi szolgálaton kívül egészen sajátos szokásokra jogosítja fel.

Megint forgalomba jöttek a városban a Wimmer-lányok.

Etelnek jól esett, hogy megint rajongó férfiak veszik körül s Horváth szereplése szánalmasnak kezdett mellette feltűnni, amiből persze Horváth semmit se vett észre.

Lovagja maradt. Titkon féltékenykedett és nyíltan büszke volt rá.

A kórházban titkolódzás nélkül megvetették Blankát, aki művészi ügyességgel tudott pletykát kovácsolni például abból az igazán bájos dologból, hogy a fiatal doktor úr Lustig reggelenkint egy-egy szál rózsát visz a tizenhatéves Margit nénének és hogy Józsa főnénének kedvenc betege egy gyerekarcú huszár, ami külön-külön, szinte a vöröskeresztes kórházak költészetéhez tartozik.

Etelnek nem volt semmi a rovásán, csak az, hogy minden dologban azonosította magát Blankával. Nénje ellenségeit a magáénak is tartotta, ez pedig volt bőven. Horváth, a szerelmesek és lovagok tulajdon-

sága szerint, szintén nem kutatva az igazságot, vakon képviselte Etel és Blanka ügyeit. Az asszonyok közt támadt viták örvényükbe ragadták a férfiakat is. Megesett az a máskor mulatságos, de a háborúban szomorú dolog, hogy párbajsegédek tanácskoztak Blanka dolgairól . . .

Téthy Gáspár pedig ette a szolgálója főztjét. Nem mert szólni, mert eszébe jutott a Blanka által említett haza. Az ebéd rosszabb és drágább lett. A szép sárga húsleves, amiben máskor a zsír aranypénzei úszkáltak, a kútvíz színét öltötte magára; a mennyei omlós tészta belekívánkozott, sajnos, mindig későn, a suszter csirizes táljába, a pecsenye mellett pedig a II. Ramses múmiája üde fiúcskának tűnt volna fel s dühét csak azzal csillapította, hogy mutatóujjával rárajzolta a szekrény homlokára rakódott porrétegre ezt a dantei mondatot: „A fene egye meg ezt a világot!"

Nagyobb bajok is történtek. A hazáját híven szolgáló Blankának nem volt ideje „bevásárolni" és eltenni „télire". Az eddig mindig túltömött éléskamrában csupán a tavalyi bőséget jelképező üres befőttes üvegek ékesedtek a szó szoros értelmében porköpönyegben. A pince is üresen maradt. Hiányzottak a gúlába rakott fejes káposzták épp úgy, mint a betaposott káposzták és az egyetlen, amiben megbocsájtott Téthy uram a rózsa és a viola színének, a krumpli is távollétével büszkélkedett, de még a zöldség kellemes illata sem zavarta meg a pincében egyeduralomra jutó penész és a doh szagát.

Mindez azonban csak a kisebb baj lett volna. Hiszen, vásárolni is lehet efféléket. De aminek szep-

temberben és októberben — noha már emelkedett, de még tűrhető ára volt —, az év végével és azon túl óriási arányokban megnövekedett az ára.

Téthy jövedelméből már nem futotta. Napról napra szerényebb konyhával kellett beérnie a szerencsétlen embernek, aki elvesztvén — amiről felesége eddig mindig gondoskodott — a jó ellátást, olyannak kezdte látni Blankát, mint a cserépfazekat, amiről lepattogzik a máz.

Ezt már nem tűrhette. Ügyei lebonyolítására egyheti időt szabván meg, megparancsolta feleségének, hogy térjen vissza hűtlenül elhagyott háztartásához.

Blanka, miután látta, hogy ura most már mindenre képes, kijelentette, hogy két hét múlva végleg visszatér, de hamarább nem teheti, mert a kórházban ő nélkülözhetetlen. Téthy elfelejtette megkérdezni a kórházat, hogy mi az ő legbensőbb véleménye, tehát várt. Két hét nem a világ.

Várakozása tizenegyedik napján azonban különös esemény zuhant a nyakába. A rendőrség útján a katonai hatóság — fenyegető paragrafusokkal megtűzdelve — azon parancsát vette kézhez, hogy azonnal jelenjen meg felülvizsgálatra. A meghatározott órán jelentkezett is. Szíve úgy kalapált, mint két kovácslegény. Ott aztán megtudta, miről van szó. Névtelen följelentés érkezett ellene, mely azt tartalmazta, hogy az elhájasodásában oly nagymérvű csökkenés állott be, ami az „adypositás" fogalmának már nem felel meg s teljesen alkalmassá vált a harctéri szolgálatra.

Rémülten gondolt az utóbbi hónapok kosztjára és a ruháira, amik már mind bővek voltak. Utolsó kíván-

ságul azt a kérelmét terjesztett elő, hogy mutassák meg neki a névtelen levelet. Ezt az óhaját teljesítették is.

Rápillantva az írásra, szédülve roskadt egy székbe. A levélben a kedves neje írását fedezte fel.

Ennek a szédülési rohamnak köszönhette, hogy megint alkalmatlannak találták.

Rohant haza. Ha az orvosok látták volna, mily fürgén ugrált át az utcán négykerekű gyerekkocsikat, visszahívták volna.

Az otthon történt eseményeket el se kísérelem mondani. Csak azt említem meg, hogy Blanka hajzatából néhány marék kóc hevert a szőnyegen és Téthynek fájtak a körmei; Blanka térde kalácsa cipóvá kelt és Téthy a jobblába ujjaiban nyillaló fájdalmat érzett. Lehet, hogy e különálló események között okozati kapcsolat is volt, de ez tisztán Téthyék családi szentélyének a titka.

Noha a közös egyetértéssel meghatározott tizennégy nap még nem telt el, Blanka már másnap se ment el a kórházba, csak Etel gyakorolta sebápolási képességét — Blanka néne ágya mellett.

Volt azonban gondja Blankának arra, hogy elhíresztelje, hogy a kórházi önfeláldozó szolgálatban annyira kimerült, hogy házuk előtt eszméletlenül esett össze és kisebb-nagyobb horzsolt sebeket szerzett. Nem nyugodott addig, amíg egy jóakaratú újság meg nem írt róla egy hírt, ezzel a címmel: „Hivatásának áldozata”.

Ahogy tehát nekünk is vannak ellenségeink itt a fronton, azoknak is vannak, akik otthon a jótékonyságot szolgálják önzetlenül. Csakhogy a mi ellensé-

geink nem megvetendő emberek. Kötelességüket teljesítő katonák azok.

Szóval egészen új élet kavargott odahaza, mialatt Epres és más hasonló milliók sűrűbben váltogatták a lövészárkokat, mint egy pesti szobaúr a hónapos szobákat.

Etelnek is tetszett a „jótékonysági" szereplés. Ez nem ment persze anélkül, hogy vissza ne vonja magát Téthyék szűk családi életétől. S miután sógora nem sokat törődött az ő dolgaival, továbbra is porondon maradt.

Civilek és katonák udvaroltak neki bőven. Horváth Ervin szerelme csak úgy sistergett a féltékenységtől, mint zsír a tűzön.

Etel uralkodott a helyzeten, tudta, ha olyan helyzetben halmozza el kegyeivel Horváthot, amelyben ez látja, hogy különb férfipéldányok is vetekednek érte, mosolyának is oly értéke lesz, mint akár a benső szerelmi viszonynak.

De még mindig nem hallotta Horváth szájáról ^azt az egy szót, melyre lesett.

Udvarolt neki egy fiatal tiszt, akire Horváth mindenekfelett féltékeny volt. Etelnek kedve támadt rá, hogy ezt a féltékenységet még nagyobb lángra szítsa. Meghívta a hadnagyot teára, aki eztán mindennapos volt a házuknál.

Etel elérte célját. Horváth egy délután, mikor éppen elment a hadnagy, reszketve fogta meg Etel kezét, amit ugyan máskor is megtett, de most a szerelmi nyilatkozatában volt egy határozottan kiejtett, mindennel fölérő szó, a *házasság.*

Etel elkapta kezét, mintha megijedt volna.

— Mire gondol?

— Arra az egyre, a mi boldogíthat. Akarom, hogy örökre enyém legyen.

— Uram van — suttogta válaszát az asszony s lehunyva szemét, oly sajátságosan szép volt, hogy modellje lehetett volna egy képnek, ami a Bűnbánó Magdolna ellentétje.

Horváth szenvedélyesen karolta át.

— Elragadom az urától — mondta szenvedélyesen. — Feleségül veszem, történjék akármi!

Etel fölnyitotta a szemét; odatapadt Horváthhoz és úgy kérdezte:

— Szeret?

A férfi szédülve nézett az asszony szemébe. Még sohase látta és érezte azt ily gyönyöröket ígérőnek. Nem tudott felelni, ajka görcsösen rándult meg és szájuk csókban forrt össze.

Ettől fogva közömbösen fogadta Etel a hadnagy látogatását. Unatkozott a társaságában, noha a katonatiszt jó társalkodó és ötletes fiatalember volt. De már teljesítette — akaratlanul — azt a feladatot, melyet Etel neki szánt. Többet már nem várhatott tőle, céljai elérésében megszűnt hasznos ember lenni és ennek hiányában senki mellett sem érezte jól magát a szépséggel fölszerelt asszony.

Horváth boldogságát már nem zavarta semmi, csak az izgalmas várakozás és türelmetlenség.

De ez az utóbbi az, amit a háború során mindenkinek meg kell tanulnia. Horváthnak is alkalma nyílt erre. Ezerkilencszáztizenöt őszén már őt is besorozták.

Különös büszkeség fogta el, amikor csinos önkéntesi ruhában meglátogatta Etelt s amikor már mint

káplár, pompásan fölszerelve, megilletődve mondott búcsút Epresnének, az asszony aggódó, szomorú arccal, igazán féltve fonva át Horváth nyakát, egy eszményi feleség hangján suttogta fülébe — s szeme sugarai megtörtek a könnycsepp prizmáin:

— Vigyázzon magára, édes! Gondoljon rám mindig, mindig s írja meg mindennap, hogy imád és szeret!

V.

Az a front, ahol Epres a tizenkilencesekkel volt, Északkelet-Galíciában, Novo-Alexiniec alatt, a Milno falucska fölötti emelkedések gerincén húzódott el és a jobbszárnya fölhajlott a Gontova hegyére.

A frissen metszett és tördelt nyírfagaly-fonások illatoztak a lövészárkok falain. Véres és diadalmas harcok után, szinte megelégedetten élt az ezred legénysége az erődszerűen megépített hadállásokban.

A magyar és az orosz lövészárkok között néha a béke valóságos nyugalmas órái teltek. Dalárdák nótázásai hangzottak fel estenkint, mialatt a remeklő színek csodás szépségével nyugodott le a nap, messze, a távol hagyott hazánk irányában.

Ilyen csöndes órákban néha csak egy-egy gólya kelepelése hallatszott, mint valami távolban működő géppuska.

— Szól a tollas masingever, — jegyzi meg egy baka.

Sokáig elnéz az alkonyat szürkeségében a gólya után.

Amint mozdulatlanul húz el a magasban, a szárnyas géphez hasonlít.

Az oroszok dalárdájának hangja fonódik be a csöndességbe. Mélabúsan, szépen nótáznak. Megfeledkezünk arról, hogy ellenségek. Daluk beszédje mintha a béke után való kesergés volna.

Sóhajtással telik meg ilyenkor a levegőég. Nálunk is, odaát is.

Mi kezdjük aztán a dalozást. Most az orosz hallgat.

Így beszél egymással a farkasszemet néző ellenség.

Amikor a leáldozott Nap sugárkévéinek gyémánthalmazát maga után vonja, elfoglalja lassankint a föld színét és a levegőtenger magasságát a sötétség. Fölébred a bizalmatlanság, a gyanú. A nótázás megszakad. Lapulva megy ki a síkra a patruj, a drótsövények elé. Az őrszem éles szemmel figyeli az ellenség vonalát. Minden lövőrésnél egy-egy csillogó szempár figyel. Pár száz lépésnyiről hallatszik a patruj lövöldözése. Észrevettek valamit, vagy csak úgy rémlett, mintha alakokat láttak volna, vagy láttak is. Elröppen a világítópisztolyból a patron. Sisteregve, zizegve ível magasba és elpukkan. Halványzöld színnel világítja meg a mezőt. Nem látszik senki Az ellenség csöndes. A patruj abbanhagyja a lövöldözést. Valahol messze, kattog a géppuska és találgatjuk: a mienk-e, vagy az oroszé?

Kilométerek távolságából fölnyitja szemét a fényszóró. Villanyfényes legyezője végigsöpri a földet, aztán fölemelkedik a sötét égboltozatra, mint egy tüzes kard, amely idegen országok szívéig akar nyúlni. Aztán eltűnik.

— A födözékekben, akik nincsenek szolgálatban, nyugvásra térnek felöltözötten, hogy váratlan meglepetésekre készen legyenek. A faggyúgyertya halavány lángja körül röpdös a vacsoravesztő lepke.

Epres Ferenc kuporodik a gyertya mellett. A többiek már alusznak, nehéz, mély lélegzéssel. Zubbonya zsebéből elővesz egy gyűrődött tábori lapot. Az utóbbi időkben havonta csak egy kártyát kap s noha mindennap szeretne írni, ő is csak egy tábori lapot ír a feleségének havonta.

Három hét óta mindennap ezt az egy lapot olvassa. Egymásután sokszor. Nem telik be olvasásával. Nézi a szavak vonalait. Azokból akarja megtudni a meg nem írt, az elhallgatott érzéseket. Mintha szomjúságtól tikkadt ember kiapadt forrásnál ülne.

S várja a holnapot. Az talán friss tábori lapot hoz. Abban talán több lesz, mint ebben.

Eloltja a gyertyát, lefekszik és elgondolja mindazt, amit meg szeretne írni a feleségének, de amit mégsem ír meg.

Délelőtt tizenegykor hozzák a postát és a menázsit. Sokszor tűzkeresztségen jut át mind a kettő, mire a lövészárokba ér. Gránátot és srapnellt szór útjába a muszkatüzérség. De azért megérkezik.

Mindennap vár Epres Ferenc levelet, vagy lapot. Aztán, hogy nem érkezik számára semmi, szomorúan viszi a csajkáját menázsiért.

Most is épp menni akar a bakák közül, akik földerült arccal betűzgetik a hazulról kapott sorokat.

Odaszól Epresnek a leveleket osztogató altiszt.

— Epres! Vigye el ezt a levelet Horváth önkéntes úrnak. Maga az ő cugja mellett megy el úgyis.

Epres viszi a levelet. Vagy tíz lépést tesz vele, amikor rátekint a címzésre.

Megáll. A vonások ismerősek.

Megfordítja. Nézi a „feladó”-t.

Elszíntelenedik. A feladó: *WimmerEtel, Veszprém. Ércz-utca 2.*

A boríték elején kék és piros ceruzavonásod vannak.

A levél sok utat járt meg, mert eredetileg Horváth önkéntes előbbeni címére volt küldve. Most utána hozták.

Szaporán lélegzik Epres, mint a lázas ember.

A levél nincs leragasztva, a boríték füle csak be van szorítva.

Gyorsabban megy vele. Befordul a néptelen futóárokba. Odalapul a falhoz és vár. Le akar csillapodni. Nagyon dobog a szíve.

Zsebkendőjét végighúzza a homlokán és megembereli magát.

Kiveszi a borítékból az írást. Nyolc sűrű oldal.

A megszólítása: „Édes Ervinem!” Az aláírása: „A maga szerelmesen váró, hű Etelkája”.

Mindent megtudott a levélből, ami azóta történt, hogy elkerült hazulról. Azt is megtudta, hogy a felesége Horváth Ervint vőlegényének tartja.

Ment beljebb a futóárokba. Messzebb az emberektől, akiknek a szavai idáig hallatszottak.

Támolyogva lépkedett, mintha minden lépésénél el akarna esni. Amikor oly messze ért, hogy már senki szava se hallatszott, letérdepelt és nekidőlt a futóárok meztelen, hideg falának. Hangosan, keservesen zokogott.

Míg küzdött ezért a földért és azokért, akik otthon vannak, megfosztották mindenétől.

Elcsendesedett és érzéstelennek, keménynek látszott, mint egy kopár sziklának egy darabja.

A levelet visszatette a borítékba.

Visszament a lövészárokba.

Arcáról már fölszáradt a könny, csak a barázdák mélyedtek rajta öregesen.

Egy bakával találkozott, aki az üres csajkáját vitte.

Megszólította.

— Nem vinnéd el, testvér, ezt a levelet Horváth önkéntes úrnak? Nekem adták, de nem érek rá.

A baka elvitte a levelet és odaadta az önkéntes úrnak.

Horváth mohón olvasta az édes sorokat. Aztán, mint aki nagyon örül valaminek, megkérdezte a bakát, hogy ki adta a levelet?

— Az infanterist Epres, — felelte a baka. — Neki adták előbb, de ideadta, hogy hozzam el, mert nem ér rá...

Horváth idegesen gyűrte a levelet a zsebébe. Megijedt és nyugtalanította a dolog, majd bosszankodott, hogy Etel nem ragasztotta le a levelet.

Később rántott egyet a vállán.

— Így is jó. Úgyis meg kellett volna tudnia előbb-utóbb. Most legalább könyebben megy a dolog, — gondolta.

Etelnek megírta az esetet. Megnyugtatta. Ez csak könnyíti a dolgot és a válás most már könnyebb lesz.

Ettől fogva nem jött levél Eteltől Epres számára. Ő se írt többet.

Minden asszony bosszankodik a férfira, aki megtudja a titkos dolgait. Etel se maradt egészen nyugodt. Sokáig várt legalább egy panaszos-levélre az urától, de nem jött. Végre, hosszú hetek multán, ő írt az urának.

Epresnek a lélekzete is elhalt, amikor a levelet megkapta. Sokáig forgatta, míg felbontotta.

Két írás volt a levélben. Az egyik az volt, amit Epres bevonulása után a bátyja írt a sógornőjének, tudtára adván, hogy abban az esetben, ha öccse elesnék, apjuk elhunyta után öröklendő és Epres Ferencre eső birtokrészt Epres Ferencné kapja meg, *ha az öreg Epres haláláig nem menne másodszor is férjhez.*

Érthető, hogy Etel visszaküldi ezt a levelet.

Amit pedig ő írt, az arcképe volt ennek az asszonynak.

Nyersen, nem a megbántott, hanem, a bántani szándékozó asszony hangján ezt írta az urának:

„Szándékom volt nem írni többet a maga csökönyös hallgatására, de mert *közbejött valami,* a mellékelt írást, mint amelyre már nincs szükségem, visszaküldöm, annál is inkább, mert a szóbanforgó jelentéktelen birtokrész mellett, egy reám váró nagy és hatalmas birtokról van szó, amelynek az elfogadása lehetetlenné, de fölöslegessé is teszi az előbbit. Megengedem, hogy az előttem álló gazdag és szép nevet ígérő jövőmhöz szerencsét kívánjon.”

Ennyit írt Etel, a haragtól hevített gőg hangján.

A világháború második esztendejének derekán írták ezt a levelet, egy harcos katonának, aki, ha este felhúzza az óráját, sokszor inkább hiszi, hogy hama-

rább jár le az élete, mint a huszonnégy órára felhúzott karkötő-órája.

Az orosz már ágyúzta az árkokat, amikor Epres ezt a levelet olvasta. A gyalogsági fegyverek lövéseitől sírt a levegő és ő csak a levél büszke vonalait nézte elhunyóan halvány szeme fényével.

A gránátok erőszakos reccsenéssel robbantak közel és távol; a föld fröccsent, mint a tenger vize, amibe sziklák hullanak. Földrengést küldtek egymásra az ellenségek.

Fölindultan kiáltott fel Epres:

— Áldott ellenség, aki csak a testemet bántod és nem a lelkemet!

Fölrohant a megfigyelő őrszem helyére. Derékig kiemelkedett a födözékből, mintha testébe fúródó golyókat várna.

Rajával suhantak el körülötte. Némelyike olyan hangot adott, mint a selyem, ha ujjak húznak rajta végig. Vagy úgy rémlett, mintha levegőben száguldó dzsinek füttyentenének.

Némely golyó ezzel a hanggal tűnt tova:

Ssssssiauu...

Vagy hosszan elnyújtott *z* hangzóval, másik pedig, mint egy acéldarázs, a *zs* sivár szelével csapott el és a kígyó sziszegésével beszélő halk és vontatott *sz* hangzóval, némelyike pedig, mintha rémeset sikoltana.

A csatazaj, amiként hirtelen kezdődött, egy csapásra elült. Eprest nem érte golyó.

Visszament az árokba.

A bakák még őrködtek a lövőréseknél és halkan beszélgettek.

— Nem kerülök már én innen haza, — mondotta az egyik a szomszédjának.

Negyvenen felüli ember volt, lekonyuló bajuszszal.

Valahogy az arcról is le lehet olvasni, kinek vannak otthon gyerekei. Ennek az arcáról az látszott, hogy többtagú családja van.

Epres, mintha maga is megérezné ennek az embernek a baját, megállt. Szólt hozzá:

— Dehogy nem kerülsz ismét haza, testvér!

A családos ember megadással, kissé mosolyogva felelt:

Ebből a háborúból élve nem lehet elkerülni...

— Itt veszünk mindannyian, — mondotta szomszédja.

Epresnek elsimult a homloka, a szél végigsimogatta nagy szakállát és ezüstösödő haját és szavai a meggyőződés nyugodtságával hangzottak:

— A kasza se visz le minden szál füvet.

Ez igaz. A két ember elgondolkodik. Arcuk reményteljesebb. Mert az csakugyan igaz: valaki csak megmarad. A kasza se visz le minden szál füvet. Ezt ők tudják a legjobban, hiszen kaszával keresték eddig is a legjava kenyerüket.

Felemelkedik fejük, mint a kalászé, akit levert a zivatar és a nap sugara lenyúlt érte.

Epres már elment.

— Jóravaló ember, — mondja az, akinek családja van.

— Az a, csakugyan! Jóravaló! — mondja a másik. — Mindig tud valamit mondani, amitől megjön az ember kedve ... Ő maga pedig, mindig szomorú . . .

Ez este nem nótáztak a bakák. Odaát sem a musz kák. Apró jelenségekből nagy napok közelségét érezték. Valami lappangó láz hevítette a vért; a közeledő ütközetek előérzete, ami oly csalhatatlan.

A Nap még a levegő meleg tengerében úszik, a fák levele még alig piroslik, de már megérzi a madár a költözés idejét. A baka is megérzi a harcot, hiába takaródzik a napok tikkasztóan csendes óráiba.

A lövészárkok mélyében ilyenkor nem vérengző vadállatok járnak. Vajúdó lelkük megtért gondolataival élnek ott a katonák. Mindegyike ember. A Biblia megvalósult eszméi szerint való emberek, akik között nincs felekezet, mert egy felekezetté váltak.

Ha az érzések hangokká válnának, a legszebb hittel teljes szimfónia töltené meg ilyenkor a levegőt.

A lövőrésekbe „beállított" fegyverek most mintha nem is tartoznának oda.

Az arcok gyermekesen szelídek, a kezek erőtlenül lógnak.

Kétségbeesetten kiáltanák el magukat az otthoniak: „Hogyan fogják majd ezek az öreg bakák megállani a viharzó támadást? Hogyan indulnak majd a halálfélelmet nem ismerő rohamra?!"

Oly békésen ül ott az egyik, mintha munkája után tért volna otthon haza, a felesége pedig ezt mondaná neki, mialatt mázas cseréptányérokat rak az asztalra nagy fakanalakkal:

— Mess kenyeret a gyerekeknek!

És ő szelne nekik.

A másik is, amint elfordul ott a futóároknál, mintha most menne a favellával szénával megrakni a sze-

keret és amint fölmegy a *masingeverstand-hoz*, mintha csak a szénapadlásra kapaszkodnék . . .

Egy szélesebb traverzaközben bakák üldögélnek a magas, hosszúkás arcú Kerekes körül.

Lélekemésztő gondolatokon rágódnak, amiknek magvait a kérlelhetetlenül néző Kerekes hintett el bennük.

— Az Isten küldötte ránk a pusztulást, mert bűnösek vagyunk. Elfordultunk tőle kevélységünkben s most ostorával fordul felénk!

Úgy ültek az emberek lehorgasztott fejjel, mintha éreznék is annak az ostornak a vágását. Valami titokzatostól való félelem merevedett rájuk.

— Bizony, igen kevélyek voltunk már! — szólalt meg infanterist Kis Péter, nem annyira meggyőződése szerint, mint inkább azért, hogy Kerekes kedve szerint beszéljen.

A többiek bólogattak. Bánkódtak az ő valamikori kevélységük felett. Ami nem is volt! De most azoknak az óráknak a megelégedettségét, amiket néhanapján éltek, kevélységnek és bűnnek tartották.

Némelyikük azokra a vasárnapokra gondolt, melyeken nem ment templomba; egy ritkás, szőkehajú ember pedig szeretett volna egy búcsú zászlós és éneklő seregével zarándokolni, amilyen sok ment végig a falujokon, de most csak egyre emlékezik, amely színesebben maradt meg emlékezetében. Csak azt az egy búcsút sajnálta. Húsz esztendő múlván. Mért nem állt be akkor a búcsúsok közé? . . .

Babos Mihály, akinek olyan volt az arca, mint az aszaltkörte, amit tótok árulnak hosszúkás, fonott kosarakban, nyöszörögve lélegzett és meggörnyedt a föld, melynek színéhez hasonlított.

Napszámba járó földmíves volt; szalonnán, kenyéren élt, fekete, máztalan korsóból ivott rá vizet s szikkadt volt az egész életét betöltő igától, mint ősz végével a szőllővenyige. Most ő is elhitte és érezte, hogy kevély volt és bűnhődnie kell.

— A pokol tüzében kell megtisztulnunk — mondta Kerekes és összeráncolta a homlokát.

Erről egy rámáskép jutott eszébe Kis Péternek. Gyerekkorában látta egy üvegesbolt kirakatában.

Bűnös haldoklót húz ágyáról lepedőjénél fogva két ördög és egy angyal szomorúan fordítja el fejét.

Mintha maga előtt látná ezt a képet és mintha érezné a boltból kiáradó fenyőfarámaszagot; és erről a koporsós boltjára gondol, ahol a koporsókat ezüst papiros-csipkék díszítik, deszkájuk pedig belül, ahol nincs festve, gyantát könnyez.

Aztán egy bánatos arcú angyalt lát, aki hullámos pengéjű tüzes karddal száll, fölötte pedig egy madarat, amely mintha énekre nyitná csőrét és kedvesen hasonlít a fölemelkedő pacsirtához.

Egyik emlék a másikhoz vezeti képzeletüket. Lelkük fázósan zsugorodik össze, mint a rózsalevél az őszi dértől.

Nem szerették hallgatni Kerekest, mindig bántani kezdte őket valami belül, ha beszélni kezdett, aminek a magyarázatát nem tudták volna adni, mégis ott maradtak, mint a hajó, amely leeresztette a vasmacskát Csak hánykolódtak, vergődtek sötét érzéseik hullámain, de nem mozdulhattak helyükről.

Volt köztük, aki szeretett volna följajdulni és kínlódó lélekkel elfutni valamerre, talán az öngyilkosságba, de e mardosó érzés fölött, mint a ködfosz-

lány, lebegett az öntudat, hogy ők most parancsot és kötelességet teljesítenek — s amikor rátekintettek a lövőrésekben „beállított" fegyverekre és az árok falán lógó kézigránátokra, furcsa mosoly bizonytalankodott ajkukon. Érzésük és a valóság mintha nem illene most össze ... és mégis . . . mégis .. . egyesíteni kell őket, vagy elviselni, anélkül, hogy egyesíthetők lehetnének!

De mért*?*

Azt hallották Kerekestől, hogy valamíg csak két ember lesz is a földön, mindig lesz háború. Az első emberpárnak volt még egy Ábelje, de az utolsónak csak Káinjai lesznek.

— ... embernek születni annyi, mint gyilkosnak születni és a bűn terheivel roskadunk majdan az Úr ítélőszéke elé!

Fojtogató|Volt nagyon a levegő, nehezen lélekzettek az emberek és az volt mindegyiknek az érzése, hogy nincs menekvés.

Hogy mért van minden, a háború, ha megint csak az lesz utána; hogy mért sújtja az anyákat a gyász; hogy az árvák mért sírnak, ha béke nem lesz soha, melyért érdemes volna vért és könnyet áldozni?

Epres ült le közébük. Különösen nyugodt volt és jól esett az embereknek szemébe nézni. Mintha a boldogság mosolya fénylett volna szeme világoskék pikkelyén. Ezekhez az emberekhez úgy beszélt, mint a gyermekekhez.

— Békéljetek meg enmagatokkal és mindenkivel megbékéltetek. A háborúról beszéltek és szenvedtek alatta. Nyugodjatok meg. Azt a fájdalmat vegyétek zokon, amit magatoknak okoztok, de azt soha, amit

a sors mér rátok. Sok véres harcokban voltatok velem. Emberek ölték egymást, úgy-e? És én mégis azt mondom nektek, hogy az ember nem született gyilkosnak. A magatok akaratából öltetek? Lelketek áhította az öldöklést? Nem! S ha ez igaz és ti itt mindnyájan tudjátok, hogy igaz, akkor igaz az is, hogy a béke érzéseivel van csordultig a szívetek. S tudjátok: az ellenségé épp úgy, mint a tietek. Emberek harcolnak, akiknek szívük a béke szeretetével telvék! S ha tengernyi a seregetek és az ellenség serege is *tengernyi:* ez ugyanakkora tengerét jelenti a béke szeretetének is. Emberek, akik békében szeretnének lenni; akik ölelni szeretnék egymást, a késüket merítik egymásba; de az idők messze folyamán minden cselekedet, ami ma nagy és óriási, elenyészik és az érzések veszik át az uralmat minden és mindenki fölött! Itt, a gyilkosság földjén, megláttam a jövendő örök békességet. Az ígéret Földje ez nékünk, testvéreim. Kinyújtottam kezemet afelé a föld felé. Lássátok meg! Ha tán el sem éritek, de látván, boldogok lesztek. Mózes se jutott el *az* ígéret Földjére, de boldog volt, hogy megláthatta, hogy megtudhatta azt, hogy van. Adja meg lelketek látását az Isten, aki bennetek él!

Egy ember nézett maga elé komoran. Ez Kerekes volt. Gúny és gyűlölet volt a tekintetében. A többi fölemelte a fejét. Az örök békességet saját szívükben érezték.

A traverzaközökbe vezetett csengők megszólaltak. Az emberek feje előrenyúlt, mint a szimatoló szarvasé. Néhány pillanat múlva hangzott az őrszem kiáltása:

— *Alárom!*

(Az oroszok megszálltak előttünk egy titokban ásott árkot.)

— *Alárom! Alárom!*

Egyik *svarom* a másiknak adta tovább az *avizió*-t:

— *Alárom!*

Perc se múlt, ott állt mindegyik a helyén. Mint sápadt ezüstnyelv fénylett a fegyvereken a szurony. Acélos lett az izom, a marok vassá vált, a nyak megdagadt, mint a bikáé, mely támadásra készülve, beletúrta a porond földjébe két rövid, de megingathatatlan lábát.

Elvonták az árok keskeny kijáratából a *spanyol lovas-t* és jobbjukban tartva a fegyvert, a túlhevített izgalom, elszánás és a vakmerőség tüzével akartak kitolongani, de csak egyenkint mehettek. Izgalmas morajtól reszketett a levegő. Aki már odaért a réshez, mely az ellenség felé vezetett, nagy lendülettel ugrott előre, mint egy ókori arénában az éhes oroszlán, amely a megnyitott ketrecből a prédául vetett emberekre veti magát.

Epres épp a többi után akart ugrani, de a traverza árnyékából keserű nevetés hangzott fel és egy gúnyos kiáltás:

— *A béke!*

A hurrázás már rettentő indulattal hangzott. Az örök béke és az örök harc kérdései mint feneketlen szakadékok tárultak elébe és úgy érezte, hogy meg kell őrülnie.

Véksőkig megfeszített akaraterővel szakította ki magát e pillanatok válságos érzelmeiből és rohant előre.

VI.

A jó hadsereget az jellemzi, hogy néha veszt, a rossz hadsereget pedig az, hogy néha nyer.

Az utóbbi történt meg most az oroszszal. Az emberfeletti munkával fölépített hadállásokat el kellett a tizenkilenceseknek hagyniok.

Amikor elhelyezkedtek az új állásokban s tudták, hogy az ellenség tízszeres erővel készül őket megsemmisíteni, az élethez való ragaszkodás, ez a válságos órákban mindig keserű érzés, kiragadta őket gondolataikból s mint a fenevadak csaptak össze az ellenséggel.

Az orosz ágyúk süvöltő gránátja égzengésszerű robajjal vájkált, turkált a friss állások vonalán; az emberek széttépett testének forgácsait, mint a poklok szakácsa, gyúrta össze a földdel, hogy győzelmet dagaszszon a véres és sáros kovászból.

Egy fél éjtszakán át amennyi vas és acél kiröppenhetett az ágyúk százainak torkából kísérteties sírással és nyögéssel, az mind az állásaink vonalát verte.

Az emberek a szétlőtt állások göröngyei, barázdái között, fegyveröket szorítva, várták a végítéletszerű órák soha el nem jövő elmúlását. Ha itt is kell halnunk, hamar lejárt életünket ez óra végnélkülisége örökkévalóvá tette.

Amikor a robbanó acélkúpok, a burkolatában levő süvegcukorhoz hasonló lövedékek legsűrűbb rajától sikongott a levegő és reszketett az emberek lágy teste alatt a kemény föld: géppuska söprő tüzével hajszolt emberek loholtak már felénk. A lassan derengő hajnal

opálos fényéből csak egy-egy folt tapadt tőrszerű szuronyaikra. A mi tüzünk és a saját tüzük között támadtak és menekültek egyszerre. Elszántságuk rémülettel volt teljes. Mögöttük porzott a föld az üldöző, a kergető golyóktól; eminnen pedig, arccal szaladtak beléjük. Elszántságuk azé az emberéhez hasonlított, aki a kigyulladt torony ablakából kiveti magát.

Nincs értéke annak az elszántságnak, amely a rémület paripáján száguld. Megérezte ezt most minden katona. Amennyi patront csak tudtak, egy-egy orosz életével küldöttek el messze és amidőn már csak lépések választották el őket egymástól, lekapták a csőről a szuronyt, kirántották éles késüket és mint megvadult hörcsögök vetették magukat az ellenség torkára.

A földön újabb halmok keletkeztek. Mozdulatlan és vonagló emberi testekből. Harci kiáltás és halálordítás egybevegyült. És egyik svarmlénia a másik után jött. Az elesettek helyébe tartalékok.

Egy-egy ember a csapásra fölemelt puskatus lendületével, agyán átfutó golyótól dőlt el; rémülten kapott arcához a másik, állkapcsa véres rongyokban csüngött s kiáltani akart, de a robbanó golyó a nyelvét is széttépte. Egy izmos, vállas ember eltaszította magától fegyverét és két kézzel kapott kiforduló beleihez; vagy harminc lépésnyire szaladt vele és elvágódott. A gomolyagból, mintha fáklyával futna, rohant egy szálas ember, magasra tartott kezefejével, melyből lövelt a vér és a földön legázolt, lemészárolt testek mozogtak, az élethez való ragaszkodás végső erőfeszítésével. A vér és a felhasított belek szagától nehéz volt a levegő.

Az égő falu átverte fényével a születő hajnal szürkeségét. Az ágyúk dörögtek.

Az emberi testek véres halmaza megmozdult.

Fölemelték fejüket a sebesültek. Hallgatóztak.

A fény nem keletről jött.

Tekintetüket nyugatra fordították, ahol a falu égett.

Némelyike egészen a halottak alá volt temetve és a kidugott fejét visszahúzta, mint a teknősbéka. Még várt. Nem tudta, mi történik. Az ágyúk dörögtek. A csatakiáltásokat is hallani vélték.

Sokáig hevertek a holttestek mozdulatlanul. Végre megmozdultak megint; néhány véres ember mászott kifelé, eltolva útjából a megmerevedett hullákat.

Életüket eltitkoló némasággal kuporodtak eddig a helyükön, vagy feküdtek elnyúlva, mint a hullák. Mint a megtámadott bogarak, amelyek holtaknak tetetik magukat és lökhetik, dobálhatják: nem mozdulnak.

Mindannyian olyanok voltak most, mint azok a bogarak. Utánozták a halottakat. A holttest merev lárvájában őrizgették életüket. Az is aggodalommal töltötte el őket, hogy szívük dobog. Szerették volna elhallgattatni. Ráfeküdtek sebeikre, hogy ne lássák, amint a vér szivárog belőlök. Szájukat nyitva hagyták, nem mertek lélekzeni, csak szellőztették a tüdejüket, mint a szobát nyitott ablakon át.

Csak a szemüket nem tudták nyitva hagyni, mint a halottak.

Legvégül egy magánosan heverő test mozdult meg.

Csontos, erős orosz volt.

Ő is az égő falu felé tekintett, aztán a véres halmazból kimászó embereket nézte.

Ez a borzalmas kép megnyugtatta. Csak holtak és vérző nyomorékok közt van.

Talpon termett. Kutya baja se volt. Jókor feküdt a halottak közé, utánozni őket.

Nyújtózkodott, ravasz diadalérzés sugárzott róla. Meg volt mentve. Számára befejeződött a háború. Fütyörészni kezdett, majd elhallgatott. Nézte az elhullott embereket. Részvétlen elkomolyodás szállta meg. Aztán azokkal se törődött, akik véresen másztak és botladoztak. Túlságosan erős, egészséges, szóval állati volt ahhoz, hogy megszánja őket. Az elesettek hátizsákjait kezdte bontogatni.

A sebesültek ösztönszerűleg egymás közelébe vonszolták magukat. Egymást keresték a megcsonkítottak, az ember ősi tulajdonságával, amely a magához hasonlókkal verődik össze. Ha két himlős lett volna köztük, bizonyára az is egymáshoz húzódott volna.

A sebesültek közt is megoszlott a csoport. Az ellőtt lábú ember legnagyobb erőfeszítéssel vonszolta magát ahhoz, akinek a lába volt szétroncsolva. A társadalmat mozgató érdekközösség e siralmas helyen is megnyilatkozott.

A mező egy védettebb lapályán verődtek össze, húsz, harminc lépésçyire a véres emberhalomtól, a holtak svarmléniája mögött

Nyögtek és jajgattak. A tüdő mélyéből kétségbeesett ordítások törtek elő. Hívó, kérő, fájdalmas hangon kiáltották a *szanitéc-t.* De egyedül maradtak a pusztaságban. Két katona, karján fehér posztószalag, ezen vörös kereszt, arcra borulva, szintén a svarmlénia mögött hevert. Túlkorán jöttek segíteni; most már rajtuk se segít senki.

A sápadt hajnali derengésben ködfelhők tapadtak a földre. Nedves, hűs volt a levegő. A nap még nem kelt föl. Az ágyúk szüntelen dobogtak s messziről elhaló zaj verődött ide. Az égő falu fölött sötét füst kóválygott. Riadt csipogással madarak repdestek. Kóválygva nagy körökben a gólyák. Elhamvadt fészkük helyétől nem tudtak megválni.

A védettebb lapályon, ahová a sebesültek elvonszolták magukat, tízen, tizenöten hevertek Magyarok, oroszok vegyest. Sebeiket kötözgették, de volt köztük, aki halottsárgán dőlt hanyatt, tátongó sebét nyitva hagyván.

Nékem tüdőlövésem volt; alig szivárgott belőle a vér. Mozdulatlanul néztem a szerencsétleneket.

Kenderes István is köztük volt. Könyökére támaszkodva nyögött. Haslövése volt. Megrettent pillantással nézte, kinek mi a baja és szüntelen mormogott:

— Én Uram Istenem, könyörülj rajtam . . .

Reszkető sóhajjal nézett a magasba és nyugtalanul mozgolódott.

— Könyörülj rajtam . . . könyörülj . . .

Egy orosz, aki csupa vér volt a csípőjében, a földre ragadt a megalvadt vértócsában.

A nyakában lógó talizmánt csókolgatta. Úgy nézett rá, mintha azt mondaná neki:

— Lásd, én szeretlek. Megérdemlem, hogy felém fordulj!

A vérveszteségtől elfonnyadt száját rányomta az ovális lemezre:

— Lásd, én szeretlek . . .

Fölhasított combbal feküdt Epres. Elkötötte az ere-

ket s ellankadva hajtotta fejét egy csomó sárguló fűre.

Szakállára ráereszkedett a dér. Mintha megőszült volna.

Kenderes türelmetlen rimánkodással kiáltott föl:

— Uram Isten, ne hagyj elpusztulni!

A sebesületlen orosz konzervát evett. Fölbontogatott hátizsákok hevertek előtte.

Most csend volt.

Kenderes görcsösen összefont ujjakkal imádkozott.

Az envérébe tapadt orosz odafordította fejét és nézte. A más hitében hitetlen ember bámészkodásával felejtette rajta tekintetét és eszébe jutott megint a talizmánja.

Biztatva simogatta:

— Te vagy csak az igazi, aki segíteni tudsz . .. csak Te . . .

Tovább nézte Kenderest és féltékenyen szorongatta jobbjában a védőszentjét.

Kenderes türelmetlenül hagyta félbe imáját Forgatta a fejét és panaszosan szólalt meg:

— Mért kell elpusztulnom?

Nagy fájdalmat érzett és nyöszörögve feküdt hanyatt. A fejét mereven hátraszegte és kaparta a földet.

A többi is mozgolódni kezdett. Lázas lélekzetük lihegéssé vált. Egy gyerekarcú katona, eddig szótlan volt, sírni kezdett.

A mellette fekvő öreg pajtása abbanhagyta a szüntelen, köhögésszerű nyögést és a fiúra nézett. Sokáig eltűnődött a fiatal arcon.

Az egészséges orosz egy elesett pajtása lábáról lerángatta a csizmát. Megnyomkodta vastag, bütykös

hüvelykujjával a fejelést és a talpat. Megelégedetten ült le egy hátizsákra és fölhúzta a maga rossz csizmái helyett.

A lapály messzeségében, fák közt, vékony füst emelkedett.

Egy sebesült fölemelte a fejét. Nézte az emelkedő füstöt, amely körül bizonyára emberek vannak. Mászni kezdett feléje.

Ezt a többiek is észrevették. Fölnyújtották ők is a fejüket és nézték a füstöt, amely, mintha kéményből ereszkednék fel. Aztán azt az embert nézték, aki a füst irányába kezdett mászni. Ők is megmozdultak nagy erőlködéssel, valami hatan.

Fölcsillant a szemük.

— Füst. . . ember...!

Másztak, mint a giliszták, mint a zúzott potrohú rovarok leomlott falak törmelékei alól.

Akik nem tudtak mozdulni, kíváncsian nézték ezeket. Játékos szenvedélyük végvonaglása volt ez. A versenyfutásnak egy torz, véres mása, ördögök pünkösdi mulatságán.

És lázas lélekzettel, fuldokolva, jajgatások kórusával, résztvett benne versenyző és néző egyaránt.

Az egészséges orosz fölállt, hatalmas karját csípőjére tette s vigyorgott, hogy a ritkásan álló sárga fogai látszottak. Egytagú indulatszavakat kiáltott rájuk és hadonászott.

Az egyik hamar elmaradt. Nem bírta. Mellette, aki húzta maga után a ballábát s véres vonalat hagyott maga után, szintén maradozott. Öten bírták még.

A visszamaradtak folyvást nézték őket. Ketten már messzire jutottak. Talán százötven lépésnyire.

A vérébe fagyott orosz nem törődött velük. Védőszentjét becézgette. Lázas szeme csak a zsinóron függő talizmánt látta.

A kettő közül is elmaradt egy. Az elmaradozottak tíz, húsz lépésnyire feküdtek egymástól.

Most már csak egy ember mászott tovább. A versenyek izgalma elveszett a küzködésből. A haldokló emberek játékos szenvedélye kihunyt. Csak néhányan nézték már az előbbi izgalom nélkül, hogy eljut-e az emelkedő füstoszlopig?

A testes orosz is elment a helyéről és a kínlódó emberek közé lépett. Beszélt hozzájuk, de azok nem értették. Orosz testvére mellett megállt és szólt hozzá. Ez a szentjéről beszélt valamit, suttogó, titokzatos hangon, összefüggéstelen szavakkal, mire a másik legyintett és nem hallgatta tovább. De ott maradt előtte és nézte a megalvadt vérében s talán a halkocsonyára gondolt, amint a hal fölhasított hassal a megdermedt levében fekszik.

Az az egy ember még mindig mászott előre, konok kitartással, a lassankint halványuló füstoszlop felé.

Az orosznak mintha hirtelen eszébe jutott volna valami. Egy sebesülthöz lépett s megigazította, mert rosszul feküdt. Ez hálásan nézett rá és ettől az orosz kemény arca is ellágyult kissé. Biztató szavakat mondogatott s a többihez is odament, hogy legalább mutassa, hogy valami jót szeretne velük tenni. Aztán látta, hogy hiábavaló minden, elment. Nyugodtan ment át a réten s távolabb, a szántókon, mintha otthon a mindennapi munkájára indulna.

Kenderes nagy kínokat állt ki és egyre nyugtalanabb lett. Összeszorította öklét és csapdosott vele

BIEZO

fölfelé, mintha az Egek kapuját akarná döngetni, hogy meghallják.

— Hol vagy, te „könyörületes" Úristen? Gyalázatosan kell elpusztulnom, mint a kutyának!

Esztelenül átkozódott és borzasztó volt a szenvedéstől eltorzult arca. Tehetetlenségében még följebb hágott a dühe és az angyal bokájába is beleharapott volna.

Meglátta Eprest, aki még mindig mozdulatlanul feküdt.

Föltámaszkodott és vadul kiáltozott feléje.

— Sehol sincs, se fönt, se bennem! Velem együtt rohadsz! Hallgatsz! Neki adtam az életemet, a *Senki*nek! Hallod! Most beszélj, hogy hol van az Isten? Nincs, aki törődnék velünk, mert ha van és tűri, akkor . . . akkor. . .

Két öklét a magasba nyújtotta és ordítva tört ki belőle egy értelmetlen szó.

A fájdalom egy hatalmas rohamától hörögve dőlt hátra.

Epres bágyadtan nézte és nem szólt.

Elcsendesedtek, csak Kenderes szótlan arca és ideoda forgó szemgolyója beszélt gondolatokban maradt átkokról.

A fiú megint sírt és anyját szólította.

A távolban egy lassan mozgó pont látszott. A mászó sebesült. A füstoszlop azonban eltűnt.

Rózsaszínű ködburokban ébredt a nap.

Kenderes istenkáromlása még mindig a haldoklók fülében csengett.

A láz tüzében fénylett a szemük és arcukon a vigasztalanság hidege volt.

Szomjúság gyötörte őket. Nyelvük száraz volt, megdagadt és nem beszéltek.

A halottak tömegében, mintha Kenderes kiáltására ébredt volna föl, valaki megmozdult. Fölállt és a haldoklók gyülekezete felé ment. Kezdte levetni a vértől ázott zubbonyát, de minden erejére szüksége volt, mert a testére száradt. Nem gondolt arra, hogy ennek köszönheti életét, különben elvérzett volna.

Amint sikerült magáról letépni a zubbonyt, nyakán, a váll tövében a fölszakított sebből omlott a vér. Elszürkült arccal feküdt le a többiek között.

Valaki a haldoklók közül megszólalt:

— Az önkéntes úr . . .

Epres fölült és nézte Horváthot.

Élete minden szomorúsága tükröződött az arcáról, de a szánalom és a megbocsátás csillogott a szemén, mint sötét vizén hófehér habok.

Fölhajtotta elkötött sebéről a köpenyét s nyugtalan, gyors mozdulatokkal megbontotta a kötését és kezdte felgöngyölíteni. Mély sebéből megindult a vér. Nem törődött vele. Odacsúszott Horváthoz. Félkarral felültette az elszíntelenedett embert és kezdte elkötni a nyakát a saját sebéről levett kötésével. .

Kenderes, a maga szenvedéseiről megfeledkezve, nézte Eprest.

Egy ember *odaadja életét egy másiknak!*

A haldoklók arcáról eltűnt a vigasztalanság kifejezése. Hálásan szögezték megüvegesedő szemüket Epresre, mintha velük cselekedett volna jót.

Horváth mondani akart valamit, de csak az ajka remegett és a vérveszteségtől félig eszméletlenül elnyúlt.

Epres magára húzta a köpenyét és fázósan beleburkolódzott.

Kenderes nehéz, lázas lélekzettel kezdett Epreshez csúszni. Megeredt a könnye és ellenségéhez hajolva, suttogva szólalt meg:

— Bocsásd . . . meg. . . vétkeimet. . .

Epres fölemelte a fejét; a vér nagy tócsában nyúlt ki a köpenye alól és már sokáig kellett Kenderesre néznie, hogy ráismerjen.

Boldogan nézett a „látogató" könyörgő szemébe.

— Nincsenek . . . vétkek ... — mondotta halkan, mintha valami titkot súgna meg, — csak . . . tévedések . . . vannak . . . Megtaláltad az Istent . . . magadban . . .

Kenderes görcsösen szorította Epres kezét.

— Megtaláltam . . . *a magamban élő Istent.* . .

Odafeküdt Epreshez és nem engedte el a kezét. Epres hamarabb halt meg. Elvérzett. Kenderes még akkor is szorította a kezét, végre, ő is néma és mozdulatlan maradt.

Az orosz is ellankadva dédelgette szentjét és most kihullt a kezéből.

Rémülten meresztette ki a szemét és jobbját feszes tisztelgésre emelte.

Haptákosan, szalutálva merevedett meg.

Megjelent előtte a mindenható generalisszimusz, a Halál.

Talán hasonlított egy orosz generálishoz, akit fekete lovon egy kemény kárpáti téli nap reggelén látott.

VII.

Még csak a lembergi vonalon futott velünk a vöröskeresztes vonat: a véresés borzalmas napok emléke halványuló színben tűnt fel. Mintha évtizedek multak volna el azóta, hogy késeinket vad és a rettegéstől őrjöngő emberekbe döftük. Úgy rémlett mégis, hogy a gránátok sivár zúgását és az *Infanteriegewehr* pattogását hallom.

Tőlem a második ágyban fekvő beteg szintén ezeket hallja még mindig. Bennmaradtak a fülében a tűzvonalnak ez örök hangjai.

Amíg látszólag nyugodtan fekszik, minden beszédje órákhosszat az, hogy a hangokat utánozza, amiktől még mindig rezegnek az idegszálai, mint a megrázott távírópózna drótjai.

— Sss — sss — sss — i — i — uuu . . .

— Zsiu ... u . . . u . . . bumm!! . . .

— Papapapapapapapa . . .

És egymásután tízszer, húszszor, mindig ugyanazokat a hangokat. Mintha a koponyájában nem maradt volna egyéb, mint e rég eltűnt hangok hallomása. Ahogy a csigahéjban bent marad a tenger zúgása . . .

Kitekintek az ablakon, hogy ne halljam.

A távolban dombok koszorúzzák a néptelen földet. A látó határ *jobbszárnyán* erdő tarajosodik. Gondolataimban *beásom magamat* az emelkedések gerincné és a kiszögellő részére útvesztő *Stutzpunkt*-ot építek. Az erdőségben elhelyezem a *Schwerhaubitz*-ot és egy kimagasló facsoportozat közé a *Beobachtungsstand*-ot

. . . És, amint nézem az elképzelt *hadállás*-t, úgy érzem, hogy az ablak függönyétől hagyott nyílás — *lőrés* . . .

Idegesen szorítom tenyeremet a szememre. De az elképzelt hadállás ott lebeg tovább is előttem és látom, amint emberek ezrei ássák az árkot és a zöldelő rétekből *gyeptéglá*-kat hasítanak *rövidnyelű spatni*-aikkal, körülrakni a *Schiesscharte*-ket.

Az a másik beteg pedig még egyre hajtogatja szomorúan:

— Ssss — iuuu . . .

– Papapapapa . . .

A többiek nyugodtan fekszenek és természetesnek találják az eleven grammofont.

Derekam alatt óvatosan megigazítom a vánkost és Kenderesre gondolok, amint Epressel elválaszthatatlanul kezet fogva feküdt holtan.

Mintha az évezredes szimbólumok vallása a természet törvényeinek egyszerű, újnak látszó, de régibb és örökkévalóbb eszméivel egyesült volna.

És az orosz. Haptákosan, szalutálva fektették sírba. Egy haldokló pogány vallás együgyűségében is rejtelmes agyagszobrának látom . . .

Érzem, hiába visz el a vonat erről a helyről, én örökké bennmaradok ebben a háborúban.

Egy ápolónő lépkedett végig az ágyak két sora közt és nesztelenül átment a másik vaggonba.

Horváth önkéntes velem szemben feküdt, a vaggon jobb oldalán. Magam kívántam, hogy együtt maradhassak vele.

Alig beszélt, de látszott, hogy rágódik valamin. Néha ideges nyugtalanság vett rajta erőt.

Láza nem volt s visszatért kissé az ereje is.

Az ember mégis azt hitte volna, hogy láztól ég a szeme.

Nem kellett azonban a fejemet törni, hogy mi a baja. Ismertem Epressel vonatkozásban levő dolgait. Még a legutolsót is. Amikor a kötését levette borzasztó sebéről és elkötötte vele Horváth nyakán azt a kis nyitott, véres ajtót, amelyen át el tud távozni az élet. Lehetetlen, hogy ez ne forgatott volna föl benne minden érzést és gondolatot.

Felém fordult és a napokig tartó hallgatás után beszélni kezdett.

— Emlékszel Epresnére? — kérdezte a beteg ember gyerekes hangján.

Felkönyökölt és hosszan nézett rám:

— Mért mosolyogsz?

— Hogyne emlékezném, — mondottam. — Hiszen csak két év az egész. Mindenre emlékszem.

Gúnyos mosolylyal hozzátettem még:

— Arra az estére is emlékszem, amikor megismerkedtél vele.

Azt hittem, nem veszi észre, hogy gúnyosan mosolygok, de meglepődtem, amikor beszélni kezdett.

— Igazad van, hogy ilyen különösen mosolyogsz. Te már akkor láttad azt, amit én csak most látok ... Az Úri Kaszinó udvarán ... az almafák virágosak voltak ... az asztalnál ültetek és én jöttem ... Ő is ott ült. . . Közönyösen fogadott, jobban mondva, sehogy se . . . Valaki gratulált, hogy nagy vagyont örököltem és e perctől fogva az egész társaságban csak én léteztem a számára . . .

Gondolkodva nézett a szemembe és folytatta:

— Nagyon szép volt és én nem gondoltam meg semmit. Az ember csak azt szereti észrevenni, ami jól esik neki ... Én is . . . Ami jól esett, csak azt láttam . . . Epres egyszer észrevett valamit. Összeért a könyökünk és egymás szemébe néztünk. Tovább vacsoráztam és nem törődtem vele. Pedig tudtuk, hogy szenved, de annál kevesebbet törődtünk vele . . .

Az elmúlt események zavaros vize leülepedett előtte és tisztán látott a mélyébe. Meg tudta ítélni saját magát és a helyzetet, amelybe belekeveredett.

Az ápolónő visszajött és anyáskodva szidta meg Horváthot, hogy nem fekszik nyugodtan. Visszafektette vánkosára. De amikor elment, megint felkönyökölt.

— Tudom, hogy te mindent láttál, — folytatta, — csak én nem. Gyötörni kezdtük Eprest. A felesége, meg én. Gyötörtük, ahogy lehetett. Egy gyöngéd pillantásért pokoli kínokat okoztunk néki. És mi ezt tudtuk. De azért is. Még jobban! Elkábított annak az asszonynak a szépsége és előttem csak akkor nyilt meg a világ . . . Nem törődtem semmivel. És ő mindig beszámolt az ura féltékenységével! Én pedig ilyenkor szerettem és kívántam legjobban. Ilyenkor! Amikor elárulta előttem az urát . . .

Észrevette, hogy egyre hangosabban beszél és halkabban folytatta.

— Ami akkor végbement, az olyan, mint a gyilkosság. Egy ember boldogságát öltük meg ... de ez még semmi ... ez nem volt elég .. . megöltük a büszkeségét. Szinte fölnégyeltük. Bele *kellett* törődnie, hogy a szemeláttára, néma tekintetekkel szerelmet valljunk egymásnak és annyira mentünk, hogy meg-

beszéltük, hogy Epresné magával az urával hivat át, amikor ő elmegy hazulról. És ez megtörtént. Áthivatott. A féltékenység kínjait láttam arcán és én nyugalommal tűrtem ezt mind .. .

Attól kezdtem tartani, hogy ártani fog Horváthnak, ha sokat beszél. Az orvos meg is tiltotta ezt neki.

— Mért bánt ez most téged annyira? — szakítottam félbe egykedvűen.

Kihajolt az ágyából felém, hogy jobban megértsem egészen halkan kiejtett szavait:

— *Epres átadta nekem a saját maga életét.* Őt viszem magammal ... az ő lelkét, az ő gondolatait és az ő fájdalmait. . .

Megdöbbenve néztem rá. Azt hittem, láza van.

— Csitt! — intettem néki. — Ne beszéljünk, mert a többiek alusznak.

Este volt és a lámpa sárgásán világított.

A szomszédom hangja hallatszott:

— Sss ... sss . . . iuuu ... papapapapa . . . Arra gondoltam, hogy a háborúban eltöltött idő

többé-kevésbbé elmebajossá teszi az embereket. Én mindenütt hadállásokat építek, árkokat ásatok és a legnagyobb ravaszsággal rejtem el az elképzelt ütegeket. Ez se egyéb . . .

Rögeszmék, amik örök nyomokat hagynak . . .

Sssiuuu . . .

Horváth csökönyösen ismételte:

— Epres életét viszem magammal . . .

Hallgattunk, csupán a kerekek kattogása hallatszott örökös egyhangúsággal, mindig csak egyformán. Mint ahogy a mi agyunk is egy és ugyanazon gondolat sínpárján ...

A fejcéduláink pedig, csak azt a betegséget ismerték, amiket acéldarabok és szilánkok szakítottak rajtunk.

— Az nem bánt, hogy nevetséges voltam, — folytatta. — Az kínoz, ami Epressel történt. — Amikor Epres elment, a felesége Veszprémbe költözött. Mindennap nála voltam. Oh, hogy látom most azt az asszonyt! Amikor szerelemről beszéltem, a legizzóbb pillanataimban, ajkán számjegyek hangzottak és jövedelemről, vagyonról beszélt. Néha úgy éreztem, hogy tisztában vagyok vele, de mégse láttam a dolgokat úgy, amint most látom . . .

Hosszan nézett rám, mintha a gondolataimat fürkészné.

— Te jobban ismerted őt, mint én, — beszélt tovább, — de nekem ez most mind új, egészen új. . . Az események ugyanazok, csak a megítélése más ... az a szerep, amit betöltöttem, az most egészen más, mint aminek láttam. A vöröskeresztes kórházban ápolt és sok ellenséget szerzett. Mindennaposak voltak a kellemetlenségek és én vakon a pártjára álltam, mert az volt a felfogásom a „lovagi kötelességről". Verekedtem volna érte és most. . . utálattal töltenek el e napok emlékei ... És egy ilyen napon kértem meg feleségül. Ura volt, de titokban arra számítottunk, hogy nem jön többet vissza .. .

— A fronton a kezébe akadt egy levél és mindent megtudott. Úgy látszott, mintha a dolog megoldódott volna. Most itt a nap, hogy közeledem haza és én ottmaradtam, egy közös sírban. Aki bennem elfoglalta a lélek helyét, az nem más mint maga Epres . ..

— De belőlem is maradt valami, — tette hozzá hevesen. — Ha most mellém lépne, kilökném a robogó vonatból!

Erőteljes mozdulatot tett és bágyadtan hajolt előre. Feje lógott az ágy széléről.

Szólítottam, de nem felelt. Közelebb hajoltam és láttam, hogy nyakán átszivárog a kötésen vér.

— Orvost, orvost! — kiáltoztam.

Az ajtónál bóbiskoló betegápoló felébredt. Visszafektette Horváthot és sietett orvosért.

Horváth új kötést kapott és az orvos megparancsolta az ápolónak, hogy maradjon mellette.

Amikor eltávozott, odaszólt az ápolónőnek:

— Nem szabad ennek még egyszer megtörténnie, Schwester, hogy ilyen hanyagul kösse el a sebeket...

. . . Már öt hete voltunk a kórházban; én a tüdőlövésemmel, Horváth, miután a sebe begyógyult, nagy vérvesztesége miatt.

Különben is gyenge, vézna ember volt, de most olyan fehér volt a bőre, mint a porcellán. Az erek szarkalábjai kéklettek a halántékán.

Arról, amiről a vöröskeresztes vonaton volt szó, nem beszélt többet. Került mindent, ami kapcsolatban volt élete legnagyobb eseményeivel.

Együtt töltöttük az egész napot. Tudtam, kinek ír és ki látogatja.

Látogatói csak rokonok voltak és Epresnének nem írt.

Hét órakor keltünk s ha jó idő volt, reggeli után a kórház parkjában sétáltunk.

A gesztenyefák már hullatták levelüket és fényes, politúros vadgesztenyék hevertek az úton, amint kigurultak meghasadt, tüskés burkolataikból.

Kilenc órakor, harangszóra, orvosi vizitre visszamentünk a szobánkba és ebédidőig, ami féltizenkettőkor volt, megint kint sétáltunk.

Ebéd után kettőig aludtunk, aztán megint park, séta négyig, amikor csak futólagos orvosi vizit volt. Vacsoráig két-három játszma sakk, a vacsora után lementünk még egyszer a parkba s amikor a gesztenyefák legfelső leveleiről eltűnt a legutolsó aranysárga napsugár, csöndesen visszaballagtunk szobánkba és lefeküdtünk.

Így teltek napjaink egyformán. De mily kellemes változatosság volt ez a nyugodalmas, békés élet a harctéri izgalmak után!

Nem láttam tájakat, tehát nem építettem képzeletbeli hadállásokat. Azaz, egyszer mégis. A főorvos szobájába mentem és a falon volt egy tájkép. Valami régi német kép reprodukciója, patakkal, amin kis fahíd vezet át és a közelében malom, a háttérben fás hegyekkel.

A „hadállásomat" a hegyeken helyeztem el és néhány hirtelen elképzelt gránáttal szétvetettem a malmot és a hidat.

Ennyi volt az egész és még az, hogy amikor a pincébe ereszkedő lépcső előtt álltam, a *rókalyuk*-ra gondoltam s néztem a pince mélységét, hány méter lehet, gránátmentes-e?

Egy délután, sakkozás közben, jelentette az ápoló Epresnek, hogy egy hölgy kéreti, jöjjön le a parkba.

A legizgalmasabb ponton állt a játék, királyném körül volt fogva és a fehér király se tudott moccanni.

— Hiába van két tiszt előnyöm, — mondottam — a parasztok döntik el a játszmát.

Parasztjaim svarmléniája csakugyan megritkult a táblán s nem is bántam, hogy félbe kellett szakítani a játékot.

Lesöpörtük a bábokat a mezőkről.

— Majd új mérkőzésbe kezdünk, — mondottam s Horváth hozzátette:

— Szegény bábok. Örökké harcolniok kell. Fölállt, hogy lemenjen a parkba. Gyakran jöttek hozzá hölgyrokonai, akik rendesen felizentek érte. Hívott magával.

— Talán a húgom jött el, — mondotta és karonfogva mentünk le a lépcsőn.

Egy gyászruhás hölgy várakozott a gesztenyés út mélyén. Arca be volt borítva fekete fátyollal.

Horváth figyelmesen nézett feléje, de nem tudta felismerni.

— Ki lehet ez a hölgy? — kérdezte tőlem, de én se tudtam választ adni rá.

Mentünk nyugodtan közelebb.

A hölgy egy alig észrevehető ideges mozdulatot tett.

A nap fénye átszűrődött a lombokon és a gyászruha selymére hullámos aranysujtásokat festett.

Szétbontotta arcáról a sűrű fátyolt. Mintha sötét felhők közül maga a Nap bontakozott volna elő.

Bronzvörös haj és bágyadtan rózsaszínű arc gyászfátyolok csokrában.

Epresné állt előttünk.

Elengedtem Horváth kezét és visszamaradtam.

Nem annyira a váratlan találkozástól, de a páratlan asszonyi szépség megérzett hatalmától kezdett verni a szívem.

Horváth helyébe képzelvén magamat, úgy éreztem, ha ennek az asszonynak a szemébe néz az ember, le kell szédülnie, mintha mélységes szakadékba pillantana betegségtől akarattalanná vált idegeivel.

Elmaradtam Horváthtól néhány lépésnyire, Epresné pedig közelebb jött hozzá.

Nem kapott értesítést, nem tudta mire magyarázni Horváth hallgatását, ő is elfogultnak látszott.

Horváth, mielőtt egész közel ért volna az asszonyhoz, megállott és ez megállásra kényszerítette őt is.
Úgy éreztem, hogy ez a pár másodperc végtelen.

Szívem dobogása a torkomban lüktetett.

Egy férfi szánalmas elszédülését éreztem meg, — a magam lelkiállapotából következtetve.

Horváth halk, de tisztán érthető szavakkal szólalt meg:

— Mielőtt bármiről is beszélnénk, meg kell valamit Önnek mondanom. Egyszerre sebesültem meg az urával. Ő súlyosan a lábán, én a nyakamon. Nem volt, aki elkösse rajtam a sebet és pár perc múlva elvéreztem volna. Az ura már meg volt mentve az elvérzéstől, mert kötés volt rajta. Ekkor észrevett. Félig eszméletlenül dőltem el a közelében. Nagy erőfeszítéssel odacsúszott hozzám. Lebontotta a kötését és elkötötte vele az én vérző és elhaló testemet. Ő vérzett el helyettem.

Nem folytatta tovább. De, ahogy elhallgatott, az többet mondott, mint a szavak, amelyek ugyan halkan peregtek, mégis úgy éreztem, hogy mázsányi kövek dobognak.

Epresnénak egyetlen szavát se hallottuk. Lehunyta szeme héját és úgy állt ott, mintha a néma feljajdulás szoborműve lenne.

Aztán lassú mozdulatokkal nyúlt a fátyola után. Két kezével burkolta be arcát a fátyollal és e mozdulatokról eszembe jutott, hogy a selyemeresztő hernyóhoz hasonlítottam egykor, amely — fekete gubót sző. Most saját maga köré.

Úgy állt ott, mint egy rejtelmes, fekete selyemgubó.

Szótlanul ment el s mi még ott álltunk sokáig.

Horváth hozzám jött, karját az enyémbe fonta és hallgatva mentünk a kórház világos kövekből rakott, a fák fölé magasan kiemelkedő épülete felé.

Reszketett a keze.

Néhány hét múlva levelet kaptam Epresnétől.

Kért, hogy látogassam meg.

Horváthnak nem szóltam róla és elmentem.

Sejtelmem se volt, mit akarhat tőlem és tele voltam óvatossággal.

Fölösleges volt.

Örömmel fogadott s miután a hogylétem felől érdeklődött, megmondta, hogy mért kérte tőlem ezt a látogatást.

Lehajtotta a fejét és szinte könyörgő volt a hangja:

— Segítsen nékem, — mondotta. — Haza akarom hozatni az uramat ... Ön bizonyára tudja, hol fekszik?

Éreztem, hogy ezt nem puszta szokásból akarja, hanem lelki szükségének érzi.

— Tudom, hol van eltemetve, — feleltem. — Még volt annyi időm, hogy kívánságom szerint történjék a temetés... Az embereknek akkor kevés idejük volt. Nyolc-tíz emberrel egy sírba fektették. A helyet meg tudom pontosan mondani . . .

— Haza lehet hozatni?

— Nem; oda most nem lehet menni. Csak a háború után.

Aggódva nézett rám.

— Akkor. . . nehéz lesz megtudni, hogy melyik?

— Nem. Könnyű lesz a csontjaira ismerni.

Kérdően csüggött rajtam a szeme és én ezt mondottam:

— *Két csontváz kezet fog egymással.* Az alacsonyabb .. .

Nem értette meg. Csak ismételte, ahogy az ember az érthetetlen és rejtelmes szavakat szokta:

— *Két csontváz kezet fog egymással*. . .

— A haldoklása pillanataiban kezet fogott egy másik haldoklóval és így maradtak. A katonák pedig akik eltemették, vigyáztak arra, hogy ez a kézszorítás, ott lent, a föld mélyén, örökké tartó legyen.

— Ki volt az a másik? — kérdezte.

— Egy ellensége.

Ez az asszony e pillanatban vált igazi özvegyasszonynyá, aki gyászolja az urát.

ZÁRÓ SZÓ.

— Rokkant bajtársaimhoz. —

Kívánom, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon benneteket. Errefelé még folynak a harcok, mert azt tartja az ellenség, hogy nem az a legény, aki üt, hanem az, aki állja.

De ne törődjetek ti már ezzel. Elpáholjuk őket, mint a kétfenekű dobot. A bot boldogabb végét fogjuk és csak a fejét ütjük, hogy meg ne sántuljon.

Most inkább arra a békességre gondolunk, amelyben legyen immár részetek. A szenvedéstek, amiben keserves bőségben voltatok, váljék boldogsággá, nyugalommá. Ha fából van a lábatok és sietős utaitok lesz, megteszszük azt mi helyettetek. Két ép karunk közül is egyik a tietek. Erőnket megfelezzük. Jut is, marad is. Úgy leszünk mi már egymással, mint a jó ember a jó asszonynyal, hogy csak ásó, kapa választhat el minket egymástól.

Ha úgy történik, miként óhajtanánk, e könyv betűiből téglák, soraiból falak fognak emelkedni, amelyek között családostul boldogan élhettek.

Győrött a rokkant katonák számára Kertváros épül. Házakat kapnak a rokkantak és mindegyik a maga ura lesz ezekben a házakban. Szoba, konyha, kert: egy ház. Elfér benne gyerek, asszony. A gyerekből több is. Evvel ne spóroljatok. Hadd növekedjenek föl a *hősök városában.* Mert tudjátok meg: a Rokkant Katonák Kertvárosában lakni a legnagyobb kitüntetés. Nem könyöradomány. Épp olyan kitüntetés, mint mellünkön a Károly-kereszt.

Erre a Kertvárosra, amelyben nektek örökös házakatépítenek, Győr vármegye főispánja, Szodfridt József és Krausz Henrik urak kezdeményezésére kezdtek pénzt és egyéb adományokat gyűjteni.

Szodfridt József főispán úr rengeteg hivatalos munkái közepette áldozza gondolatainak, szeretetének és idejének java részét erre a nemes célra; Krausz Henrik úr pedig a háború kezdete óta vagyona nagy részét s minden idejét reátok áldozza. A vezetése alatt lévő Győri Hadigyűjtő Iroda mindenféle hadi jótékonysági mozgalmat nagy eredménynyel és minden kezelési költség nélkül vezet. Dolgozik, épít, gyűjt a harctér kárvallottjainak.

Bizonyos, hogy szerencsések voltunk a választásban, amikor a már javában épülő Győri Rok-

kant Katonák Kertvárosának ajánlottuk fel e könyv bevételének nyolcvan százalékát, hogy azon a mi ezredünk rokkantjainak építsenek lakóházakat. A többi húsz százalék pedig az ezred rokkantalapját gyarapítja.

De tudnotok kell, kiknek a munkája révén épülnek fel a házak a könyv jövedelméből?

Felséges Uratok, a király, sajátkezűi eg írt Előszót e könyvhöz. Legfelsőbb Haduratok, aki maga is ott volt lépten-nyomon, ahol a legnagyobb volt a harc és a veszedelem és aki annyi győzelmes csatán át vezette hadait, *reátok* gondolt, amikor tollat fogott. Házatok minden csillogó porszeme, téglája Őfelsége kezevonásának köszönheti eredetét. Az Előszót Marterer altábornagy úr, a katonai iroda főnöke küldötte meg, tolmácsolva levelében Őfelsége azon nyilatkozatát, hogy az Előszót „szívesen és örömest" írta.

Tudom, hogy ott lesz a király képmása mindnyájatok szobájának a falán!

Atyailag fáradozott érettetek parancsnokotok is, újbessenyői Wagner Péter ezredes úr. Holt betűk maradtak volna ezek az írások nélküle. A nehéz frontszolgálat közepette jövendő sorsotok is szívén feküdt. A házak, amelyek e könyv jövedelméből épülni fognak, emlékeztessenek benneteket mindenkor a ti ezredes uratokra is.

Az ezredes úrral együttes, meghálálhatatlan munkát fejt ki a könyv kiadása és terjesztése érdekében revisnyei Reviczky Ádám alezredes úr. Láthattuk mindnyájan, mennyit alkotott érettetek. Az ezred rokkantalapját gazdaggá tette s minden fillér örömet szerzett néki, amelyet, a szüntelen munkája eredménye gyanánt, a ti javatokra adományoztak.

Mihalovich Ferenc alezredes úr, Mühlhauser Ignác őrnagy úr, Bertalan Albert őrnagy úr, Sámsony Frigyes százados úr, Giczy Lajos százados úr, Papp Kálmán főtisztelendő, tábori lelkész úr, Schiller Kamill főhadnagy úr és Móricz István hadnagy úr a legbuzgóbb munkatársai ezredes úr Wagnernek és alezredes úr Reviczkynek, a könyv megalkotásának és terjesztésének munkájában.

Századparancsnokaim szinte munkatársai voltak ennek a könyvnek.

Ribarits Imre főhadnagy úr íróasztallal bútorozott fedezéket adott a lövészárokban és minden gondja e könyv volt; e munka első harmada mellette, a második harmada Krevets Oszkár hadnagy úr mellett, az utolsó része pedig Martinék Lajos százados úr századában készült.

Biczó András főhadnagy urat is köszönet illeti e könyvhöz rajzolt kitűnő rajzaiért.

Tábori kórházban is dolgozgattam a könyvön, ahol dr. Lipter Kornél törzsorvos úr a rózsakertjét en-

gedte át a „Károly-bakák”-ért, akiknek sebeit sokszor ápolta és gyógyította.

De nemcsak az ezrednél és a harctéren fáradoztak érettetek, rokkant bajtársaim.

E könyv terjesztésében nagy munkát teljesített:

Szodfridt József főispán, Németh Miklós alispán, Farkas Mátyás polgármester, Veöreös Boldizsár, a győri vöröskereszt másodelnöke, Zikkely József és Fuchs Lajos ezredes és Krausz Henrik urak, mint a Kertváros Gyűjtőbizottsága tagjai.

Győr városa ingyen telket ád a Kertváros házainak és a város polgársága a lelkes polgármester, Farkas Mátyás úr élén, nagy szeretettel segíti a terveket megvalósulni.

Fetser Antal győri püspök úr, az egyházmegyében; Gerstenberger tábornok úr a pozsonyi hadtest területén; a 19-ik gyalogezred hadkiegészítő-parancsnokságánál Persuder őrnagy úr; az ezred mosoni üdülőtelepén pedig Halbsch alezredes úr terjeszti a könyvet.

Jegyezzük fel a nevét dr. Gara Zsigmond pöstyéni orvos úrnak is, aki nemcsak terjeszti e könyvet, hanem fölhívta figyelmünket a Rokkant Katonák Kertvárosára és annak mintaszerű berendezésére, mely közegészségi szempontból a legeszményibb intézmény.

A sajtóról, egyesületekről, vállalatokról, az áldozatkész polgárságról se feledkezzünk meg, akik révén

Győrött eddig is már milliók gyűltek össze hadi jótékony célra.

A felemlített urakra gondoljunk mindenkor tisztelettel és hálával.

A fölépülő házakban pedig töltsétek életeteket boldogan, rokkant bajtársaim, mert erre igen rászolgáltatok s nem győzök néktek jó egészséget kívánni, melylyel zárom is soraimat. Isten veletek és velem.

TARTALOM.

Oldal

AJÁNLÁS..... 3
ELŐSZÓ..... 5
BEVEZETÉS 7
A TIZENKILENCEDIK MENETZÁSZLÓALJ.
A tizenkilencedik menetzászlóalj 11
Fedelestől viszi a cigány a házát..... 13
A holtig tartó ruhában..... 25
Isten veled Magyarország..... 35
Az Isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon 45
A jó krumpli nem rossz..... 53
A rekvirált katona 63
A lapátos század 73
Akik az ibolyát alulról szagolják 87
Odafönt a levegőben..... 97
Az árok 103
A bakaparancs és a Fönséges Atyánk 113
Megy az öreg a fiával..... 119
Amikor a muszka megelőzött bennünket 129
Latiatuc feleim zumtuchel mic vogmuk 137
A HÁBORÚ..... 145
ZÁRÓ SZÓ..... 233

E könyv teljes bevételéből, csakis a nyomdaköltségek levonásával:

20 százalék a cs. és kir. 19. gyalogezred rokkantalapja gyarapítására;

80 százalékba Győri Rokkant Katonák Kertvárosában, a cs. és kir. 19. gyalogezred rokkant hősei javára, lakóházak építésére fordíttatik.